

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

SEBEPOJETÍ DĚTÍ A ADOLESCENTŮ

SELF-CONCEPT OF CHILDREN AND ADOLESCENT

Magisterská diplomová práce

Autor: **Mgr. et Bc. Renata Vohradská**
Vedoucí práce: **doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.**

Olomouc

2019

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Radku Obereignerů, Ph.D., za vstřícné vedení mé magisterské diplomové práce. Dále také své rodině a nejbližším přátelům za rady, pomoc a především podporu v období vzniku této práce. Poslední dík patří všem žákům, a školním psychologům, kteří ochotně spolupracovali při administraci a vyplňování dotazníků. Bez jejich pomoci by tato práce nemohla vzniknout.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Sebepojetí dětí a adolescentů“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 22. 3. 2019

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
	OBSAH	3
	ÚVOD	5
	TEORETICKÁ ČÁST	6
1	Sebepojetí.....	7
1.1	Teoretická východiska sebepojetí dle Pierse-Harrise	8
1.2	Specifické znaky sebepojetí.....	9
1.3	Vývojové hledisko sebepojetí.....	11
1.4	Činitelé ovlivňující sebepojetí	13
1.4.1	Vnější faktory	14
1.4.2	Vnitřní faktory	16
2	Pořadí narození	17
2.1	Teoretická východiska pořadí narození dítěte	18
2.2	Specifika v pořadí narození	19
2.2.1	Jedináček	19
2.2.2	Prvorození (nejstarší dítě v rodině)	20
2.2.3	Později narození (nejmladší dítě v rodině nebo prostřední dítě)	21
2.2.4	Prostřední děti.....	22
2.2.5	Nejmladší děti.....	23
2.3	Obecné shrnutí rozdílů v sourozeneckém pořadí.....	23
3	Osobnostní rysy	25
3.1	Faktory ovlivňující osobnost	25
3.2	Vymezení pojmu temperament.....	26
3.2.1	Pojetí temperamentu dle Eysencka	27
3.2.2	Eysenckův rysový model osobnosti.....	27
3.3	Osobnostní charakteristiky dle Eysencka.....	30
4	Výzkumy v oblasti sebepojetí.....	32
4.1	Rozdíly v sebepojetí mezi pohlavími.....	32
4.2	Sourozenecké pořadí	34
4.3	Osobnostní charakteristiky	37
4.4	Sebepojetí u specifické populace	39
	VÝZKUMNÁ ČÁST	40
5	Výzkumný problém.....	41
5.1	Výzkumné cíle	42
5.2	Formulace hypotéz ke statistickému testování	43

6	Popis metodologického rámce a metod.....	44
6.1	Testové metody.....	44
6.1.1	Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers – Harris 2 (PHCSCS- 2)	45
6.1.2	Osobnostní dotazník pro děti B-J.E.P.I. (T-21)	49
7	Sběr dat a výzkumný soubor	52
7.1	Etické hledisko a ochrana soukromí	52
7.2	Postup při výběru výzkumného souboru	53
7.3	Popis výzkumného souboru.....	54
8	Práce s daty a její výsledky	57
8.1	Výsledky analýzy dat	58
8.1.1	Popisné statistiky skóre v jednotlivých dimenzích	58
8.1.2	Analýza dat dle demografických ukazatelů.....	60
8.1.3	Analýza dat osobnostního dotazníku B-J.E.P.I.....	63
8.1.4	Analýza dat proměnné pořadí narození.....	65
8.2	Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz.....	68
8.2.1	Testování hypotézy č. 1	68
8.2.2	Testování hypotézy č. 2.....	68
8.2.3	Testování hypotézy č. 3.....	69
8.2.4	Testování hypotézy č. 4.....	69
8.2.5	Testování hypotézy č. 5.....	70
9	Diskuze.....	71
9.1	Limitace výzkumu.....	71
9.2	K zjištěným výsledkům.....	73
9.3	Aplikace výzkumných zjištění.....	79
10	Závěr.....	81
11	Souhrn	83
LITERATURA		86
PŘÍLOHY		94

ÚVOD

Stěžejní východiska této magisterské práce sledují otázky týkající se problematiky sebepojetí dětí a adolescentů. Hlavní východiska práce se budou opírat především o specifické faktory mající vliv na utváření sebepojetí každé osobnosti. Celkově se termín sebepojetí vztahuje k vnímání sebe sama ve vztahu k důležitým aspektům života jedince. Toto vnímání se vyvíjí v interakci jedince s prostředím v raném dětství a z přístupu a chování k dítěti, dále je pak ovlivněno biologickými a kulturními faktory. Sebehodnocení jako jedna ze složek sebepojetí je chápáno jako výsledek sociálního srovnávání a sebezposuzování na základě pozorování vlastní činnosti.

Sebepojetí dětí a adolescentů bude v rámci této výzkumné práce srovnáváno v souvislosti s osobnostními rysy jedince prostřednictvím osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. Výzkumný problém vychází z předpokladu, že rozhodující vliv na sebepojetí dětí a adolescentů má na jedné straně vliv prostředí, ve kterém se pohybujeme, a na straně druhé biologické faktory. K posouzení toho, jak vnímají děti samy sebe, bude administrován dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2. Dosažená míra sebepojetí bude také srovnávána s intervenující proměnnou pořadím narození dítěte v rodině. Tím je možné závěry výzkumu dát do souvislosti s tím, do jaké míry mají vliv na utváření sebepojetí vnitřní či vnější faktory formující osobnost každého člověka.

V rámci výzkumu budou detailněji prozkoumány demografické ukazatele (věk, pohlaví), které dle teoretických východisek zmíněných v této práci mají také vliv na dosaženou míru sebepojetí.

K volbě tématu této práce přispěla moje profesní praxe na základní škole. Jako učitelka a později školní psycholožka, která je s dětmi téměř v každodenním kontaktu, mám možnost sledovat, jak děti posuzují samy sebe, co si o sobě myslí, a jak je sebepojetí důležité pro jejich postoj v řadě životních situací.

Celá práce je rozdělena do dvou částí. V části teoretické jsou definovány základní pojmy související se stanovenými cíli magisterské diplomové práce včetně stručného přehledu dosud realizovaných výzkumů v oblasti faktorů ovlivňujících sebepojetí a sebehodnocení. Empirická část pojednává o průběhu a výsledcích výzkumu. V závěru této práce jsou dosažené výsledky srovnávány s jinými dostupnými studiemi včetně zamyšlení nad dalšími interpretačními hledisky realizovaného výzkumu.

TEORETICKÁ ČÁST

1 SEBEPOJETÍ

Přesná definice pojmu sebepojetí je složitá zejména z toho důvodu, že různí autoři nabízejí hned několik možných pohledů na tuto problematiku. Například v Psychologickém slovníku autoři Hartl & Hartlová (2000, 524) popisují sebepojetí jako „*představu o sobě, to, jak jedinec vidí sám sebe, zdůrazněna je poznávací složka, na rozdíl od sebeúcty, má hodnotící a popisnou dimenzi, zahrnuje i kognitivní mapy, označováno též jako integrující složka osobnosti, jejíž součástí je sebedůvěra*“. Ve své publikaci definuje Vágnerová (2000) termín sebepojetí jako hodnocení sebe sama a postoj k sobě samému. Dle autorčina pohledu neovlivňuje sebepojetí pouze chování jedince, nýbrž také jeho hodnocení a očekávání do budoucnosti. V průběhu vývoje se sebepojetí mění dle určitých vývojových fází, ve kterých se daný jedinec nachází a zároveň míra jeho sebepojetí závisí na různých faktorech, jako jsou rozumové schopnosti, emoční zralost, socializace a další.

V odborných publikacích se objevuje množství definic vysvětlujících pojem „sebeopjetí“. Dle Smékala (2002) lze pojem sebepojetí chápat jako:

Základ Jáství člověka, jež je souhrnem názorů na sebe sama, na své místo ve světě, a v tomto smyslu je souhrnem pocitů, jimiž prožíváme spokojenost nebo nespokojenost se sebou, větší nebo menší sebedůvěru, sebeúctu a vliv na druhé. Do struktury sebepojetí patří mimo jiné sebemonitorování a sebe prezentace a místo ovládání. Ze sebepojetí vyrůstá charakter člověka (368).

Sebeopjetí se dá v nejširším slova smyslu definovat jako percepce sebe samého. Tyto percepce jsou formovány prostřednictvím zkušenosti s prostředím a jsou ovlivněny zvláště posílením z prostředí a od významných druhých (Shavelson, Hubner & Stanton, 1976).

Sebeopjetí (Self-concept) je charakterizováno jako vidění nebo mentální reprezentace sebe sama (Van der Wurff, 1990). Wedlichová (2008) se domnívá, že pojem sebepojetí není jen souhrnem představ o sobě, ale také je v něm zároveň vyjádřen i vztah k sobě samému, charakterizovaný emocionálními prožitky „Já“, který se realizuje v rámci základní dimenze hodnocení pozitivita versus negativita. Terminologicky je tento aspekt „Já“ ukotven v pojmech označujících takové dimenze sebepojetí, jako je sebeúcta, sebehodnocení, sebevědomí či sebedůvěra.

Sebeopjetí je produktem sociálního učení v procesu interakce osoba – svět. Sebehodnocení jako jedna ze složek sebepojetí je chápáno jako výsledek sociálního

srovnávání a sebeposuzování na základě pozorování vlastní činnosti (Blatný, 2003). Pro vytváření sebehodnotících kritérií a výsledný emoční vztah k sobě je významné především posílení z prostředí, zvláště od významných druhých osob (Shavelson et al., 1976).

Sebepojetí se dle autorů Blatného & Plhákové (2003) utváří v průběhu procesu socializace člověka a v souvislosti s jeho interakcí se sociálním prostředím. Konkrétní obsah sebepojetí, daný sociální zkušeností jedince, je u každého člověka odlišný. Na obecné úrovni však můžeme vysledovat určité společné znaky (Shavelson et al., 1976). Z vývojového hlediska je obsah sebepojetí charakterizován postupným narůstáním informací o sobě, které získáváme na základě zpětných informací z prostředí, nebo na základě vlastního úsudku v průběhu pozorování vlastní činnosti a duševních procesů a stavů. Zatímco děti raného věku jako prostředky sebepopisu používají vlastní činnosti, u adolescentů se jako základní prvky sebepopisu, objevují demografické charakteristiky, sebehodnocení a fyzické rysy (Blatný & Plháková, 2003).

Základem sebehodnocení je znalost vlastních kompetencí, zkušenost s úspěchem či neúspěchem, s hodnocením a názory ostatních lidí. Pokud se člověk chová v souladu s těmito normami, je takový projev oceňován a toto ocenění slouží jako příznivá zpětná vazba, podporující pozitivní sebehodnocení (Blatný & Plháková, 2003). Hodnocení je možné i na základě srovnání sebe sama s někým jiným. Tato tendence se významněji projevuje v období puberty, kdy si dospívající začíná aktivně vytvářet vlastní identitu a potřebuje vzory, k nimž by mohl směřovat (Výrost & Slaměník, 1997).

Kliment (2001) rozpoznává tři roviny sebepojetí charakteristické sebepopisem, sebedůvěrou a sebehodnocením.

Obecně lze říci, že v současné době přestalo být sebepojetí považováno za globální a celistvou představu sebe. V současnosti je spíše zdůrazňována jeho multifacetová, hierarchicky uspořádaná struktura a dynamika fungování v závislosti jak na „Já“-motivech, tak na situačním kontextu (Harter, 1996).

1.1 Teoretická východiska sebepojetí dle Pierse-Harrise

Sebepojetí se vztahuje k vnímání sebe sama ve vztahu k důležitým momentům v lidském životě. Vnímání sebe sama je ovlivněno prostředím, zejména v raném dětství, a dále také biologickými a kulturními faktory (Orel, Obereignerů & Mentel, 2016).

Na sebepojetí lze nahlížet z fenomenologického hlediska, neboť jej nelze pozorovat přímo, ale je odvoditelné z chování nebo z vyjádření jedince. Vyjádření o sobě samém je

přesnější, neboť se jedná o přímou zkušenost samotného jedince. Pokud dojde ke zkreslení výpovědí, není to problém teoretický, ale jedná se o problém metodologický (Obereignerů, Orel, Mentel & Vohradská, 2017).

Komponenty sebepojetí jsou rozděleny na globální a specifické. Globální sebepojetí znamená, jak jedinec chápe charakteristiky vytvářející jeho osobnost. Tyto charakteristiky v sobě integrují např. schopnosti, dovednosti, fyzické vlastnosti a interakci s ostatními. Na druhé straně specifické aspekty sebepojetí mají různé dimenze, např. fyzické, morální, etické a akademické „Já“, nebo úzce ohraničené dimenze, jako je hodnocení dílčích výkonů (Dickstein, 1977; Harter, 1978). Shavelson et al. (1976) popisují sebepojetí jako hierarchicky organizované, tedy nedůležité oblasti, nebudou mít na celkové sebepojetí významný vliv, než jiné důležité záležitosti v životě jedince. Sebepojetí je stabilní v čase a je ovlivněno zkušeností, i když se nemění rychle. Také některé oblasti sebepojetí se mohou změnit pouze v senzitivních obdobích jedince (Erikson, 2002).

Sebepojetí má hodnotící i popisnou komponentu, tedy reprezentuje jedincovy nashromážděné úsudky o sobě. Tyto úsudky mohou být charakterizovány internalizovanými soudy o druhých osobách a jiné mohou pouze být jedinečné pro daného člověka (Orel et al., 2016). Při vyjádření o vlastním sebepojetí je důležité brát v potaz jak interpersonální, tak intrapersonální zdroje srovnávání. Tento fakt by měl odrážet hodnocení dítěte vzhledem k jeho vrstevníkům, a jak se hodnotí vzhledem ke svým vnitřním standardům.

Sebepojetí organizuje chování a motivaci jedince. Chování, které je se sebepojetím v souladu, bude upřednostněno, potenciální úspěch či neúspěch a emoce s nimi spojené mohou sloužit jako významné zdroje motivace (Obereignerů et al., 2017).

1.2 Specifické znaky sebepojetí

Pro potřeby této magisterské práce jsou uvedeny některé sociální aspekty mající vliv na utváření sebepojetí, které vzniká a vyvíjí se v procesu socializace člověka na základě interakce s prostředím, přičemž konkrétní obsah sebepojetí je u každé osoby jedinečný, jako je jedinečná jeho sociální zkušenost a jeho osobnostní charakteristiky (Vágnerová, 2010).

Dle Konečné (2010) závisí způsob fungování sebepojetí na jeho základních charakteristikách, mezi které patří úroveň, stabilita, konzistentnost, harmoničnost, komplexnost a vnitřní diferencovanost. V případě vyrovnané míry těchto charakteristik sebepojetí má jedinec zaručen optimální předpoklad pro dosažení psychické pohody a

celkové osobní spokojenosti (Blatný & Plháková, 2003). Úroveň sebepojetí se odvíjí od celkového přístupu k životu každého jedince, od jeho hodnocení okolí i sebe samého a od míry negativních či pozitivních hodnotících atributů. Jedinec s vysokým sebehodnocením je celkově stabilnější a konzistentnější. Projevují se u něj tendence charakterizovat se větším množstvím pozitivních vlastností, mezi které patří emoční stabilita, spokojenost, a dostatečná sebedůvěra (Blatný, 2003). Jedinci s vysokým sebehodnocením se na druhou stranu mohou vyznačovat dominancí, agresivním chováním a přílišným sebeprosazováním. Nízké sebehodnocení bývá méně stabilní a méně konzistentní (Vágnerová, 2010). Často souvisí s pesimistickým laděním daného jedince, s jeho pochybnostmi o sobě a s obavami ze selhání.

Sebepojetí každé osobnosti se vyznačuje trvalými znaky osobnosti. Mezi tyto znaky řadíme zejména pocit svého těla, pohlaví, vlastnosti a schopnosti, sociální příslušnost, rodinná identita či sounáležitost s blízkými (Konečná, 2010). Je všeobecně známé, že se každý jedinec mění a vyvíjí v průběhu celého života, na druhé straně si však uvědomuje, že je to jenom on sám, kdo se vyvíjí. Tato osobní kontinuita je posilována interakcí s druhými lidmi, poskytujícími potvrzení o naší vlastní totožnosti. Tato kontinuita sebepojetí každého z nás v sobě integruje minulost, současnost a také anticipaci budoucího sebevymezení (Blatný & Plháková, 2003). Macek (1991) se domnívá, že se rané dětství vyznačuje relativně nízkou stabilitou sebepojetí, poté v průběhu dospívání a mladé dospělosti stabilita sebepojetí narůstá. Období stáří se začíná vyznačovat opět mírným klesáním stability sebepojetí. Tyto změny nejspíše souvisí s proměnou osobnosti a s plněním vývojových úkolů, které by měla každá osobnost zvládnout, aby mohla postoupit do vyššího vývojového stadia. Stabilita sebepojetí tedy odráží jednotlivá období lidského života, přičemž dětství a stáří v sobě nesou změny a období dospělosti je naopak poměrně klidné díky stabilizaci ve vývoji osobnosti jedince. Je nutné také neopomenout to, že stabilita sebepojetí výrazně reaguje na významné události v životě každého jedince, jako jsou například osobní selhání nebo proměny vztahů.

Sebepojetí každého jedince souvisí nejen s jeho sociálním začleněním, ale i s jeho vznikem. Dle Heluse (2015) je naše sebepojetí provázáno s mezilidskými vztahy. Dle autora je tedy naše sebepojetí součástí celé osobnosti, do něhož zahrnujeme naše pocity, názory, postoje, představy, myšlenky jednání a chování, které vědomě vztahujeme vůči vlastnímu „Já“.

Autoři Markus & Wurf (1987) považují za důležité pro vytváření sebehodnotících kritérií a výsledný emoční vztah k sobě významné posílení z prostředí, především od významných druhých. Shavelson et al. (1976) se domnívají, že mimo sociální vlivy jsou

dalšími zdroji sebehodnocení kognitivní diskrepance v sebepojetí a pozitivní a negativní afektivita. V prvním případě jsou emoce považovány za důsledek diskrepancí mezi reálným a ideálním „Já“. Dle Higgins (1987) diskrepance mezi jednotlivými reprezentacemi „Já“ vedou k různým druhům zranitelnosti vůči rozličným negativním emocím a jsou podkladem nízkého sebehodnocení. Ve druhém případě jsou emoce považovány za primární zdroj sebehodnocení. Campbell & Fehr (1990) usuzují, že diskrepance mezi reálným a ideálním „Já“ se projevuje v absenci pozitivních závěrů o sobě a je spojena s depresivně laděnými negativními emocemi, mezi které patří například nespokojenost, smutek nebo zklamání. Temperamentová dimenze extroverze, která se váže na pozitivní emotivitu, přispívá naopak k vyšší úrovni spokojenosti (Costa & McCrae, 1980; Watson & Clark, 1992). Z těchto závěrů se dá předpokládat, že vztah diskrepance mezi reálným a ideálním „Já“ k sebehodnocení bude u introvertů a extrovertů odlišný.

1.3 Vývojové hledisko sebepojetí

Sebepojetí každého jedince směřuje k neustálému rozvoji a snaze směřovat k tělesnému zdraví. Vliv na rozvoj sebepojetí má bezpochyby rozvoj poznávacích procesů (Manning, 2007). Dětské sebehodnocení a sebepojetí se posouvají v jeho vývoji dopředu společně s kognitivními schopnostmi a zkušenostmi (Vágnerová & Klégrová, 2008). Již během chvíle po narození získává každý jedinec řadu nových kognitivních a intelektových schopností včetně sociálních požadavků na svoji osobu. Vliv na rozvoj těchto schopností má mimo jiné souvislost i s vlastním sebepojetím (Manning, 2007). Sebepojetí má tendence do jisté míry kolísat v souvislosti s určitými situacemi, pokud je tedy měřeno od jedné momentálně posuzované situace k druhé, obecně však jeho strukturální jádro zůstává po delší dobu poměrně stabilní. Demo (1992) konstatuje, že zásahem a interakcí člověka s okolním světem se sebepojetí rozvíjí, jakožto produkt sociálního učení. Dá se tedy říci, že u každého člověka je sebepojetí jedinečné. Jednotlivé mentální reprezentace „Já“ se vytvářejí na základě opakovaných podobných kategorizací a hodnocení vlastního chování nebo druhými lidmi, a to na základě tzv. principu odlišnosti (Greenwald, Belezza, Banaji, 1988). Tento princip vyjadřuje skutečnost, že jednotlivé obsahy sebepojetí se utvářejí kolem těch aspektů „Já“, které člověka v nějakém smyslu odlišují od okolí nebo jsou pro něj důležité, ať už na základě osobních přesvědčení nebo očekávání ze strany okolí (Markus & Wurf, 1987). Takové koncepce „Já“ se stávají centrálními složkami sebepojetí a vytvářejí základ pro formulaci sebehodnotících kritérií.

První léta dítěte a zkušenosti v tomto období jsou zásadní pro harmonický rozvoj osobnosti, vnitřní stálost a také pro rozvoj zdravého sebepojetí (Vymětal, 1996). Ve vývoji dítěte, již od batolecího věku, má jedinec schopnost diferenciacce mezi dítětem a dospělou osobou, tedy má schopnost vnímat, že ono je dítě a ne dospělý. S následným vývojem si více začíná uvědomovat vlastní osobu, reaguje na své jméno a zná své pohlaví (Langmeier & Krejčířová, 2006). Zhruba kolem tří let věku dítěte se v jádru sebepojetí dítěte nachází sebehodnocení. To se promítá i do jeho sebepojetí a sebehodnocení, ve kterém dominují názory na vlastní osobu a okolí. Názory a myšlenky bývají v tomto období přejímané prostřednictvím vzoru pečujících osob. V sebepojetí má výrazné zastoupení egocentrismus a pocit vlastní významnosti.

Konečná (2006) se zmiňuje o vývoji sebepojetí ve spojitosti s rozvojem řeči a slovního projevu, kdy dítě již dokáže sdělit a projevit vlastní sebereprezentaci. Vývojová období jsou charakteristická pro specifickou sebereprezentaci každého dítěte. Ve věku zhruba pěti let si dítě vytváří na základě komunikace a reakcí z okolí jednoduchou vlastní představu sebe sama (Satirová, 1994). V předškolním věku má dítě schopnost otevřeně sdělovat, co se mu líbí a nelíbí, co má rádo a nerado. To se zatím však děje bez popisu jeho psychických vlastností, emocí a schopností (Langmeier & Krejčířová, 2006). Významný předěl dítě zaznamenává se vstupem do školy, kdy jeho sebepojetí prochází značnou proměnou a vývojem, kde mu ostatní vrstevníci poskytují hodnocení jeho osoby. Což také souvisí se zažíváním prvních úspěchů či neúspěchů. Při opakovaném neúspěchu jedinec podléhá sníženému sebepojetí a naopak (Satirová, 1994). Ve věku kolem osmi let je sebepojetí považováno za poměrně stálé, což trvá až zhruba do období pubescence (Konečná, 2006). Dle Vágnerové (2010) vývoj sebepojetí koresponduje s vývojovými stádii Eriksona (2002) od období kojeneckého až po dospívání. Tedy v období předškolním a raném mladším věku se sebepojetí vyvíjí především pozitivním pohledem, což je důležité k realizaci a rozvoji vývojových úkolů. Emoce a konkrétní vlastnosti obohacují sebepojetí dětí ve školním věku. Langmeier & Krejčířová (2006) uvádějí, že oblast socializace, působící v rámci rodiny, vrstevnické skupiny či jinde, se významně podepisuje na rozvoji emočního vývoje dítěte a rozvoji sebepojetí. V období středního až pozdního dětství se do sebepojetí jedince prolínají znaky popisující mezilidské schopnosti a charakteristiky, skrze které se jedinec s druhými srovnává a posuzuje. Jedinci si v tomto období začínají být vědomi své vlastní hodnoty. V organizaci svých sebereprezentací dochází k propojování protichůdných názorů, dokáže diferencovat pro a proti a celkově věci více zobecňovat (Manning, 2007).

V období puberty dochází u většiny jedinců ke střetu tělesného sebepojetí a duševního sebepojetí, především kvůli výrazným pohlavním změnám a emoční nestabilitě. Tělesné schéma se v tomto období mění a tím se modifikuje a utváří i tělesné sebepojetí jedince (Vašina, 2010). Období dospívání je charakteristické značnou přeměnou sebepojetí. Dochází ke změně sebepojetí, ve směru většího rozvoje schopnosti sebereflexe, dále ve vývoji a hledání vlastní identity, kterou si jedinec v tomto období utváří (Vágnerová, 2010). Dospívající se v tomto období identifikují nejvíce se svojí vrstevnickou skupinou, a to nejen prostřednictvím názoru, ale i na základě oblékání a zevnějšku. Identifikace s rodiči není již tak intenzivní, jako tomu bylo v předchozích vývojových stádiích. Toto období je charakteristické přehnanou kritičností vůči svému okolí a sobě samému, projevuje se často emoční labilita, které komplikují sebezpoznaní a zároveň se podílí i na výkyvech v jedincově sebeúctě, která je v tomto období lehce zranitelná (Langmeier & Krejčířová, 2006). Macek (2003) zdůrazňuje, že v průběhu adolescence je stále větší význam přikládán konzistenci a stabilitě sebepojetí, které je důležité v procesech vlastního prožívání a chování adolescenta. Dle Macka (2003) je adolescentovo duševní sebepojetí plně rozvinuté a snaží se dohnat tělesné sebepojetí pro vytvoření celistvé představy o sobě samém. Vývoj sebepojetí výrazně ovlivňují emoční, sociální, morální a estetické faktory (Vašina, 2010).

Z vývojového hlediska je obsah sebepojetí charakterizován postupným narůstáním informací o sobě, ať už na základě zpětných informací z prostředí, nebo na základě vlastního úsudku v průběhu pozorování vlastní činnosti a duševních procesů a stavů a zjemňování struktury jednotlivých mentálních reprezentací „Já“. Tento proces je doprovázen zvyšující se schopností abstrakce a uvědomováním si sebe jako aktivního činitele v průběhu dospívání (Greenwald et al., 1988).

1.4 Činitelé ovlivňující sebepojetí

Dá se říci, že sebepojetí se vztahuje k vnímání sebe sama ve vztahu k důležitým aspektům života jedince. Toto vnímání se vyvíjí v interakci jedince s prostředím v dětství a z přístupu a chování druhých k dítěti, nadále je pak ovlivněno biologickými a kulturními faktory v životě jedince. Toto vnímání pak vytváří sebehodnotící přístupy mající důležité organizační a motivační cíle (Shavelson et al., 1976). V reakci na vývojové změny a změny v prostředí se může i v čase měnit sebepojetí jedince. K těmto změnám ale nedochází tak rychle, jedná se spíše o izolované zážitky a intervence.

1.4.1 Vnější faktory

Zásadní roli pro utváření správného sebepojetí má rodina. Pokud rodina dítě bezvýhradně přijímá, zaujímá vůči dítěti nedirektivní, povzbudivý, citlivý a otevřený postoj, zajišťuje tím prostor pro utváření pozitivního sebepojetí (Vymětal et al., 2007). Gillernová (2004) se také shoduje v tom, že na formování sebepojetí dítěte se významně podílí rodinné prostředí, ale na druhé straně zmiňuje, že rodinné prostředí není za každou cenu všemocné. Dítě je vybaveno určitými zděděnými charakteristickými vlastnostmi, jeho temperament je ovlivněn dědičností, nitroděložním vývojem či průběhem porodu. Rodina má za úkol poskytnout dítěti bezpečí a jistotu. Vkládá do dítěte mnohá očekávání, která jsou následně důležitá pro utváření sebedůvěry (Vágnerová, 2004).

Pelikán (2007) uvádí, že ideálním prostředím, které by mělo významný vliv na pozitivní sebepojetí, na utváření zdravého postoje dítěte k sobě samému, by bylo prostředí chápající, citově bohaté a důvěřující dítěti. Na druhé straně, pokud by však rodinné prostředí kladlo přehnané požadavky na dítě, které by je nebylo schopno plnit, vznikala by u něj deprese, nedůvěra ve vlastní síly i pocity provinění a zklamání (Pelikán, 2007).

Rodičovská opora patří v období dospívání k nejsilnějším prediktorům sebehodnocení, což dokumentuje řada autorů zabývajících se vývojovou psychologií např. (Coopersmith, 1967; Harter, 1996; Rosenberg, 1979, in Blatný & Plháková, 2003).

Negativní sebepojetí, která dítě přejímá z rodiny, se na druhé straně dá usměrňovat kontaktem s druhými lidmi (Fontana, 2003). V souvislosti s tímto poznatkem je žádoucí brát v potaz i možnost utváření sebepojetí dítěte v souvislosti se sourozeneckými vztahy a pozicí, kterou dítě mezi sourozenci a v celkové rodině zastává (Reese, Bird & Tripp, 2007).

Další, kdo výrazně zasahuje do sebepojetí dítěte, je škola a vrstevnická skupina. Je patrné, že vrstevníci se postupně stávají stále důležitějšími, což je přirozený vývojový proces každého dítěte, aby se dokázalo odpoutat od svých nejbližších (Wedlichová, 2008). Identifikace s vrstevnickou skupinou je jedním z mezníků socializace, neboť vrstevníci mají velký význam pro podporu emoční vyrovnanosti dítěte. Působení vrstevnické skupiny může alespoň do určité míry korigovat nepříznivé vlivy rodiny (Fontana, 2003). V některých případech potvrzuje sebeobraz, který dítě získalo doma, a tím u něj upevňuje tuto představu poskytovanou okolím.

Satirová (1994) zdůrazňuje, že v souvislosti s utvářením sebepojetí je důležitá vzájemná komunikace v rodině. Komunikační vzorce se v generaci opakují a také to, jak se vyjadřují k sobě navzájem. Pokud dojde k narušení vlastní sebehodnoty již v dětství na

základě toho, co dítě slýchává, projeví se to i na sebeúctě k sobě samému. Jedinec pochybuje o sobě samém a nekorektně přijímá tvrzení o sobě a názory druhých na jeho osobu. Komunikace v rodině je důležitá při řešení rozličných problémů a emočně vypjatých situací dle studie Reese et al. (2007). Autoři zkoumali konflikty a emočně vypjaté události v minulosti dětí, jejich následné vyrovnávání se s nimi a dopad na jejich sebepojetí a sebeúctu. Děti, kterým rodiče poskytovali více pozitivních emocí a pozitivního hodnocení, vykazovaly vyšší sebeúctu a sebehodnocení.

Rodič je dítětem vnímán jako autorita, která odměňuje i trestá. Pečující osoba by si měla být vědoma faktu, jak odměňovat a trestat a také toho, jaké důsledky pro dítě tyto tresty i odměny mohou mít (Blatný & Plháková, 2003). Pokud se dítě setkává s přijetím od rodičů s výraznými výhradami, častými tresty, promítne se to i do jeho osobnosti a vlastního povědomí. Dítě, jehož rodiče se nedopouštěli nepřiměřených a přehnaných trestů, má zachovanou životní sílu, která mu pomáhá k vytváření vyššího sebepojetí a lepšímu odolávání ve stresových situacích (Vaníčková, Moussová & Provazníková, 1995).

Stejně jako rodina nebo vrstevnická skupina, tak i škola se podílí na formování a pohledu dítěte na sebe sama. Ve školním věku se zvyšuje vliv výkonu na sebepojetí dítěte, dochází k většímu rozvoji sebehodnocení. Rozvíjí se vědomí stability vlastní identity a vědomí originality vlastní identity a identity ostatních lidí (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Roger, Smith & Coleman (1978) zastávali myšlenku, že na sebepojetí jedince se podílí referenční skupina, se kterou by se mohl srovnávat. Ve svém výzkumu poukazovali na vztah mezi studijními výsledky, tedy akademickým úspěchem a sebepojetím dítěte, na které má vliv i skupina, do které dítě dle svých úspěchů a výsledků spadá. Autoři předpokládali, že na sebepojetí dítěte má dopad akademický úspěch, a to i u dětí s průměrnými či podprůměrnými studijními výsledky. Z jejich výzkumů vyplývá, že děti s nejlepšími studijními výsledky vykazovaly v testech nejvyšší sebepojetí a u nejméně úspěšných tomu bylo naopak. Dle autorů (Roger et al., 1978) hrála velkou roli pověst, kterou dítě v rámci své třídy zastává na základě svých studijních výsledků.

S významem, který pubescenti přikládají svému fyzickému zjevu, se pojí i jejich sebepojetí. Z výzkumu autorů (Junior, Cavazzotto, Paludo, Zambrin & Simoes, 2015), kteří se zabývali souvislostí mezi tělesnou váhou dětí v období puberty, a dopadem na jejich sebepojetí, vzešel závěr, že postava, a to především váha, má roli v sebepojetí dítěte. Sebpojetí a sebehodnocení dítěte v souvislosti s nedokonalostmi vlastního těla, především větší tělesnou hmotností, se promítá do negativního pohledu dítěte na sebe samotné.

1.4.2 Vnitřní faktory

Mezi vnitřní faktory ovlivňující sebepojetí patří ty, které z větší části nelze ovlivnit okolím daného jedince. Mezi tyto vlivy můžeme zahrnovat například věk, pohlaví, emoční ladění nebo zaměření temperamentu.

Mimo sociální vlivy jsou dalšími zdroji sebepojetí a sebehodnocení kognitivní diskrepance (Higgins, 1987) a pozitivní a negativní afektivita (Campbell & Fehr, 1990; Tarlow & Haaga, 1996). V prvním případě jsou emoce považovány za důsledek diskrepancí mezi reálným a ideálním „Já“. Higgins (1987) zdůrazňuje, že diskrepance mezi jednotlivými reprezentacemi „Já“ vedou k různým druhům zranitelnosti vůči rozličným negativním emocím a jsou podkladem nízkého sebehodnocení. Ve druhém případě jsou emoce považovány za primární zdroj sebehodnocení - afektivita je chápána jako dispozice určitého druhu prožívání, která souvisí s vnitřním osobnostním nastavením jedince.

Temperamentová dimenze extroverze, která je spojena s pozitivní emotivitou, přispívá naopak k vyšší úrovni spokojenosti a sebepojetí (Costa & McCrae, 1980; Watson & Clark, 1992). Některé výzkumy a teorie zaměřené na oblast sebepojetí a sebehodnocení potvrzují již dříve prokázané skutečnosti, že introverti mají celkově nižší sebehodnocení než extroverti (Blatný, 2010; Blatný & Osecká, 1997). Pokud jde o rozpor mezi reálným a ideálním „Já“, introverti vykazují poněkud vyšší rozdíl než extroverti, celkový výsledek není statisticky významný (Francis & James, 1996). Ačkoliv se introverti a extroverti neliší v míře diskrepance mezi reálným a ideálním „Já“, míra tohoto rozporu je spojena s nízkým sebehodnocením pouze u introvertů, neboť u extrovertů je tento vztah neprůkazný (Blatný, 2010).

Na úrovni prožívání je pro introverzi typický nízký výskyt pozitivních emocí. Je proto pravděpodobné, že u introvertů se výrazněji uplatňují negativní závěry, vyplývající ze srovnání aktuálního stavu s ideální představou o sobě. Extroverti, pro něž je naopak typický sklon k prožívání pozitivních emocí, nepřikládají význam diskrepanci v sebepojetí a v jejich sebehodnocení se pravděpodobně uplatňuje především pozitivní emotivita (Francis & James, 1996).

2 POŘADÍ NAROZENÍ

Je z odborného hlediska nesnadné přesně definovat, kdo jako první poukázal na fakt, že ač jsou sourozenci v rámci jedné rodiny tak rozdílní, tak existuje podobnost mezi jednotlivými pozicemi napříč více rodinami. K tématu pořadí narození nelze najít unifikovaný přístup. Je to především z toho důvodu, že mnozí autoři kladou důraz na jiné oblasti rozdílů. Obecně je možno vysledovat skupinu prvorozených a později narozených. Sulloway (1997) ve své knize „*To rebel or not to rebel?*” uvádí, že došel k názoru, že některé odchylky jsou markantnější, než se mu původně zdálo, a proto pro ně vytváří samostatnou skupinu. Dále jsou také rozlišovány skupiny posledních narozených a prostředních dětí. Tento systém až na malé odchylky používá i Leman (2008).

Zmínku o odlišnostech v sourozeneckém pořadí podává i Bible, která rivalitu, žárlivost a závist mezi nimi vystihuje v mnoha různých příbězích. Mezi nejznámější patří například příběh Kaina, který zabil svého mladšího bratra Ábela kvůli žárlivosti na jeho oběť Bohu (Oehler, 2007).

Mezi prvními, kdo se pokusil nalézt shodné osobnostní charakteristiky dle sourozeneckého pořadí, byl Francis Galton, který tento jev zkoumal pomocí vědeckých metod a ty následně zdokumentoval. Galton ve své studii „*Men of Science*“ shromáždil biografická data úctyhodného počtu britských učenců. Tato data pak podrobil analýze, a došel tak k mnoha pozoruhodným závěrům (Forrest, 1974). Jedním z těchto závěrů bylo to, že mezi učiteli se objevovali nejstarší sourozenci s mnohem větší četností, než sourozenci narození později. Přibližně stejně často se ve vzorku objevovali i jedináčci. Tyto dvě skupiny dohromady tvořily téměř polovinu vzorku, což v Anglii koncem devatenáctého století, kdy byla studie prováděna, představovalo téměř dvojnásobnou četnost, než byla očekávána (Galton, 1878). Galton to vysvětloval tím, že prvorozený má možnost nezávisle si zvolit, kterým směrem se zaměří, jelikož s ním rodiče zachází spíše jako s partnerem než s dítětem a vystavují ho vyšší zodpovědnosti. Toto tvrzení byl spíše subjektivní dojem autora a dále pak tuto problematiku Galton dále nerozvíjel (Forest, 1974).

Jako další z průkopníků psychologie se začal touto otázkou zabývat Alfred Adler, žák Sigmunda Freuda a zakladatel individuální psychologie (Adler, 1935). Adler (1999) kriticky navazuje na Freudovu psychoanalýzu, která za jeden z nejsilnějších vlivů při formování osobnosti považuje vztah mezi dítětem a rodiči. V rámci své individuální

psychologie zachovává holistický pohled na rodinu. Rodina dle Adlera není jenom ohraničený vztah matka – dítě a otec – dítě. Je to dle něj komplexní dynamický celek vztahů mezi rodiči, dětmi a mezi jednotlivými sourozenci (Ansbacher & Ansbacher, 1956).

2.1 Teoretická východiska pořadí narození dítěte

Kevin Leman je americký psycholog, publicista, který vychází ze své praxe poradenského psychologa, a autor několika úspěšných knih, ve kterých klade značný důraz na pořadí narození dítěte v rodině. Své závěry propojuje s výsledky výzkumů a zkušenostmi ze své vlastní rodiny (Kuba, 2012). Leman považuje pořadí narození za jeden z klíčových faktorů při volbě povolání, výběru partnera, fungování v mezilidských vztazích a celkově ve formování osobnosti. Vztah mezi rodiči a dětmi je dle tohoto autora proměnlivý, dynamický a určující. Pokud se v rodině narodí další dítě, celé rodinné prostředí se promění. Budoucí osud každého nového dítěte určuje do značné míry způsob, jak s ním rodiče jednají (Leman, 1997).

Dle Lemana (1997) se v případě rozdílů v sourozeneckém pořadí nejedná jenom o jednoduchý trojvrstvý systém, podle kterého jsou všichni prvorození stejní stejným způsobem, druhorození jiným a nejmladší děti ještě jiným způsobem. Dle autora existují pouze určité tendence a obecné charakteristiky. Problém však nastává v tom, že mezi jednotlivými členy rodiny se vyskytují dynamické vztahy. Leman (1997) poukazuje v sourozeneckém pořadí na odlišnosti především ve věkovém odstupu mezi dětmi, pohlaví dětí, tělesných rozdílech nebo postižení, pořadí narození rodičů, spojení dvou nebo více rodin po smrti některého z rodičů nebo po rozvodu nebo vztah mezi rodiči.

Například Sulloway (1997) potvrzuje svými odbornými názory teoretická východiska Lemana (1997). Sulloway (1997) rozlišuje dva druhy pořadí narození, biologické a funkční. Podle něj se sice ve většině případů překrývají, ale vlivem úmrtí sourozence či adopce může dojít k posunu funkčního pořadí. Takovým shodným prvkem může být například vyšší věkový rozdíl mezi sourozenci. Autor se domnívá, že pokud je rozdíl mezi prvorozeným a dalším dítětem v rodině šest a více let, zachovává si prvorozený osobnost jedináčka. Podobně i Leman (2008) považuje pětiletý rozdíl mezi sourozenci za určitou hranici, po které vzniká nový cyklus sourozenců.

Například Toman (2005) bere v úvahu nejen pořadí narození, ale také pohlaví, a to jak jedince, tak jeho sourozenců.

Autoři Isaacson & Radish (2006) dohromady rozlišují celkem pět typů pořadí narození. Vedle jedináčků a prvorozených definují druhorozené, narozené jako třetí a děti narozené jako čtvrté v pořadí. Dle jejich teorie je každý jedinec zcela vyhraněn a řadí se mezi jeden z těchto typů. Jejich definice se zcela odlišuje od výše zmíněných. Sulloway (1997) a Leman (2008) zdůrazňují proměnlivost faktorů okolního prostředí, na základě čehož může dojít k projevům rysů i jiných typů. Autoři Isaacson & Radish (2006) mimo jiné uvádějí, že „Jedináčci“, „První“, „Druzí“, „Třetí“ a „Čtvrtí“ jdou postupně za sebou a po čtvrtém narozeném opět přichází typ „Jedináček“, který je znovu charakterizován povahovými vlastnostmi čtvrtého dítěte v pořadí (Leman, 2008, in Kuba, 2012). Sdíleným jmenovatel je, že typy osobností se nemusí překrývat se skutečným pořadím narození v rodině. Na druhou stranu je tato teorie považována za kontroverzní vzhledem k převažujícím rozporům nejen s jinými teoriemi pořadí narození, ale i obecnými psychologickými principy. Z tohoto důvodu nelze této kontroverzní teorii přikládat příliš velkou výpovědní hodnotu (Novák, 2007).

2.2 Specifika v pořadí narození

Sourozenecká konstelace je charakteristická určitými specifiky udávajícími směr vnímání a chování jedince. Ke každé z určitých specifik se též váže několik tvrzení o určitých charakteristických vlastnostech, které jsou pro ně typické. Je však důležité upozornit na to, že i když některé z nich platí ve většině případů, nelze je v žádném případě generalizovat. Je to především z toho důvodu, že se v rámci toho objevuje množství faktorů, které tyto charakteristiky ovlivňují, a proto se vždy nemusejí u některých jedinců projevit.

2.2.1 Jedináček

Interakce s rodiči je podle Langmeiera & Krejčířové (2006) jedním z nejdůležitějších faktorů při vzniku odlišností na základě pořadí narození. V souvislosti s ní se dle autorů často hovoří o věku, neboť starší rodiče k výchově dítěte přistupují jiným způsobem než mladší rodiče. Starší rodiče bývají například většinou finančně i pracovně zajištěni a též jejich osobní život bývá uspořádán stabilněji, než je tomu v případě mladých rodičů, kteří často ještě nemají o budoucím životě jasné představy (Leman, 2008). Leman (2008) popisuje vztah mladých rodičů vychovávajících první dítě jako značně ambivalentní. Na jedné straně mohou být až příliš nároční a přísní, ale jindy mohou být přehnaně opatrní, nejistí a

nedůslední. Také nelze opomenout fakt, že s každým dalším dítětem se disciplína a režim v rodině uvolňuje (Hilton, 1967).

Veškerá pozornost v případě jediného dítěte v rodině je upřena pouze na něj, což podle některých autorů může vést k rozmazlování dítěte (Leman, 2008). Z odborných prací Nováka (2007) se jedná pouze o jeden z možných přístupů k jedináčkům. Dle autora se jedináčci na jedné straně vyznačují rozmazleností, sebestředností, sobeckostí a nižší společenskostí. Druhým východiskem je podle Nováka (2007) přístup, který bere v úvahu nedostatky v socializačních oblastech, ale zároveň zdůrazňuje přednosti vyšších investic rodičů a možnost vyššího intelektuálního rozvoje.

Leman (2008) charakterizuje jedináčky spolehlivými, opatrnými, tvrdohlavými, pesimističtějšími a konzervativními. Jedináčci mají údajně také tendenci být nároční a kritičtí, a to nejen k sobě, ale i vůči ostatním lidem, podobně je tomu i u netrpělivosti, a rovněž údajně vykazují menší míru tolerance, a to zvláště k těm, kteří neodpovídají jejich normám (Novák, 2007). Mezi kladné rysy tohoto pořadí narození patří zejména výrazná ctizádostivost, vysoká míra soustředěnosti, tvůrčí myšlení a též velmi dobré organizační a řídicí schopnosti (Leman, 2008).

Autoři Hare & Price (1969) přisuzují jedináčkům vlastnosti jako je rozmazlenost, sebestřednost, sobeckost, nespolečenskost, egoismus, odpovědnost, svědomitost, vyšší sebevědomí, zaměření se na co nejlepší výkon, asertivita, dominance, tendence zastávat řád a pořádek či kupování si přízně vrstevníků.

2.2.2 Prvorození (nejstarší dítě v rodině)

Prvorození často vykazují část stejných vlastností jako jedináčci. Dá se říci, že jsou rozdíly mezi nimi poměrně malé (Sulloway, 1997). Pro prvorozené dítě je zásadní změna narození druhého sourozence. Pečující osoba najednou od této chvíle pečuje nejen o jedno, ale o dvě děti, což pro do nedávna dítě jedináčka znamená ztrátu pozornosti. Tu mohou prvorození prožívat velmi intenzivně, zejména pokud je mezi sourozenci malý věkový odstup. K typickým projevům psychologického strádání patří často zoufalství, agrese či nepřátelství vůči novému členu rodiny. Prvorození se často snaží získat zpět ztracenou publicitu (Oehler, 2007; Leman, 2008). Tímto se často stává, že první děti jsou obezřetnější a snaží se udržet si i další výhody. Dále také více vnímají vývoj sourozence a jsou citlivější na to, aby přednost nedostával někdo druhý. Adler (1935) popisuje tento stav jako podobný běhu o závod. Novák (2007) tak poukazuje na narušenou psychickou

rovnováhu dítěte, které se může následně projevit zamrznutím dítěte či dokonce regresí. Například Prekopová (2009) se zmiňuje o změnách ve vyprazdňovacích návycích dětí, které ačkoliv ho předtím měli již pod kontrolou, náhle tuto dovednost ztrácí, a podobně tomu může být i s rozvojem řeči (in Kuba, 2012).

Ze závěrů Adlera (1999) vnímají prvorozené děti mocenské poměry spojené s příchodem sourozence a proto se v životě více orientují na řád a moc, které prosazují. To například podle Prekopové (2009) kontrastuje s druhorozenými, kteří naopak zmíněné principy neustále vyzývají a zpochybňují.

Mezi typické vlastnosti prvorozených patří důraz na autoritu a rituály, což souvisí s tím, že často bývají označováni jako nositelé rodinných norem. Nejstarší dítě se zpravidla identifikuje se svými rodiči (Hare & Price, 1969). Mezi další charakteristiky prvorozených patří asertivita, sociální dominance, ambicióznost, větší žárlivost na své vlastní postavení a obecně jsou více orientovaní na ocenění (Sulloway, 1997). Na druhé straně dle autorů Fullerton, Ursano, Wetzler & Slusarcick (1989) jsou prvorození charakterističtí menší mírou životní pohody ve srovnání s později narozenými jedinci, přičemž u žen tento jev prokázán nebyl. Adler (1994) popisuje prvorozené jedince jako vyznačující se vysokou mírou konzervativnosti. Leman (2008) se ve své knize zmiňuje o „syndromu prvorozeného“, který se vyskytuje v souvislosti s tím, že prvorozený v očích dospělých zákonitě musí vše umět lépe a další sourozenci jsou dosud buď příliš malí anebo nespolehliví. Tento často nevědomý sociální tlak může u prvorozeného vyvolávat stres (in Kuba, 2012). To se může odrážet v negativních následcích na psychiku prvorozeného. Stejně jako pro jedináčky je i pro prvorozené typická vyšší míra perfekcionismu (Novák, 2007). Leman (2008) se zmiňuje o cílevědomosti, trpělivosti a snaze se více prosadit.

2.2.3 Později narození (nejmladší dítě v rodině nebo prostřední dítě)

Později narození je skupina sourozenců narozených po prvorozených. Zde je možné vytvořit dvě skupiny sourozenců - prostřední děti („middleborns“), po nichž přichází alespoň jeden další mladší sourozenec, a poslední narození nacházející se na konci sourozenecké linie (Leman, 2008). Střední a poslední děti mohou tedy tvořit skupinu „později narozených“. Ačkoliv se mezi středními a posledními dětmi vyskytují prokazatelné rozdíly, jsou v určitých případech vzhledem k obecnému rozdílu prvorozených a druhorozených poměrně zanedbatelné (Sulloway, 1997). Mezi tyto rozdíly patří například míra flexibility a náchylnost k agresi a schopnost dělat kompromisy. Později narozené lze

charakterizovat jako sourozence, kteří nikdy neměli tak privilegovanou pozici jako prvorozený, jenž byl středem pozornosti pečujících osob. Tento fakt lze brát v pozitivním smyslu tak, že například u později narozeného nedojde nikdy k sesazení z trůnu v pravém slova smyslu a také má před sebou sourozence ulehčující mu často životní situace. Na druhé straně je zde patrná sourozenecká rivalita a snaha vyrovnat se staršímu (Hoffman & Lieberman, 1994). Leman (2008) se domnívá, že druhorození představují do jisté míry protějšky prvorozených, i když jejich rysy mohou být variabilní, především co se týká extroverze, tolerance a soupeřivosti. Později narození se zaměřují na nové zkušenosti a jsou u nich patrné tendence otevřenosti k výzvám (Sulloway & Falbo, 1997).

2.2.4 Prostřední děti

Podle některých odborníků (Leman, 2008; Sulloway, 1997) mají prostřední sourozenci pravděpodobně nejtěžší výchozí pozici. Mají alespoň jednoho sourozence nad sebou i pod sebou. Podle Lemana (2008) je jedinec nejsilněji ovlivňován sourozencem nad sebou, tedy druhorozený prvorozeným, třetí narozený druhorozeným atd. Prostřední sourozenci jsou v pozici, kdy se jim nedostávalo zvláštních výhod jako prvorozeným či posledním narozením, kteří bývali ze strany rodičů zpravidla nejvíce privilegováni. Sulloway (1997) tento fakt interpretuje z evolučního hlediska tak, že preferováni jsou ti, kteří jsou nejvíce odolní chorobám a méně ohroženi případnou smrtí. Z minulosti mají nejvyšší pravděpodobnost na přežití a na vlastní reprodukci prvorození, kteří jsou zároveň nejstarší. Na druhé straně poslední narození nezískávali nižší rodičovské investice kvůli dělení s dalšími mladšími sourozenci. Což tedy nejtěžší pozici přinášelo středním dětem (Sulloway, 1997). Dle Salmonové (2003) právě střední děti vyjadřují nejvyšší míru pozitiv ve vztahu k přátelům a naopak nejméně pozitiv vzhledem ke své rodině. Dále se autorka domnívá, že v porovnání s prvorozenými či posledními narozenými inklinují prostředí narození nejméně k pomoci rodině v případě nouze. Prostřední děti dle Nováka (2007) ohrožují ti mladší a zároveň jim „utíkají“ starší, což v jejich psychice vytváří pocity manipulace či sevřenosti. Cítí se ostrčené a přebytné. Podle některých autorů (Sulloway, 1997; Salmonová, 2003) se prostřední děti cítí ostrčené a přebytné, což je hlavní příčinou toho, proč mají ze všech konstelací nejvíce vztahů s vrstevníky a přáteli. Prostřední dítě má největší potíže se získáním moci, neboť starší sourozenec bývá fyzicky zdatnější a naopak při konfliktech s mladším sourozencem se často rodiče postaví na stranu mladšího, kterému je poskytována větší míra ochrany (Sulloway, 1997; Novák, 2007). Tento

fakt má výhody v tom, že se u prostředních dětí lehce rozvíjejí diplomatické schopnosti, které představují neocenitelný sociální výcvik (Leman, 2008). Dle Nováka (2007) se někdy tento sociální výcvik projevuje ve sklonech k manipulování s ostatními.

2.2.5 Nejmladší děti

Specifickým znakem nejmladšího dítěte v rodině je to, že se za ním nenachází žádný další sourozenec a mohou se tedy orientovat pouze na vyrovnání se starším sourozencům a získání co největší pozornosti či dalších zdrojů od rodičů (Adler, 1994). Na jedné straně mají nejmladší sourozenci poměrně složitější výchozí pozici, neboť jejich nové dovednosti a úspěchy nejsou ze strany rodičů tak intenzivně oceňovány a prožívány, jako tomu bylo v případě prvorozeného dítěte (Leman, 2008). Ovšem na druhé straně mají nejmladší jedinci ulehčenou pozici díky nedůslednému vyžadování pravidel, volnějšího režimu a vyšší mírou sympatií ze strany rodičů, prarodičů a často i starších sourozenců, kteří se na výchově mohou výrazně podílet a poskytovat vzhledem k odstupu výchovné rady a poučení (Leman, 2008). Dle Nováka (2009) vidí členové rodiny v nejmladším dítěti spíše „hračku“ a s tím spojené rozmazlování, které má negativní důsledky na život jedince. Tendence upoutat na sebe pozornost, převážná bezstarostnost a extroverze vede k tomu, že nejmladší sourozenci bývají ve společnosti zpravidla pozitivně přijímáni a tudíž mají vyšší míru sebepojetí (Leman, 2008). K negativním stránkám patří například impulsivnost, temperamentnost, netrpělivost a také rozmazlenost projevující se egocentrismem (Leman, 2008). Sulloway (1997) se domnívá, že poslední narození například vykazují podobně jako prvorození větší sklony k tvrdohlavosti.

2.3 Obecné shrnutí rozdílů v sourozeneckém pořadí

Dle výše uvedených poznatků se dá říci, že pořadí narození dítěte je důležité pro rozvoj každého jedince. Salmon (2003) poukazuje na nutnost brát v potaz to, že i přes důležitost sourozeneckého pořadí se jedná jenom o vliv, ne o konečnou skutečnost „zasazenou do betonu“ a jednou provždy neměnnou. Způsob, jak rodiče jednají se svými dětmi, a jaké mají s nimi vztahy, jsou stejně důležité jako pořadí jejich narození, prostředí, v němž vyrůstají či tělesné a duševní dispozice (Prekopová, 2009). Každé pořadí narození má vlastní slabé i silné stránky. Záleží na rodičích, jak přijímají obojí a pomáhají dítěti rozvinout pozitivní rysy a vyrovnat se s těmi negativními. Z teoretických východisek různých autorů (Leman, 2008; Novák, 2007; Sulloway, 1997) není žádné pořadí

lepší nebo horší než ta ostatní. Nejstarší sourozenci mají například talent na úspěch, ale dveře jsou široce otevřené i pro další narozené (Isaacson & Radish, 2006) Je třeba si uvědomit, že pořadí narození nepodává komplexní psychologický obraz osobnosti, ale jedná se spíše o ukazatele, které dávají ucelenější obraz teprve ve spojení s tělesnými, mentálními a emočními faktory (Leman, 2008).

V případě Lemana (1997) se u rozdílů v sourozeneckém pořadí nejedná jenom o konkrétní charakteristiky, podle kterých jsou všichni prvorození stejní stejným způsobem, druhorození jiným a nejmladší děti ještě jiným způsobem. Existují pouze určité tendence a obecné charakteristiky. Leman (1997) poukazuje na charakteristiky v sourozeneckém pořadí v různých souvislostech, především ve věkovém odstupu mezi dětmi, pohlaví dětí, tělesných rozdílech nebo postižení, pořadí narození rodičů, spojení dvou nebo více rodin po smrti některého z rodičů nebo po rozvodu nebo vztah mezi rodiči.

3 OSOBNOSTNÍ RYSY

Při popisu lidské osobnosti se lze vyjádřit pomocí různých definic, které se liší na základě toho, o jaké teoretické východisko se autor opírá, a také jakou psychologickou školou se nechal inspirovat. Mezi často citované definice patří od G. Allporta (1961), který se domnívá, že osobnost je „*dynamická organizace psychofyzických systémů uvnitř individua, která determinuje jeho jedinečné přizpůsobení k jeho prostředí*“ (in Blatný, 2010, 12). Říčan (2010) inspirovaný R. Cattellem (1966) definuje osobnost jako to, co mezi lidmi způsobuje individuální rozdíly a čím se vzájemně od sebe liší. Psychologický termín osobnost dle Balcara (1983) znamená:

Vnitřní jednotu a strukturovanost obsahu duševního života lidského jedince, a to v daném okamžiku i v průběhu času, kdy jde o totožnost jedince po duševní stránce se sebou samým v různých obdobích a za různých okolností jeho života. Dalším znakem osobnosti je její individuální svéráz, psychologická odlišnost jedince od ostatních příslušníků svého rodu (13). Hartl & Hartlová (2000, 121) ve svém psychologickém slovníku definují osobnost jako „*celek duševního života člověka*“. Dle Hartla & Hartlové (2009) má definice pojmu osobnost svůj původ ve slově persona, původně maska pro boha podsvětí, později stálý typ, charakter nebo role člověka. Autoři také uvádí, že v roce 1937 G. W. Allport uvedl seznam padesáti definic osobnosti. Obecně lze tedy nalézt v odborné literatuře mnoho rozdílných definic osobnosti, které se více nebo méně překrývají a navzájem doplňují. Pro potřeby této diplomové práce je žádoucí mimo jiné zmínit Eysenckovu definici pojmu osobnost, která je popisována jako poměrně stálá jednota charakteru, temperamentu, intelektu a těla, což umožňuje její jedinečnou adaptaci na prostředí (Eysenck, 1947). Avšak osobnost má dle Mikšíka (1999) několik společných znaků, a to především to, že na utváření a vývoj osobnosti mají vliv přírodní a společenské podmínky.

3.1 Faktory ovlivňující osobnost

Mikšík (1999) se domnívá, že na osobnost mají vliv přírodní faktory, vrozené vlohy, dědičnost, prodělaná onemocnění a výživa a okolní prostředí nezávislé na lidské kultuře. Na druhé straně dle autora jsou společenské faktory dány činiteli vzniklými jako výsledek společenského života lidí, mezi které zahrnujeme například rodinu, školu, širší společenské

prostředí, civilizaci a kultura. Faktory ovlivňující osobnost musí být chápány jako vzájemně se podmiňující a ovlivňující (Balcar, 1983; Smékal, 2002). Smékal (2002) mimo jiné vychází z předpokladu, že negativní vlivy mohou být ve vývoji jedince kompenzovány jinými pozitivními vlivy, jež záměrně ovlivňuje výchova, nápravné působení nebo léčba. Z čehož vyvozuje, že s výjimkou několika dědičných nebo progresivních onemocnění je osud každého člověka pozitivně ovlivnitelný. Smékal (2002) také zdůrazňuje důležitost zhodnocení vývojové perspektivy a prognózy dalšího vývoje osobnosti, tedy včasné odlišení vlivů protektivních a rizikových. Existuje však řada vlivů prostředí, u kterých nelze jednoznačně předem určit, které z nich vývoj jedince před deviací chrání a které naopak představují riziko (Blatný & Plháková, 2003). Každý jedinec je odlišný, což vede k tomu, že jednoho může určitá životní událost vyburcovat k novému úsilí, u druhého může vézt k nežádoucímu způsobu řešení situace (Balcar, 1983).

3.2 Vymezení pojmu temperament

Mikšík (1985) nahlíží na temperament jako na označení pro konzistentní citové či emoční sklony, zvykové dispozice, které příznačně determinují a charakterizují způsob chování každého jedince. Tímto se odlišuje od motivace činnosti i od úrovně schopností či způsobilostí nezbytných k realizaci nároků na výkon. Dále Mikšík (1985) zdůrazňuje vrozenost temperamentu, což hraje důležitou roli v dynamice přizpůsobovacího chování subjektu s ohledem na životní okolnosti. Blatný (2010) odlišuje obecné dispozice temperamentu, specifické kognitivní a reaktivní styly, které řídí přizpůsobení jedince na různé životní situace. Blatný (2010) definuje psychologické charakteristiky osobnosti, které jsou dědičné a u kterých lze identifikovat biologický základ týkající se formální (stylistické, průběhové, dynamické), nikoli obsahové stránky chování a prožívání. Blatný (2010) zdůrazňuje, že vlastnosti temperamentu jsou jen málo ovlivnitelné nejen výchovou, ale do značné míry nepodléhají ani volní kontrole. Balcar (1983) zdůrazňuje, že sice na jedné straně můžeme temperament jen v nepatrné míře trvale a záměrně ovlivnit, ale na druhé straně se můžeme naučit účelně s ním zacházet. Je tedy patrné, že člověk nemůže vlastní silou vůle ovlivnit svůj temperament, natož ho pak upravit či úplně změnit vlivem okolního světa.

V rámci rysového přístupu k osobnosti jsou často pojmy temperament a osobnost používány synonymně a jsou jimi označovány biologicky determinované rysy osobnosti (Blatný, 2003). Eysenck (1947) mluví o rysech extroverze a neuroticismu jako o

temperamentových nebo osobnostních dimenzích. Sám Eysenck (1947) označil své vlastní pojetí temperamentu podobné Jefferymu Grayovi, který se ve svých teoretických východiscích opíral o rozsáhlý neurofyziologický, farmakologický a biochemický výzkum. Také se věnoval otázkám klasického a operantního podmiňování vyzdvihující důležitost individuální citlivosti k odměnám a trestům v průběhu učení.

3.2.1 Pojetí temperamentu dle Eysencka

Eysenck (1947) se na základě výsledků faktorové analýzy domnívá, že temperament je hierarchický systém rysů téhož původu jako vrozené organizace nervového systému. Eysenck (1947, in Balcar, 1983) popisuje osobnost jako stabilní organizaci charakteru, temperamentu, intelektu a těla osoby, pro kterou je určující její jedinečné přizpůsobení okolí. Eysenck (1947) rozlišuje mezi pojmy temperament a osobnost, neboť dle jeho názoru temperament odkazuje na charakteristické fenomény emocionální národy člověka, přičemž zahrnuje také citlivost jedince k emocionálním stimulacím. Také se neztotožňuje s názorem, že temperament je ve velké míře dědičnou záležitostí (Eysenck, 1970). Dle Blatného (2003) Eysenck do pojmu temperament zahrnuje formální osobnostní charakteristiky prožívání a chování.

Cakirpaloglu (2012) se zmiňuje o konstitučním základu temperamentu jako typu nervové soustavy. Stejně tak, jako je nervový systém u každého jedince odlišný, tak i jeho temperament je jedinečný. Dle Eysencka (1947) souvisí každý člověk a jeho osobnost s jeho typem centrální nervové soustavy.

3.2.2 Eysenckův rysový model osobnosti

Eysenck pomocí faktorové analýzy dotazníků a posuzovacích škál určil existenci tří hlavních osobnostních rysů neboli dimenzí, které nazývá extroverze (extroverze - introverze), neuroticismus (emoční stabilita – emoční labilita) a psychoticismus (Fontana, 2003). Dle Mikšíka (2007) je Eysenckův model struktury osobnosti hierarchický, přičemž hierarchii tvoří nejvýše superrysoy, pod nimi jsou jednoduché rysy, dále habituální odezvy a nejnižší jsou odezvy specifické. Dle toho může každý člověk spadat kamkoli na pomyslné ose mezi dvěma extrémy dimenze extroverze a introverze. Může se nacházet kdekoli mezi těmito dvěma póly. Například pro superrysoy extroverze jsou typické rysy jako živý, sociabilní, asertivní, aktivní a vyhledávající rozruch.

Říčan (2010) uvádí, že stupnice extroverze a neuroticismu spolu navzájem nekorelují, tedy skóry získané na škále extroverze nepředpovídají, jakých skóre dosáhne člověk na škále neuroticismu a naopak. K rozlišení odlišuje čtyři odlišné osobnostní typy, jako je labilní extrovert, stabilní extrovert, labilní introvert a stabilní introvert (Říčan, 2010). Dle Eysencka (1970) je důležité to, že čisté typy se vyskytují jen výjimečně a v praxi se lze setkat spíše s typy smíšenými. Uvedené Eysenckovy typy lze přiřadit ke klasické typologii osobnosti. V oblasti stability se nachází sangvinický a flegmatický temperament a v oblasti lability (neuroticismu) se nachází cholerický a melancholický typ (Říčan, 2010). Pro Eysenckovy faktory osobnosti platí, stejně jako pro každý faktorově analytický model osobnosti, že kombinací hodnot jeho modelu osobností nelze zcela obsáhnout určení charakterových rysů osobnosti (Nakonečný, 1998).

K. Pawlik (1981) charakterizuje jedince inklinující k neuroticismu jako lidi s malou flexibilitou myšlení a vnímání, se zvýšenou sugestibilitou, nedostatečnou koncentrací a sníženou rezistencí vůči tělesnému nebo psychickému stresu (in Nakonečný, 1998).

Kolaříková (1986) popisuje Eysenckův hierarchický faktorový čtyřúrovňový model jak od skupinových průměrů dat získaných při první aplikaci různých testů, čili od úrovně situačně specifických odpovědí dospíváme k úrovni vyšší. U jednotlivců se některé způsoby odpovědí vyskytují opětovně, a mohou u nich tedy být pokládány za habituální. Eysenck (1947, in Kolaříková, 1968) ve své teorii rozlišuje typy a rysy, přičemž typy jsou v rámci hierarchie výše postavené a rysy jsou specifickým významem pojmu typ. V zásadě rozlišujeme rysy nižší a vyšší úrovně, přičemž extroverze, introverze je rys vyšší úrovně. Podle Eysencka (1947, in Kolaříková, 2005) je rysový konstrukt extroverze a introverze znázorněn křivkou normálního rozložení s použitím křivky normální distribuce a typy se nacházejí na jejích extrémech. (Mikšík, 2007) vysvětluje, že na základě získaných výsledků Eysenck rozlišil dvě základní dimenze rysů a nazval je extroverze - introverze a neuroticismus - stabilita. Nadále autor zdůrazňuje, že tyto dvě dimenze jsou navzájem nezávislé. V kombinaci vysokých a nízkých skóre na každé z dimenzí lze každého jedince rozdělit do čtyř skupin typů. Dimenzi neuroticismus – stabilita dává Eysenck (1970) do souvislosti s reakcí autonomního systému a s limbickým systémem. Mikšík (2007) uvádí, že osoby s vysokým neuroticismem mají tendenci reagovat na bolestivé, nové, vzrušující či jiné podněty, než osoby skórující na dimenzi stabilita. Neuroticismus je definován jako faktor temperamentu, který vyjadřuje enormní reaktivitu autonomní nervové soustavy (Cakirpaloglu, 2012).

Dimenze extroverze – introverze vychází z biologických předpokladů a při charakteristice superrysů vychází z výsledků EEG, kdy spojuje extraverci-introverzi s hladinou kortikálního nabuzení. Toto nabuzení nazýváno termínem arousal se může objevovat v malé míře (spánek) anebo v extrémně velké míře (panika) (Eysenck, 1970).

Kolaříková (1981) zdůrazňuje, že Eysenck svým kruhovým schématem naznačil pozice možných dimenzí extroverze a neuroticismu a uvedl konkrétní osobnostní rysy pro ně typické, které spojil s tradičním pojetím temperamentu. Dle Eysencka (1970) je pro melancholika typická rezervovanost, střízlivost, úzkostnost, rigidita a náladovost. Cholerik je neklidný, agresivní, impulzivní a aktivní (Blatný & Sejblová, 1999). Opakem je flegmatik, který je pasivní, klidný a vyrovnaný. Sangvinik je na druhé straně zase čilý, sdílný a družný, ale objevují se u něj i vlastnosti jako soupeřivost a vůdcovství. Cakirpaloglu (2012) definuje melancholika jako emočně labilního jedince, kterého můžeme charakterizovat náladovostí, úzkostlivostí, zdrženlivostí, nespolečenskostí, pesimismem a strnulostí. Emočně labilní a extroverzní je zase cholerik, který je popisován jako živý, neklidný a lehce vznětlivý a vzrušivý jedinec. Emočně stabilní extrovert má typické charakteristiky jako je aktivita, hovornost, činnost, citlivost, spokojenost a družnost. Flegmatik je dle Eysencka (1970) emočně stabilní introvert charakteristický svou pasivitou, rezignovaností, opatrností, vyrovnaností a uzavřeností.

Eysenck (1970) doplnil svoji teorii o třetí dimenzi, kterou definoval jako psychoticismus versus síla superega. Eysenck vycházel při rozpracování této dimenze především z klinických pozorování. Dle těchto pozorování se psychotici na rozdíl od neurotiků chovají v experimentálních situacích poměrně homogenně (Smékal, 2004). Eysenck (1970) charakterizuje psychoticismus jako latentní dimenzi, na jejíchž různých místech se lidé nacházejí, což znamená, že jde o predispozici, jejíž vysoké hodnoty naznačují suspektní psychotické onemocnění nebo spíše ohrožení psychózou. Smékal (2004) se vyhýbá psychiatrickým konotacím termínu psychoticismus, a proto tuto dimenzi označoval jako emoční tvrdost. Dle Eysencka (1975) jedinec, který má vysoké skóre ve škále psychoticismu, je specifický samotářstvím, malým zájmem o lidi, projevuje se u něj nízká míra empatie a citu a postrádá vnímavost a citlivost vůči svému okolí. K okolí, i k blízkému kruhu přátel je spíše hostilní. Často postrádá pocity viny a soucitu (Smékal, 2004). Eysenck (1975) popisuje jedince s vysokými skóry psychoticismu jako lhostejného k lidem, citově oploštělého, nepřátelského vůči lidem, milujícího neobvyklé a výstřední věci a impulzivně odvážného. Mikšík (2007) popisuje lidi s vysokým skórem psychoticismu jako jedince tíhnoucí k egocentrismu, impulsivitě, necitlivosti k druhým a k opozici vůči sociálním

zvyklostem. Často jsou obtížní v společenských interakcích, nevycházejí dobře s druhými lidmi a záměrně se rozčilují.

3.3 Osobnostní charakteristiky dle Eysencka

Typický extrovert je často charakterizován jako člověk společenský, který má mnoho přátel a rád tráví čas s ostatními lidmi (Sulloway, 1997). Extrovert se profiluje charakteristikami jako je družnost, rád se všeho účastní, má mnoho přátel, stále potřebuje někoho ve své blízkosti, netěší ho číst nebo studovat o samotě. Často touží po vzrušení, jedná bez dlouhého rozmýšlení a využívá příležitostí. Přáteli je posuzován jako bezstarostný, lehkomyslný, optimistický, veselý, s nízkou tolerancí citově se ovládat a na hněv rychle zapomíná. Je rád stále v činnosti, nesnáší jednotvárnost a vyhledává změnu. V hovoru má odpověď vždy pohotově a nevyhýbá se drsným žertům. Mnohdy projevuje sklony k agresi a je značně nespolehlivý (Kolaříková, 2005). Jedná se o člověka impulsivního až agresivního, který vyhledává všechny možné způsoby vzrušení.

Introvert je víceméně opakem extroverta, spíše tedy klidný, neagresivní, spolehlivý. Je to člověk plánující vše dopředu, aby ho něco nepřekvapilo. Cítí se lépe sám nebo v menší společnosti než mezi lidmi, vůči nimž je rezervovaný a vůči nimž zachovává distanci (Blatný & Sejbalová, 1999). Značnou váhu přikládá etickým normám a preferuje spořádaný způsob života. Introvertní lidé jsou často odtaziti a rezervovaní. Mají tendenci k plánovitosti, nevyhledávají cíleně vzrušení a obecně se jedná spíše o vážnější povahy, které mají rády pořádek a řád (Kolaříková, 2005).

Vágnerová (2010) ve svých závěrech upozorňuje, že dominantním aspektem neuroticismu je sklon k různým negativním emočním prožitkům, jako je úzkost, smutek, stud, vina, hněv, zatrpklost či zoufalství a beznaděj. Nakonečný (1998) zmiňuje, že neuroticismus je doprovázen labilitou vegetativní nervové soustavy, což má za následek zvýšenou potivost, trávicí a jiné problémy, bušení srdce atd. Tyto příznaky predisponují ke zvýšeným neurózám. Říčan (2010) popisuje jedince s vysokým neuroticismem jako osobu neklidnou, dělající si zbytečné starosti, bez sebedůvěry, snadno omdlívající, s poruchami spánku a nočními děsy. Vágnerová (2010) doplňuje, že jedinci s vysokým skórem neuroticismu si dělají obavy z toho, jak vše dopadne, mívají sklony k hněvu, nepřátelství a zatrpklosti. Mimo jiné dle Vágnerové (2010) Tito jedinci nejsou schopni odolat pokušení a v neposlední řadě mají i sklon prožívat běžné události jako stresující a trvá jim delší čas k

dosažení opětovné emoční rovnováhy. Tyto emočně nestabilní jedince neuspokojí téměř nic, nejsou spokojeni ani sami se sebou a mají tendence o všem pochybovat.

4 VÝZKUMY V OBLASTI SEBEPOJETÍ

Mezi nejčastěji zkoumané a diskutované aspekty sebepojetí je sebehodnocení jedince. V souvislosti s tímto faktem se kapitola oblasti výzkumu zaměřuje nejenom na studie v oblasti sebepojetí, ale také na sebehodnocení. Primárně jsou zmiňovány studie zaměřené na mezipohlavní rozdíly, na osobností charakteristiky a sourozenské pořadí. Jsou však také zmiňovány jiné studie zaměřené na další faktory formující sebepojetí každého jedince.

4.1 Rozdíly v sebepojetí mezi pohlavími

Autoři Orel, Obereignerů, Reitrová, Matůš & Fac (2015) se zabývali rozdíly v sebepojetí chlapců a dívek měřených dotazníkem sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 (PHCSCS-2). Došli k signifikantním rozdílům mezi dívkami a chlapci ve věkovém období 9- 10 let a dále potvrdili statisticky významné rozdíly v celkovém skóru sebepojetí ve věku 15-16 let a 17- 18 let.

Obereignerů et al. (2017) dospěli v Piers-Harrisově dotazníku k výsledkům, že dívky mají o něco vyšší skóre pouze ve škále měřící Přizpůsobivost (BEH) a naopak chlapci vykazují zřetelně vyšší skóre v Nepodléhání úzkosti (FRE) a v hodnocení Fyzického zjevu a schopností (PHY).

Macek & Tyrlik (2000) v jejich studii s názvem „*Posouzení dobrého a zlého člověka adolescenty*“, ve které zkoumali rozdíly v míře sebepojetí mezi děvčaty a chlapci došli k podobným závěrům jako Orel et al. (2015). Výzkumný soubor byl tvořen adolescenty v rozmezí od 15 do 17 let. U dívek byl nalezen statisticky významný rozdíl mezi morálním sebehodnocením a sebehodnocením úspěchu.

Robins & Trzesniewski (2005) zkoumali odlišnosti v sebepojetí mezi chlapci a dívkami v období puberty. Ve svých studiích došli k závěrům, že největší odlišnosti se projevují v období puberty. Chlapci dosahují v tomto vývojovém období oproti dívkám vyššího sebehodnocení. Autoři se také shodují v tom, že s přibývajícím věkem dochází ke zmenšování těchto rozdílů. Avšak i v dospělosti nadále přetrvává vyšší úroveň sebehodnocení u mužů než u žen. Dle jejich výzkumů je v období před nástupem puberty a ve stáří míra sebehodnocení u obou pohlaví stejná. Tento jev oba autoři vysvětlují odlišným

vnímáním těla, vývojovými změnami nastupujícími v pubertě nebo také odlišnými sociálními charakteristikami mužů a žen. Ke stejným závěrům jako Robins & Trzesniewski (2005) dospěli i další autoři jako např. (Blatný, 2003; Snopek & Hublová, 2008).

Studie pojmenovaná jako „*Současné změny životního stylu a duševní zdraví české mládeže*“ od autorů Krch & Drábková (1999) zaměřená na populaci 1253 adolescentů ve věku 14 – 19 let potvrzuje, že sebehodnocení dívek je oproti chlapcům diferencovanější a labilnější. Tento závěr autoři vysvětlují tím, že dívky se pravděpodobně snadněji cítí ohroženy a jsou senzitivní vůči své osobě. Chlapci v této studii vykazovali vyšší míru sebehodnocení, vyšší sebedůvěru a méně pochybností o vlastní osobě.

Výzkumný tým Orel et al., (2015) zkoumal celkem 4901 dětí a adolescentů (2653 dívek/žen a 2248 chlapců/mužů) ve věku 9-21 let na území ČR. Pro účely výzkumu byla použita česká adaptace dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů PHCSCS-2. Ve studii byly potvrzeny statisticky významné rozdíly v celkovém skóru sebepojetí mezi pohlavími ve věkových skupinách 15 - 16 let ($p < 0,001$) a 17 - 18 let ($p < 0,001$). Signifikantní rozdíl celkového skóru sebepojetí mezi dívkami a chlapci byl zjištěn ve věkové skupině 9 - 10 let ($p < 0,05$). Studie přináší rovněž vývojové křivky všech zmíněných subškál dotazníku PHCSCS-2 poukazující na jejich dynamiku v čase.

Z bakalářské práce Vohradské (2017) vyplývá statisticky významný rozdíl v míře sebepojetí u chlapců a dívek. Zkoumaný soubor čítal 168 dětí ve věku 11-16 let. Ze zjištěných údajů dosahují chlapci vyššího celkového skóru sebepojetí než skupina dívek.

K rozdílům v míře sebepojetí mezi dívkami a chlapci došli další výzkumníci jako např. (Marsh & Shavelson, 1985, in Asci, Kosar & Isler, 2001; Skaalvik, 1986, in Asci et al., 2001).

Existují také protikladné výsledky výzkumů zaměřené na mezipohlavní rozdíly v úrovni sebehodnocení. Například autoři Guyot, Fairchild & Hill (1981, in Asci et al., 2001) nebo Wylie (1979, in Asci et al., 2001) se na základě svých poznatků shodují v tom, že neexistují statisticky prokazatelné rozdíly v celkovém sebehodnocení u chlapců a dívek.

Autoři studie Lewis a Knight (2000) studovali vliv pohlaví a věku na sebepojetí. Zkoumaná skupina 368 dětí od 4 – 12 třídy nedosahovala významných rozdílů na celkový skór škály Pierse-Harrise. Autoři však dodávají, že i přes nevýznamný rozdíl dosahovaly dívky vyšších skóre sebepojetí na škálách Chování a Intelktové a školní postavení. Chlapci oproti tomu na škále Úzkost.

4.2 Sourozenecké pořadí

Z odborných studií bylo zjištěno, že později narození (jedinci narození po prvorozených) vykazují nejen signifikantně vyšší míru společenskosti, ale bývají také společensky úspěšnější (Steelman & Powell, 1985).

Další výzkum MacDonalda (1971) prokázal, že jedinci narození jako druhorození z rodin se dvěma dětmi (tedy se jedná o nejmladší dítě v rodině) jsou více orientovaní na ostatní lidi než později narozené osoby (tedy se jedná o prostřední děti) z rodin s více sourozenci. Autor této studie na základě dosažených výsledků dospěl k názoru, že v případě dvou dětí v rodině dochází k relativně vyšší polarizaci v některých vlastnostech (jako je například externalizace), než jak je tomu v případě početnějších rodin. Tento jev je dominantní i v několika dalších projevech vlivu sourozeneckých konstelací, přičemž k maximalizaci většiny osobnostních rozdílů dochází zejména při odstupech mezi sourozenci kolem tří až čtyř let (Sulloway & Falbo, 1997).

Na základě výzkumů Brelanda (1974) ze statistického vzorku dospělých osob ze studie zaměřené na verbální úspěchy prvorozených jedinců lze usuzovat, že prvorození z malých rodin dosahují nejvyššího skóre, zatímco nejmladší osoby z početných rodin dopadali nejhůře. V rámci této studie byl zjištěn i rozdíl mezi pohlavími. Muži dosahovali vyššího skóre ve verbálních dovednostech než ženy. Autor tento výsledek očekával a tím potvrdil kovarianci mezi verbálními schopnostmi a pořadím narození.

Harvardská studie prokázala, že prvorození vykazují oproti později narozeným jedincům mnohem nižší míru nesouhlasu se svými rodiči. Tento fakt autoři dávají do souvislosti s vyšší poslušností, disciplínou a sebekontrolou prvorozených (Biller, 1970). Sulloway & Falbo (1997) dodává, že zejména v postojích respondentů je vysoká shoda s rodiči a korelační koeficient mezi postoji rodičů a jejich potomky má hodnotu 0,57 a jedná se tedy o velmi silný vztah.

Price (1969) se zmiňuje o charakteristikách typických pro prvorozené. Mezi nejvýznamnější patří vážnější přístup k životu. V souladu s tímto tvrzením bylo zjištěno, že zpravidla nejstarší sourozenci bývají méně impulsivní, jsou metodičtější a tráví méně času sociálními aktivitami (Price, 1969). Prvorození mají menší potřebu se objímat s ostatními lidmi, a nejstarší sourozenci mají také tendence být více rigidní než později narození jedinci. Ve studii se prokázalo, že k maximálním rozdílům dochází v případě dvou dětí v rodině (MacDonald, 1971). Vyšší nároky související s vyšším kladením nároků na sebe

prvorozenými, v kombinaci s dalšími osobnostními rysy, mohou být jedním z hlavních důvodů, proč prvorození vykazují menší míru štěstí a spokojenosti v životě (Price, 1969).

Tendence k depresím a úzkostlivosti jsou často spojené s nízkou společenskostí (Price, 1969), tedy atributem typickým spíše pro prvorozené. Falbo (1978) na základě výzkumů dochází k závěru, že v případě úzkosti existuje mírný trend ke zvýšení náchylnosti u později narozených jedinců. Na druhé straně studie zabývající se problematikou hysterie neprokázala žádný rozdíl související s pořadím narození (Brown & Smith, 1989), což je dle výzkumníků této studie v rozporu s dalšími známými studiemi naznačujícími tendenci k problémům spojeným s hysterií spíše u prvorozených sourozenců (Sullooway & Falbo, 1997).

Sullooway & Falbo (1997) dále konstatují, že prvorození bývají více emocionálně vyhrocení a méně se vyrovnávají s rozrušením. Velmi důležitým rysem osobnosti je otevřenost vůči zkušenostem a aktivnost jedince obecně. Dle autorů se jedná o vlastnosti blízké nekonvenčnosti a rebelování, k čemuž mají tendenci spíše narození jako druhorození. Druhorození více inklinují k riskování (Nisbett, 1968).

Výzkumné studie také poukazují na fakt, že prvorození mají vyšší sebevědomí než druhorození jedinci (Sullooway & Falbo, 1997). Tento fakt autoři vysvětlují výhodou prvorozených již v dětství, kde jsou ve srovnání se sourozenci větší, silnější a chytřejší, což v nich může vyvolat nejen vyšší sebejistotu, ale i dominanci a asertivitu. Prvorození vykazují větší motivovanost ve snaze uspokojit očekávání rodičů, což se projevuje často během vzdělávání (Hooke et al., 1966; Belmont & Marolla, 1973). Prvorození se také více orientují na úspěch a jsou také zodpovědnější (Steelman & Powell, 1985). John Price (1969) ve své studii dospěl k závěru, že některé vlastnosti typické pro určité pořadí narození se mohou projevovat nezávisle. Například pokud prvorozený vykazuje nižší schopnosti ve škole, většinou byl stále velmi zodpovědný ve školní docházce a plnil své povinnosti.

Studie Gatese, Linerbergové, Crocettové & Hubbarda (1986), ve které se autoři zaměřili na cílovou skupinu dětí ve věkové kategorii od 7 do 12 let, může mít sourozenecká pozice vliv na sebepojetí, a s tím spjaté deprese a úzkosti. Výsledky studie ukazují na to, že první narozené dítě má menší sklony k depresivním projevům, než děti narozené v dalším pořadí. Prvorozené děti vykazovaly i méně úzkosti, než jejich sourozenci narození později. Také z této studie vyplývá, že prvorozené dítě mívá větší sebevědomí a lépe hodnotí sebe samého, než tomu bylo u jeho dalších mladších sourozenců.

Ke zcela opačnému závěru než Ernst & Angst (2012) přišel Sullooway (1996). Sullooway (1996) shromáždil velké množství biografických informací o historicky významných osobnostech, které pak analyzoval. Autor se jednoznačně přiklání k tvrzení, že

pořadí narození má velký vliv na lidskou osobnost, přičemž nejvýraznější vliv se projevuje v hodnotách, které jedinec vyznává. Z historického hlediska se vždy starší sourozenci projevovali jako obránci zaběhlého pořádku, zatímco mladší toužili po změně, přicházeli s novými myšlenkami a nebáli se riskovat.

Leman (2008) přinesl důkazy o tom, že prvorození mají silnější motivaci dosáhnout úspěchu, než je tomu u jejich mladších sourozenců. V náročných povoláních jako ve vědě, v medicíně nebo v právní praxi se vyskytuje mnohem vyšší procento prvorozených. Vyšší počet prvorozených byl také prokázán mezi účetními, ekonomy, vysokými úředníky nebo inženýry. Prvorození často vyhledávají zaměstnání, které vyžaduje přesnost, vysokou schopnost soustředění, houževnatost a duševní sebekázeň.

Vliv sourozeneckého pořadí na osobnost jedince potvrzuje také publikace Tomana (2005), původně vydaná již v roce 1965, ve které je podrobně analyzován vliv rodinných konstelací na osobnost člověka a zejména jejich vliv na partnerský život. Toman také zdůrazňoval velkou roli pohlaví.

Některé výzkumy vlivu sourozeneckého pořadí byly také zaměřeny na konformitu, vzepření se a jejich vztah s pořadím narození. Sulloway (1996) uvádí, že obecně více rebelují později narození jedinci, a také později narozeným jedincům často bývá přisuzován vyšší sklon k radikalismu a stejně tak vyšší míra tvrdohlavosti. Prekopová (2009) se domnívá, že u druhorozených jedinců tato tendence s každým dalším narozeným sourozencem klesá.

Autoři Bragg & Allen (1970) zabývající se konformitou předpokládali, že konformita se výrazně liší v závislosti na pohlaví. V naší kultuře se dle jejich názoru přisuzuje ženám konformní chování zejména jako přijetí a akceptování „ženské“ role, zatímco v případě mužů se očekávají spíše projevy nezávislosti. Za těchto předpokladů by tedy ženy měly být více konformní. Výsledky studie, jejíž respondenti byli vysokoškolští studenti pocházející z rodin se dvěma dětmi, ukazují, že nejvyšší konformitu skutečně vykazují ženy, konkrétně druhorozené dívky se starší sestrou a naopak jako nejméně konformní byli označeni druhorození muži, kteří měli staršího bratra. V případě prvorozených nebyly nalezeny žádné rozdíly konformity v závislosti na pohlaví druhorozeného sourozence. Prvorození obou pohlaví se od sebe tedy výrazně nelišili, a to ani v případě smíšených dvojic.

Studie MacDonalda (1971) poukazuje na vyšší míru společenské odpovědnosti u prvorozených a jedináčků. Autoři se domnívají, že tito jedinci jednají ve prospěch celé společnosti a zároveň jsou dogmatičtější. Bylo také prokázáno, že mají negativnější vztah k chudým lidem. MacDonald (1971) si výsledek výzkumu zdůvodňuje tím, že prvorození v chudých vidí osoby, které společnosti na jedné straně výrazně nepomáhají a jsou plně

odpovědní za svůj stav. Prvorození zastávají názor, že pokud by tito lidé chtěli, bylo by možné se úspěšně zapojit a být pro společnost více užiteční. Sulloway (1996) tyto závěry podporuje. Dle jeho názoru později narození jedinci oproti prvorozeným vykazují obecně vyšší míru soucitu s lidmi, kteří nemají v životě štěstí či jsou méně úspěšní.

Psychiatři Ernst & Angst (2012) publikovali studii s názvem „*Birth Order*“, která obsahuje metaanalýzu výzkumu sourozeneckého pořadí v období 1943 – 1980. Oba autoři došli k závěru, že sourozenecké pořadí narození má žádný nebo nepatrný vliv. Za odůvodnění, proč tomu tak je, považují metodologické nedostatky jednotlivých studií. Ve výzkumech je důležité zohlednit různé faktory jako je např. sociální vrstva nebo velikost rodiny. Autoři mimo jiné poukazují na fakt, že čím jsou studie precizněji provedené, tím méně signifikantních rozdílů se daří odhalit, a naopak, že ve studiích zatížených chybami se objevují rozdíly ve skutečnosti neexistující. Domnívají se, že často bývají v odborných publikacích citovány jen ty skutečně neexistující rozdíly, což budí klamný dojem, že člověk je determinován svou sourozeneckou pozicí (Ernst & Angst, 1983).

4.3 Osobnostní charakteristiky

Vztahem pěti dimenzí osobnosti a agrese u adolescentů se zabýval Čermák (2003, in Hřebíčková, 2011), který ve své studii prokázal souvislost tolerance vůči násilí s neuroticismem, extroverzí a přívětivostí, kdy nejvíce tolerovali násilí osoby s nejvyšší mírou neuroticismu.

Ze závěrů z výzkumu Obereignerů et al., (2017) vyplývá, že ve škále neuroticismus v dotazníku B-JEPI skórují dívky v průměru o 1,26 bodu výše. V tomto případě jde jen o relativně nízký účinek, což znamená, že příslušnost k pohlaví vysvětluje jen 3,5 % rozptylu skóre. Z uvedeného výzkumu vyplývá vyšší míra neuroticismu u dívek a vyšší míra extroverze a psychoticismu u chlapců. V ostatních škálách nebyly přítomny významnější rozdíly.

Dle Watsona & Clarka (1992) koreluje úroveň sebehodnocení s extroverzí pozitivně a negativně naopak s neuroticismem. Dle výsledků výzkumu mají introverti nižší sebehodnocení než extroverti (Blatný & Osecká, 1997).

Vztah mezi mentální anorexií a osobnostními charakteristikami zjišťovali Štěpaníková & Macek (1997, in Hřebíčková, 2011). S vysokou mírou neuroticismu a extroverze souvisí větší obavy z nadváhy.

Blatný (2010) zkoumal souvislost mezi osobní pohodou a osobnostními charakteristikami adolescentů. Vyšší sebehodnocení a spokojenost se životem u adolescentů korelovala s větší mírou svědomitosti, extroverze a nižším neuroticismem. Statisticky významná souvislost byla nalezena mezi životní spokojeností a přívětivostí.

Ficková (2001, in Hřebíčková, 2011) se ve své studii věnovala vztahům emočního prožívání, optimismu a osobnostních charakteristik u adolescentů. Závěry jejího výzkumu naznačují, že osobnostní charakteristiky jsou výrazným a spolehlivým prediktorem emočního prožívání. K negativní afektivitě má vztah dimenze neuroticismus a naopak extroverze, přívětivost a svědomitost se vztahují k pozitivnímu prožívání.

Rajsiglová (2014) se ve svém výzkumu zaměřila na stabilitu osobnostních vlastností v čase. Z jejího longitudinálního výzkumu u dětí v sedmém a v devátém ročníku základní školy vyplývá, že starší adolescenti vykazují větší extraverzi, menší impulzivnost a větší emocionální stabilitu. To potvrzují také autoři Paterson, Pryor & Field (1995), kteří zmiňují větší vyrovnanost, zdrženlivost a sebekontrolu u adolescentů.

V rámci mezinárodní studie (McCrae et al., 2000, in Hřebíčková, 2011) byly sledovány vývojové trendy pěti dimenzí osobnosti, kdy se porovnávala struktura vlastností osobnosti zjišťovaná osobnostním inventářem NEO-FFI u respondentů různého věku z různých zemí (např. Německo, Anglie, Španělsko, ČR, Turecko). Všichni probandi výzkumu s věkem vykazovali pokles neuroticismu a extroverze a nárůst svědomitosti. U českých respondentů se projevil trend klesající otevřenosti vůči zkušenosti a stoupající přívětivosti s věkem. Všeobecně se adolescenti ve studiích využívajících osobnostní inventáře NEO popisují jako více neurotičtí, extrovertovaní a otevření vůči zkušenostem a méně přívětiví a svědomití než dospělí.

Blatný et al. (1999) se zabývali činiteli působícími na sebehodnocení u různých temperamentových typů. Výzkumný soubor tvořili studenti gymnázií ve věku od 14 do 19 let. Závěry studie potvrzují vyšší sebehodnocení u jedinců skórujících v dimenzi extroverze a na druhé straně tendence snižování sebehodnocení u jedinců vykazujících vyšší míru neuroticismu. Toto zjištění vede k závěru, že nejvyšší úroveň sebehodnocení se vyskytuje u sangviniků, respektive stabilních extrovertů. Naopak nejnižší úroveň sebehodnocení mají melancholici neboli labilní introverti.

Blatný & Osecká (1998) zkoumali sebehodnocení a životní spokojenost v souvislosti s osobností a strategiemi zvládání. Studie byla zaměřená na populaci vysokoškolských studentů oborů psychologie a sociologie. Z výsledků je patrné, že vysokého sebehodnocení dosahují dominantní a extrovertní jedinci s nízkou úrovní neuroticismu. Naopak nízké

sebehodnocení bylo zjištěno u jedinců, kteří mají tendence k sebeobviňování, k sociální izolaci a s vyšší mírou neuroticismu.

4.4 Sebepojetí u specifické populace

Ketcham a Snyder (1977) se zabývali vztahem mezi sebepojetím a pohlavím, věkem, školními výsledky a IQ. Vzorek respondentů byl 148 nadaných dětí ze škol s vyšším socioekonomickým statusem. Z celého souboru dosáhlo 83 % dětí vyšších skóre než je průměr normativního souboru škály Pierse-Harrise.

Některé studie v oblasti poruch učení osvětlilo roli sociálního srovnávání ve formování sebepojetí. Smith (1979) zkoumal ukazatele sebepojetí na vzorku 147 dětí s poruchami učení. Na základě dat bylo zjištěno, že verbální IQ, performační IQ a výkon ve čtení měly k sebepojetí nepatrný vztah. Na druhé straně znalost slov, výkon v matematice a socioekonomický status se k sebepojetí vztahovaly.

Studie autorů Schor, Stidley & Malspeis (1995) se zaměřovala na sebepojetí 62 dětí z 3 – 5 tříd s poruchami chování. Tato skupina dětí byla srovnávána s kontrolní skupinou 95 dětí stejného věku. Autoři zjistili, že děti s poruchami chování dosáhly nižších skóre sebepojetí než kontrolní skupina. Přesto byly tyto skóre v mezích normy.

Cole & Kumchy (1981) se zaměřili na 32 delikventních dětí ve věku 10 – 16 let, u kterých zkoumali závažnost a typ depresivní symptomatiky. Skóre škály sebepojetí Pierse-Harrise byly u této skupiny nižší než u srovnatelné skupiny běžných dětí. Při srovnávání Pierse-Harrise s Inventářem deprese pro děti (Kovacs, 1981) se potvrdila významná inverzní korelace. U delikventních dětí a adolescentů dochází souběžně k depresi a nízké sebeúctě.

Výzkum zaměřený na děti s psychickou poruchou a poruchami chování u skupiny 50 hospitalizovaných adolescentů poukázal na to, že pacienti s depresí měli vyšší úzkost než pacienti s depresí i poruchou chování (Robinson, Jenson & Yaff, 1992).

VÝZKUMNÁ ČÁST

5 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

V teoretické části diplomové práce byly nastíněny možné směry výzkumu v oblasti zkoumání míry sebepojetí. Vnímání sebe sama je ovlivněno prostředím, zejména v raném dětství, a dále také biologickými a kulturními faktory (Orel, Obereignerů & Mentel, 2016). Na vývoj sebepojetí mají tedy vliv nejenom vnější faktory, ale také vnitřní faktory působící na jedince. Mezi vnější faktory podílející se na míře sebepojetí se nejčastěji uvádějí emoční přijetí a vztahové vlivy v nejbližším okolí dítěte, hodnocení výkonů autoritami, konfrontace se společenskými a kulturními normami a hodnotami. Na druhé straně mezi typické vnitřní faktory podílející se na utváření sebepojetí jedince patří například typ emočního prožívání, temperament, sociální dovednosti a schopnost sebereflexe (Thorová, 2015). Je patrné, že vnější faktory působící na utváření sebepojetí a sebehodnocení jsou stejně rozmanité jako ty vnitřní. Hlavním cílem práce je tedy prozkoumat problematiku faktorů ovlivňujících vnímání sebe sama u dětí a adolescentů.

Jedním z výzkumných problémů, kterým se praktická část práce zabývá, jsou rozdíly v míře sebepojetí mezi skupinou chlapců a dívek. Řada autorů jako např. (Obereignerů et al., 2017; Macek & Tyrlik, 2000; Robins & Trzesniewski, 2005; Blatný, 2003; Snopek & Hublová, 2008) došla k signifikantním rozdílům v dosažené míře sebepojetí mezi dívkami a chlapci v období dospívání.

Vzhledem k mnoha faktorům majícím podíl na utváření sebepojetí, je důležité prozkoumat problematiku vztahu mezi mírou sebepojetí a osobnostními rysy dětí a adolescentů. Z výsledků výzkumu Obereignerů et al. (2017) vyplývá, že ve škále Neuroticismus v dotazníku B-J.E.P.I skórují dívky v průměru o 1,26 bodu výše. Z uvedeného výzkumu nadále vyplývá vyšší míra Neuroticismu u dívek a vyšší míra Extraverze a Psychoticismu u chlapců. Dle Watsona & Clarka (1992) koreluje úroveň sebehodnocení s Extraverzí pozitivně a negativně naopak s Neuroticismem. Z výsledků výzkumu autorů Blatný & Osecká (1997) mají introverti nižší sebehodnocení než extroverti.

Řada výzkumů uvedených v teoretické části této magisterské diplomové práce je zaměřena na souvislost mezi dosaženou mírou sebepojetí a vztahy s blízkým okolím jedince. Rodičovská opora patří v období dospívání k nejsilnějším prediktorům sebehodnocení, což dokumentuje řada autorů zabývajících se vývojovou psychologií například (Coopersmith, 1967; Harter, 1996; Rosenberg, 1979, in Blatný & Plháková, 2003).

V souvislosti s tímto poznatkem bylo žádoucí zaměřit se v tomto výzkumu také na faktory ovlivňující míru sebepojetí a sebehodnocení dítěte v souvislosti s pozicí narození, kterou dítě mezi sourozenci zastává (Reese, Bird & Tripp, 2007). Leman (1997) považuje pořadí narození mezi sourozenci za jeden z klíčových faktorů při volbě povolání, výběru partnera, fungování v mezilidských vztazích a celkově ve formování osobnosti a celkovému vztahu k sobě samému.

5.1 Výzkumné cíle

V rámci výzkumného problému byly vytyčeny výzkumné cíle, které byly vybrány s ohledem na výzkumná zjištění a teoretické předpoklady uvedené v teoretické části magisterské diplomové práce. Výzkumné cíle praktické části práce lze tedy zformulovat takto:

- Porovnat rozdíly v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí mezi skupinou chlapců a dívek.
- Popsat rozdíly v jednotlivých škálách dotazníku PHCSCS-2 podle pohlaví a věku.
- Popsat rozdíly mezi výsledky vyplývajících z osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. a skupinou chlapců a dívek.
- Prozkoumat souvislosti mezi dosaženým Celkovým skóru (TOT) sebepojetí a výsledků vyplývajících z osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. u sledované skupiny.
- Prozkoumat souvislosti mezi dosaženým Celkovým skóre (TOT) sebepojetí u skupin s různým pořadím narození mezi sourozenci.
- Analyzovat míru vlivu vnitřních a vnějších faktorů podílejících se na formování sebepojetí.
- Zachytit a popsat důležité vztahy mezi sledovanými proměnnými, které by mohly sloužit k bližšímu pochopení zkoumaného jevu či by mohly být využity pro budoucí výzkum v oblasti sebepojetí dětí a adolescentů.

5.2 Formulace hypotéz ke statistickému testování

Na základě výše uvedených teoretických poznatků a vytyčených výzkumných cílů byly ke statistickému zpracování zvoleny níže uvedené hypotézy:

- **H 1:** Chlapci v porovnání s dívkami budou průměrně dosahovat signifikantně vyšších skóre v Celkovém skóre (TOT) sebepojetí.
- **H 2:** Existuje statisticky významná negativní korelace mezi škálou Psychoticismu a Celkovým skóre (TOT) sebepojetí u zkoumané skupiny dětí a adolescentů.
- **H 3:** Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi škálou Extroverze a škálou Celkový skóre (TOT) sebepojetí u zkoumané skupiny dětí a adolescentů.
- **H 4:** Existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a dosaženým Celkovým skóre (TOT).
- **H 5:** Existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a v míře Neuroticismu mezi zkoumanou skupinou dětí a adolescentů.

6 POPIS METODOLOGICKÉHO RÁMCE A METOD

Nezbytnou nutností této magisterské diplomové práce je popsat základní výzkumný rámec, ve kterém se daný výzkum realizoval. Jako hlavní výzkumná strategie byl zvolen kvantitativní metodologický přístup. Kvantitativní výzkum je založen na hypoteticko-deduktivním modelu vědy, jehož výhody jsou dle Ferjenčíka (2000) v možnosti zobecnit výsledky na populaci, snadnější eliminace nežádoucích proměnných, v relativní rychlosti a přímočarosti sběru dat, poskytnutí přesných dat, relativní rychlosti analýzy dat a validizaci teorií (in Vohradská, 2017). Kvantitativní metodologie je v první řadě založena na dedukci vedoucí k ověřování platnosti stanovených hypotéz. Kvantitativní přístup umožňuje pomocí operacionalizace dat do měřitelných proměnných adekvátně zachytit vymezené vztahy mezi jednotlivými proměnnými (Disman, 2002).

Kvantitativní výzkum byl realizován prostřednictvím dotazníkového šetření. Využitý kvantitativní výzkum lze popsat jako korelační. Korelační studie zkoumá sílu vztahů mezi určenými proměnnými, tedy zde konkrétně mezi mírou sebepojetí a dalšími proměnnými majícími vliv na vnímání sebe sama (Disman, 2002, in Vohradská, 2017). Cílem je zjištění souvislostí, které se mezi proměnnými nacházejí. Jelikož v praktické části není využit experimentální výzkumný design, nelze vynášet soudy o možných kauzálních vztazích (Hendl, 2012, in Vohradská, 2017).

6.1 Testové metody

Pro potřeby výzkumu byly využity standardizované dotazníky. První z testové baterie metod, které byly pro tento výzkum použity, byla česká standardizovaná verze dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers – Harris 2 (Obereignerů et al., 2015). Druhou použitou metodou byl osobnostní dotazník pro děti B-J.E.P.I. Obě standardizované výzkumné metody byly doplněny o další proměnnou v podobě sourozeneckého pořadí narození v rodině.

6.1.1 Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers – Harris 2 (PHCSCS- 2)

Dotazník PHCSCS-2 je šedesátipoložkový sebehodnotící dotazník s podtitulem „*Jak vnímám sám/sama sebe*“. Česká standardizace je určena pro děti a adolescenty ve věku od 9 do 18 let. Česká verze dotazníku může být administrována formou tužka-papír nebo připravovanou verzí administrovanou na počítači, který provede příslušné vyhodnocení. Dotazník je využitelný v jakémkoliv výzkumném, vzdělávacím, poradenském nebo klinickém prostředí, kde je potřeba získat kvantitativní hodnocení sebepojetí dítěte. Vzhledem ke snadné skupinové administraci lze PHCSCS-2 využít jako screeningový nástroj ve školních třídách ke zjištění, kterým dětem by mohlo prospět další psychologické vyšetření (Obereignerů et al., 2015, in Vohradská, 2017).

Položky dotazníku zahrnují výroky, které popisují, jak lidé mohou vnímat sami sebe. Respondenti volí mezi možnostmi „*ano*“ a „*ne*“ podle toho, zda se na ně výrok vztahuje. Dotazník PHCSCS-2 zahrnuje škály sebepojetí a validizační škály. Jednotlivé škály sebepojetí dohromady tvoří Celkový skóre (TOT), který je mírou celkového sebepojetí respondenta. Validizační škály zahrnují Index inkonzistentních odpovědí (INC), který má odhalit náhodný výběr odpovědí, a Index předpojatosti (RES), který měří tendenci dítěte odpovídat „*ano*“ či „*ne*“, bez ohledu na obsah položky (Obereignerů et al., 2015). Nízký skóre v určité škále vyjadřuje negativnější sebepojetí a sebehodnocení, vyšší skóre naopak pozitivnější sebepojetí a sebehodnocení v dané oblasti. Extrémní hrubé skóre v určité škále v obou směrech si zaslouží pozornost a hlubší rozbor. Jednotlivé škály mohou osvětlit konkrétní silné a slabé stránky sebehodnocení dítěte. Celkový skóre (TOT) je tvořen všemi šedesáti položkami dotazníku, přičemž každá z těchto položek náleží k jedné či více subškálám. Položkové odpovědi mohou zase odhalit konkrétní emoce a chování, které nejsou v jednotlivých škálách zřejmé (Obereignerů et al., 2015, in Vohradská, 2017).

Celkový skóre (TOT) je v PHCSCS-2 nejspolehlivějším a nejvíce prozkoumaným ukazatelem. Celkový skóre (TOT) znamená počet položek zodpovězených ve směru pozitivního sebepojetí. Celkově dosahuje hodnot hrubého skóre 0 – 60 a je ukazatelem celkového sebepojetí. Nízký skóre může odrážet deficit v konkrétní oblasti sebehodnocení nebo obecnější nedostatky v sebepojetí (Piers & Herzberg, 2002). Pro interpretaci se hrubé skóre převádějí na T-skóre. Interpretační rámce pro rozsah T- skóre jsou uvedeny v tabulce 1.

Tab. 1: Interpretační rámce dotazníku PHCSCS-2 (Obereignerů et al., 2015, 24 - 25)

Interpretační charakteristika popis	rozsah T- skóru
Vysoký Velmi pozitivní hodnocení. Jedinci si jsou jisti svými schopnostmi v mnoha oblastech. V důsledku toho jsou zapojeni do mnoha aktivit a neváhají zkoušet nové věci. Stanovují si náročné cíle a jsou motivováni k jejich dosažení. Mají dobré vztahy s okolím, popisují se jako šťastní a bezstarostní a jsou schopni uznat i své negativní stránky. Velmi vysoký skóre $\geq 70T$ může naznačovat velmi vysokou sebeúctu, tendenci nadsazovat v pozitivním směru nebo kombinaci těchto dvou faktorů.	$\geq 60T$
Průměrný Úroveň sebepojetí v tomto rozmezí je obdobná jako u většiny vrstevníků a obvykle vyjadřuje vyvážené sebehodnocení zahrnující dobré i špatné stránky. U vysokého průměru (56T – 59T) se sebehodnocení posunuje k pozitivnímu pólu, u nízkého průměru (40T – 44T) k negativnímu.	49T- 59T
Nízký Typické pro děti a adolescenty s vážnými pochybnostmi o vlastní hodnotě. Nízké sebehodnocení se většinou projevuje v několika oblastech najeđu. Jedinci se hodnotí jako méně talentovaní a schopní než jejich vrstevníci. Jsou nejistí, před strachem z neúspěchu se častěji dopředu vzdávají. Mají často špatné vztahy s rodinou a vrstevníky. Jedinci s nízkými skóry se projevují často poruchami nálad a chování, jsou úzkostní, depresivní a celkově nešťastní.	$\leq 39T$

Pozn.: Primárním standardním skórem v PHCSCS-2 je normalizovaný T-skóre, přičemž původní distribuce hrubých skóre je převedena tak, že se přibližuje normálnímu rozložení. Normalizované hrubé skóre jsou převedeny na T-skóre mající průměr 50 a standardní odchylku 10 (Obereignerů et al., 2015, 24 - 25).

Výsledky získané z dotazníku se dají interpretovat několika způsoby. Buďto je možné vyhodnocení validity výsledků PHCSCS-2 u konkrétního dítěte. V tomto případě je nutné zvážit možné způsoby zkreslení jako je nadsazování, předpojatost, náhodné odpovědi a další intervenující proměnné. Celkový skóre (TOT) ≥ 57 naznačuje možnost pozitivního zkreslení. Negativní zkreslení je málo pravděpodobné, ale u některých dětí k němu může dojít. Dále pak můžeme vyhodnotit skóre jednotlivých škál k určení konkrétních aspektů sebepojetí dítěte. Další možností je interpretovat výsledky dotazníku na základě vyhodnocení celkové úrovně sebepojetí Celkového skóru (TOT) porovnaným s normativním souborem a nadále převedeným na T-skóre. Další možností je kontrola položkových odpovědí k získání kvalitativní informace o podstatě pocitů a sebehodnotících přístupů dítěte. Žádoucí je také propojit výsledky PHCSCS-2 s ostatními zdroji informací o dítěti. Na závěr je vždy nutné u každého dítěte rozhodnout, zda je nutná intervence. Pokud ano, tak vytvořit vhodný plán léčby (Obereignerů et al., 2015, in Vohradská, 2017). Pro výzkumné účely, a tedy i v celé výzkumné části této magisterské diplomové práce, se používá hrubých skóre jednotlivých škál dotazníku.

Při posuzování reliability jednotlivých škál PHCSCS-2 byl využit statistický nástroj Cronbachovo α , který je založený na průměru korelací mezi jednotlivými položkami. Dotazník PHCSCS-2 pro děti a adolescenty vykazuje poměrně dobrou vnitřní konzistenci, konkrétně se Cronbachovo α pro jednotlivé škály pohybuje v rozmezí 0,74 - 0,82. Hodnoty Cronbachovo α se tedy navzájem příliš neliší, takže je lze považovat za stabilní. Důležitá vlastnost dotazníku je také stabilita jeho reliability vzhledem k věkové skupině. Hodnoty Cronbachovo α ve věkovém rozpětí 9 – 18 let neklesají pod hodnotu 0,71 (Piers & Herzberg, 2002).

Piers-Harrisův dotazník sebepojetí dětí a adolescentů má vedle škály Celkový skóre (TOT) šest dalších škál tvořených různými počty dichotomických položek z celkového počtu 60, které hodnotí specifické oblasti sebepojetí. Jednotlivé škály PHCSCS-2 byly vytvořeny na základě faktorové analýzy. Některé položky jsou zahrnuté do více škál, což poukazuje na to, že některé položky se nacházejí ve výpočtech dvou nebo více škál (Piers & Herzberg, 2002). Stručné popisy jednotlivých škál a typické položky včetně hodnot Cronbachovo α shrnuje tabulka 2.

Tab. 2: Škály a ukázkové položky dotazníku PHCSCS-2 (Piers & Herzberg, 2002)

Škála	popis škály a ukázka položek	alpha
Přizpůsobivost (BEH)	Měří připuštění nebo popření problematického chování. Obsah položek se pohybuje od konkrétního chování k obecnějším tvrzením vztahujícím se k problematickým situacím. Škála je sycena 14 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (INT) a (HAP). - <i>Ve škole se chovám vzorně.</i> - <i>Naše rodina je ze mě zklamaná.</i>	0,88
Intelektové a školní postavení (INT)	Položky odrážejí, jak dítě vnímá své schopnosti vzhledem k intelektuálním a školním úkolům. Také pokrývají spokojenost ve škole a ambice nebo jak intelektové schopnosti ovlivňují důležité vztahy. Škála je sycena 16 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (PHY), (FRE), (BEH) a (POP). - <i>Školní povinnosti se mi daří plnit.</i> - <i>Až vyrostu, budu významná osobnost.</i>	0,84
Fyzický zjev a vlastnosti (PHY)	Měří, jak jedinec hodnotí svůj vzhled a vlastnosti. Škála je sycena 11 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (INT), (FRE), (HAP) a (POP). - <i>Mám hezké vlasy.</i> - <i>Při hře a sportu jsem vůdčí postava.</i>	0,87
Nepodléhání úzkosti (FRE)	Položky odrážejí úzkost a dysforickou náladu. Jednotlivé položky zachycují řadu konkrétních emocí včetně obav, nervozity, smutku, stydlivosti a celkového pocitu opomíjení ostatními. Škála je sycena 14 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (POP), (INT), (PHY) a (HAP). - <i>Dělám si často starosti.</i> - <i>Snadno se rozpláču.</i>	0,90
Popularita (POP)	Tato škála reprezentuje sebehodnocení v oblasti sociálního fungování. Obsah položek pokrývá vnímanou popularitu, schopnost navazovat přátelství a pocit do různých aktivit. Škála je sycena 12 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (FRE), (INT) a (PHY). - <i>Spolužáci si ze mě dělají legraci.</i> - <i>Mám hodně kamarádů.</i>	0,87
Štěstí a spokojenost (HAP)	Položky odrážejí pocit štěstí a spokojenosti se životem. Většina položek škály jsou obecné. Škála je sycena 10 položkami a patří k ní i některé položky ze škál (PHY), (FRE) a (BEH). - <i>Jsem šťastný člověk.</i> - <i>Dobře vycházím s ostatními.</i>	0,91
Celkový skór (TOT)	Obsahuje celkem 60 položek.	0,95

Pozn.: Ve sloupci alpha jsou uvedeny hodnoty koeficientu reliability jednotlivých škál PHCSCS-2 metodou Cronbachovo α uvedené v monografii (Obereignerů et al., 2017, 89).

Dle Obereignerů et al. (2015) je dotazník PHCSCS-2 užitečným a účinným psychodiagnostickým nástrojem, ale neposkytuje sám o sobě úplné sebehodnocení dítěte. Autoři dotazníku Piers & Herzberg (2002) si jsou vědomi toho, že záměr dotazníku může být pro některé děti a adolescenty zřejmý. Z tohoto důvodu mohou být odpovědi vědomě či nevědomě zkresleny, obvykle ve směru vyšší konvenčnosti a sociální žádoucnosti. Z tohoto důvodu se dá říci, že celkové zhodnocení sebepojetí dítěte je komplexní úkol, který předpokládá klinickou citlivost. Při diagnostické úvaze by měl psycholog vždy zohlednit

také jiné zdroje dat jako je např. klinický rozhovor, anamnéza, školní výsledky, sledování ve škole či výsledky dalších psychologických testů (Obereignerů et al., 2015)

6.1.2 Osobnostní dotazník pro děti B-J.E.P.I. (T-21)

K zjištění osobnostních charakteristik byl administrován dotazník B-J.E.P.I., autorů Eysenck & Eysenck (1994), který přeložil a upravil v roce 1994 J. Senka. V psychologické diagnostice dětí a adolescentů patří T-21 k základním a nejpoužívanějším diagnostickým nástrojům. Je standardizovaný pro populaci dětí ve věku od 9 do 14 let, pro tyto kategorie (v dvouročních intervalech) jsou vytvořené normy, zvláště pro chlapce a dívky. Test je možné administrovat skupinově i individuálně. Časový limit není určen, ale obvyklá délka administrace nepřekročí 20 minut. Proband u jednotlivých otázek pouze zakroužkuje odpověď „ano“ nebo „ne“. Při vyhodnocování testu je nutné určit počet skórovaných odpovědí vztahujících se k jednotlivým dimenzím. Pro účely výzkumu lze používat hrubých skóků.

Osobnostní dotazník B-J.E.P.I. má 78 položek rozdělených do 4 dimenzí (škál): Extroverze (EX), Neuroticismus (NE), Psychoticismus (PS) a Lži-skóre (LS). Eysenck uvedl, že obraz Extroverze, ke kterému dospěl po faktorových studiích, je podobný Jungovu, ale není s ním identický. Některé položky jsou kódované reverzně (přítomnost měřené vlastnosti indikuje odpověď ne). Dimenze Psychoticismu (PS) se v Eysenckově vymezení základních dostupných faktorů objevila až později. V porovnání s předcházejícími dvěma (EX) a (NE) je i její podstata méně známá a podle současných poznatků (Eysenck & Eysenck, 1981, in Eysenck & Eysenck, 1994) se dá zatím stanovit jen hrubším odhadem na základě rozličných částí škály a podle realizovaných experimentálních studií. Přes psychiatrickou podstatu použitého označení a jeho podobnosti s jiným psychiatrickým konceptem, je třeba zdůraznit, že škála (PS) se liší od škál postihujících patologii, jako je např. MMPI. Jde tu o normální chování, ne o symptomy. Stejně jako v případě Neuroticismu se jedná o chování na podkladě osobnostních rysů, které je patologické jen v extrémních podobách. Právě z tohoto důvodu je škála použitelná pro normální, nepatologické výběry populace (Eysenck, Eysenck & Barret, 1985).

Pro ověření psychometrických parametrů byla provedena položková analýza všech 78 otázek (Eysenck & Eysenck, 1975). Koeficient Cronbachovo α na odvození vnitřní konzistence škál poukazuje na velice dobré výsledky.

Normy jsou vytvořeny zvlášť pro chlapce a zvlášť pro děvčata, a to vždy po dvouletých intervalech. Aritmetické průměry jsou vypočítány pro věkové skupiny vždy po jednom roce, percentilové normy vždy po dvou letech. V jednotlivých dimenzích může proband získat následující počet bodů: Psychoticismus (PS) 20 bodů, Neuroticismus (NE) 21 bodů, Extroverze (EX) 21 bodů a Lži-skóre (LS) 16 bodů. Stručné popisy jednotlivých škál a typické položky včetně hodnot Cronbachovo α shrnuje tabulka 3.

Tab. 3: Škály a ukázkové položky dotazníku B-J.E.P.I. (Eysenck & Eysenck, 1994, 16 - 26).

Škála	popis dimenzí a ukázka položek	alpha
Extroverze (EX)	Dimenze Extroverze – Introverze. Typický extrovert je družný, má rád společnost, má mnoho přátel, je mnohmluvný, nerad sám čte anebo studuje. Touží po vzrušení, rád riskuje, pohotově využívá příležitosti, rád se předvádí. Koná na základě momentálních podnětů a vcelku je impulzivním jedincem. Rád vtipkuje, má vždy při ruce odpověď a má rád změny. Je bezstarostný, optimistický, vyhledává zábavu a potěšení. Upřednostňuje pohyb a dění, má sklony k agresivitě, lehce se rozhněvá. Obvyčně nemá svoje city pod pevnou kontrolou a ne vždy je spolehlivý. Typický introvert je klidný, nenápadný typ člověka, introspektivní, se zálibou spíše v knihách než v lidech. Je zdrženlivý a udržuje si odstup od lidí s výjimkou jemu nejbližších osob. Má sklon dopředu plánovat, věci většinou dobře uváží, nedůvěřuje rozhodnutím a činům na základě momentálních podnětů. Nemá rád vzrušení, každodenní záležitosti bere s patřičnou vážností a má dobře uspořádaný způsob života. Svoje city důsledně kontroluje, zřídka se chová agresivně a nerozhněvá a nerozčílí se lehce. Je spolehlivý, trochu pesimistický, klade velkou váhu na etické principy. Dimenze je sycena celkem 21 položkami. - <i>Dokážeš pobavit skupinu dětí?</i> - <i>Dokážeš se bavit žertíky, které by mohli někomu ublížit?</i>	0,87
Neuroticismus (NE)	Dimenze Labilita – Stabilita. Velmi labilního jedince (osobu skórující vysoko v NE) lze popsat jako úzkostlivého, plného obav, ustaraného, náladového, často upadajícího do depresí. Pravděpodobně špatně spí a trpí rozličnými psychosomatickými poruchami. Je mimořádně citlivý, intenzivně reaguje na všechny druhy podnětů, má těžkosti uklidnit se i po minimálně emočně aktivujícím zážitku. Jeho silné emoční reakce interferují s jeho předcházející adjustací, což může vést k iracionálním, někdy rigidním reakcím. V kombinaci s Extroverzí bývá takový jedinec nedůtklivý a nepokojný, rychle vzplane a nemá daleko k agresii. Když by se měl jedinec s vysokým (NE) popsat jednoduše, dalo by se říci, že je utrápený, anebo že se souží. Jeho hlavní charakteristikou je permanentní zaobírání se věcmi, které mohou špatně dopadnout a silnými emočními reakcemi na tyto myšlenky. Na druhé straně stabilní jedinec (s nízkým NE) má tendenci odpovídat emocemi jen pomalu a v celku mírně, přičemž po emoční aktivaci se rychle dostává zpět na původní úroveň. Většinou je klidný, nerozčílí se lehce, kontroluje svoje city a nemá sklon trápit se. Dimenze je sycena celkem 21 položkami. - <i>Dokážeš vždy zachovat tajemství?</i> - <i>Těžko večer usínáš, když máš nějaké trápení?</i>	0,90
Psychoticismus (PS)	Osoba vysoko skórující v (PS) je samotářská a lhostejná k druhým. Často způsobuje problémy, nikdy se nepřizpůsobí. Může být krutá a nelidská, bezcitná a neschopná vcítění se, anebo celkově necitlivá. Je hostilní k druhým, dokonce i k vlastním přátelům a příbuzným a agresivní, dokonce i k milovaným osobám. Má v oblíbě výstřední a neobvyčejné věci, je nevěšmavá k nebezpečí. Ráda zesměšňuje druhé, dělá z nich hlupáky a s oblibou pobuřuje svoje okolí. Uvedený popis se vztahuje k dospělým, pokud jde o děti, došlo se k podobnému obrazu zvláštního, izolovaného, nepříjemně problémového jedince. Je jako kus ledu, chybějí mu city k lidem i k zvířatům. Bývá agresivní a hostilní, dokonce i k nejdražším a nejmilejším osobám. Takové dítě si nedostatek citů vynahrazuje vyhledáváním vzrušujících zážitků, bez toho, aby myslelo na nebezpečí, které se za nimi může skrývat. Dimenze je sycena celkem 20 položkami. - <i>Vadí ti, když musíš být ve společnosti jiných dětí?</i> - <i>Trápíš se dlouho nad tím, že jsi udělal hloupost?</i>	0,92
Lži-skóre (LS)	Škála (LS) má z části měřit tzv. disimulaci, tendenci některých osob „prezentovat se v lepším světle“. Tendence je obzvlášť výrazná, když se dotazník administruje v podmínkách, kde se taková strategie jeví prospěšná. Usuzuje se, že měří i jeden stabilní osobnostní rys, o kterém se zatím ví poměrně málo. Podle předpokladu by mohla mít význam jistého stupně společenské aktivity. Dimenze je sycena celkem 16 položkami. - <i>Splníš si nejdříve povinnosti a až potom si začneš hrát?</i> - <i>Pracuješ raději sám, než ve společnosti druhých dětí?</i>	0,90

Pozn.: Ve sloupci alpha jsou uvedeny hodnoty koeficientu reliability jednotlivých škál B-J.E.P.I. metodou Cronbachovo α uvedené v monografii (Obereignerů et al., 2017, 89).

7 SBĚR DAT A VÝZKUMNÝ SOUBOR

Důležitou součástí jakéhokoliv zkoumání je výzkumný soubor, tedy skupina jedinců, kteří se výzkumu účastní. V následujících podkapitolách bude zmíněn jednak postup při výběru jedinců včetně etického hlediska výzkumu a následně popis výzkumného souboru.

7.1 Etické hledisko a ochrana soukromí

Během realizace výzkumu není možné se vyhnout některým etickým otázkám, na které je zapotřebí odpovědět. Samotná účast na výzkumu byla zcela dobrovolná. Účastníci výzkumu tak měli možnost participaci na výzkumu zcela odmítnout. Zároveň měli možnost vyplňování dotazníků kdykoliv přerušit či vynechat odpověď na libovolnou položku. O výše uvedených možnostech byli účastníci informováni prostřednictvím školních psychologů, kteří se podíleli na administraci dotazníků.

V rámci výzkumu byly u účastníků snímány pouze základní osobní data, tedy věk, pohlaví, sourozenecké pořadí a celkový počet dětí v rodině. Všechna data budou využita jen pro stávající výzkum. Pověřeni školní psychologové byli seznámeni s podstatou výzkumu a obsahem dotazníků. Jelikož jsou všichni respondenti nezletilí, bylo zapotřebí získat k uskutečnění tohoto výzkumu písemný informovaný souhlas zákonného zástupce. Od všech rodičů žáků byl na školách podepsán Informovaný souhlas s činností školního psychologa, který mimo jiné umožňuje provádět anonymní anketní šetření a průzkumy ve škole. Znění Informovaného souhlasu s činností školního psychologa a Informovaného souhlasu s dotazníkovým šetřením jsou uvedeny v Příloze 5 a 6.

Všem respondentům byla také nabídnuta možnost zpětné vazby výsledků šetření. V souvislosti s vyplňováním dotazníku se mohl u nezletilých respondentů objevit mírný stres. Jak již bylo uvedeno, účastníci výzkumu byli předem seznámeni s obsahem dotazníku a měli možnost účast na výzkumu odmítnout či případně kdykoliv vyplňování dotazníku ukončit. Pro případné dotazy či připomínky byl vždy při vyplňování dotazníků k dispozici školní psycholog.

7.2 Postup při výběru výzkumného souboru

Základ výzkumného souboru tvořili žáci druhého stupně několika základních škol. Ve všech případech se jednalo o klasické základní devítileté školy s frontální výukou, ve kterých probíhá výuka dle učebních plánů dle Ministerstva školství, tělovýchovy a mládeže České Republiky. Sledované věkové rozmezí respondentů bylo 10 - 14 let. Uvedené věkové rozmezí bylo zvoleno s ohledem na využití dotazníkové metody sběru dat, které jsou primárně zaměřené na dětskou populaci.

V případě vybrané cílové populace je náhodný výběr, coby strategie výběru výzkumného souboru, poměrně obtížný. Vzhledem k tomu, že se ve všech případech jedná o nezletilé respondenty, je k vyplnění dotazníků zapotřebí písemného souhlasu zákonných zástupců. Zároveň nelze předpokládat, že všechny oslovené základní školy budou mít zájem se na výzkumu podílet. Z uvedených důvodů byl zvolen účelový výběr, který patří mezi nepravděpodobnostní metody získání respondentů do výzkumu (Disman, 2000). Disman (2000) konstatuje, že i přes nedostatky účelového výběru je v mnoha případech jedinou možnou variantou výběru. Dodává však, že je třeba pečlivě brát v úvahu jednotlivé omezení účelového výběru a to především v interpretaci a generalizaci zjištěných výsledků. Touto metodou výběru není tedy zajištěna dostatečná reprezentativnost souboru, z čehož vyplývá, že získané výsledky ze statistického zpracování nelze zcela zobecnit na populaci.

Výběr výzkumného souboru probíhal během června 2018. Nabídnutí možnosti administrovat dotazník bylo realizováno prostřednictvím školních psychologů z 8 základních škol. Z toho 4 vyjádřili souhlas s distribucí dotazníků a na 1 základní škole byly dotazníky administrovány autorkou této magisterské diplomové práce. Nejčastějším důvodem negativní odpovědi byla časová vytíženost škol a přesycení škol různými dalšími anketami a dotazníky.

Na sběru dat se podílela Základní škola Pardubice – Ohrazenice, Základní škola Masarykova Brno, Základní škola Kunratice, Základní škola Štefcova Hradec Králové a Základní škola Přelouč.

V jednotlivých školách byl detailně domluven postup distribuce dotazníků. Ve všech případech dotazníky administrovali školní psychologové, kteří vzhledem ke své profesi znají zásady postupu sběru dat.

7.3 Popis výzkumného souboru

Původní výzkumný soubor tvořilo 505 žáků druhého stupně ZŠ. Z důvodu nedostatečného či chybného vyplnění dotazníku bylo 8 respondentů ze souboru vyřazeno. Podle validizačních ukazatelů výsledků dotazníků PHCSCS-2 nebyly vyřazeny žádné nevalidní dotazníky. Dle Indexu inkonzistentních odpovědí (INC) dosáhlo Celkového skóru (TOT) sebepojetí ≥ 4 celkem 32 respondentů. Ačkoliv autoři české standardizované verze PHCSCS-2 (Obereignerů et al., 2015) uvádějí, že Celkový skór (TOT) ≥ 4 již naznačuje, že dítě odpovědělo alespoň na některé položky dotazníku náhodně. Vzhledem k tomu, že u všech případů se jedná o spodní hranici Celkového skóru (TOT), byli tito respondenti z důvodu zachování dat ve výzkumu ponecháni. Dle Indexu převažujících odpovědí (RES) dosáhlo Celkového skóru (TOT) sebepojetí ≥ 57 celkem 21 respondentů. Ačkoliv Celkový skór (TOT) ≥ 57 naznačuje možnost pozitivního zkreslení, ať už vědomé či nevědomé zkreslení, přesto z důvodu zachování dat nebyli tyto respondenti z výzkumu vyřazeni.

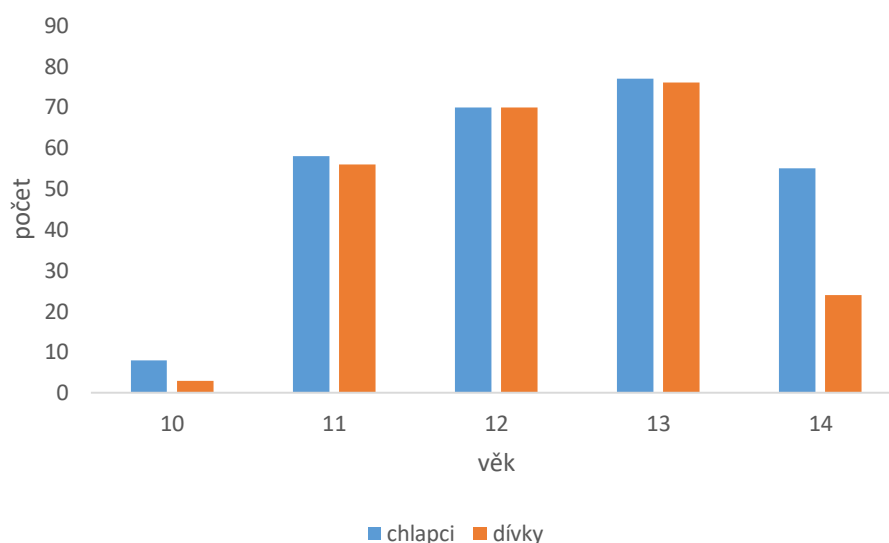
Celkový soubor obsahuje 497 respondentů zařazených do statistického zpracování. V níže uvedené tabulce 4 je uvedené rozložení pohlaví ve sledovaném výběrovém souboru z hlediska věku.

Tab. 4: Deskriptivní charakteristiky souboru chlapců a dívek z hlediska věku (N = 497)

Skupina	N	průměr	SD	min.	max.
Chlapci	268	12,42	1,13	10	14
Dívky	229	12,27	0,99	10	14
Celý soubor	497	12,35	1,07	10	14

Ve výzkumném vzorku (N = 497) převažují chlapci ($N_{CH} = 268$), chlapci byli zastoupeni 53,90 %. Dívek bylo o něco méně ($N_D = 229$), což odpovídá 46,10 %. Průměrný věk celého vzorku je $M_{AGE} = 12,35$ let a směrodatná odchylka ($SD = 1,07$). Průměrný věk chlapců ($M_{CH} = 12,42$ let) a dívek ($M_D = 12,27$ let) je přibližně vyrovnán. Rozdělení podle věku má zápornou šikmost (převažují starší děti).

Graf 1: Rozdělení výběrového souboru vzhledem k pohlaví a věku ($N_{CH} = 268$; $N_D = 229$)

Další podstatnou charakteristikou výzkumného souboru je sourozenecké pořadí respondentů. Pro popisné účely byly vytvořeny kategorie sourozeneckého pořadí. Jednotlivé kategorie pořadí narození v rodině byly vytvořeny na základě teoretických poznatků zaměřených na specifika sourozenců dle pořadí narození (viz podkapitola 2.2). Uvedené kategorie pořadí narození společně s absolutními a relativními četnostmi jsou uvedeny v tabulce 5.

Tab. 5: Kategorie sourozenecké pořadí ($N = 497$)

Kategorie	počet	relativní četnost (%)
Jedináček	61	12
Nejstarší dítě	189	38
Prostřední dítě	58	12
Nejmladší dítě	182	37
Dvojče	7	1
Celkem	497	100

Ve výzkumném vzorku ($N = 497$) převažují respondenti na pozici nejstaršího dítěte v rodině ($N = 189$). Hned za ní se nacházela kategorie dětí na pozici nejmladšího dítěte v rodině ($N = 182$). Obě uvedené kategorie společně tvořily 75 % z celého souboru. Poté následovali respondenti na pozici jedináčka ($N = 61$) a prostředního dítěte ($N = 58$). Obě kategorie společně tvoří 24 % z celkového počtu respondentů. Nejméně početnou kategorií jsou probandi, kteří jsou narození jako dvojčata ($N = 7$).

V rámci pořadí narození dětí v rodině stojí za zmínku informace o celkovém počtu dětí v rodině. V celém výzkumném souboru ($N = 497$) převažuje skupina se 2 dětmi v rodině ($N = 312$), která z celkového souboru tvoří 62,78 %, další méně početnou skupinou jsou rodiny se 3 sourozenci ($N = 94$), která je zastoupena 18,91 %. Další v pořadí je skupina jedináčků v rodině ($N = 61$), která tvoří 12,27 % a poté respondenti se 4 dětmi v rodině ($N = 27$) se zastoupením 5,43 %. Nejméně početnou skupinou jsou probandi s 5 dětmi v rodině ($N = 3$), kteří tvoří celkem 0,60 %.

8 PRÁCE S DATY A JEJÍ VÝSLEDKY

Data z dotazníku byla přepsaná do datové tabulky, kde byla následně očištěna. Do tabulky byly zaznamenány odpovědi z uvedených dotazníků společně s věkem, pohlavím, celkovým počtem dětí v rodině a pořadím narození mezi sourozenci. Pokud chybělo více odpovědí, byl respondent z výzkumu vyřazen. Použité dotazníky (PHCSCS-2 a B-J.E.P.I.) obsahují dichotomické položky. Pro jednotlivé škály byly vypočítány hrubé skóry a celkové hrubé skóry, na kterých byla provedena statistická analýza. Statistická analýza byla provedena v programu Statistica 12.

Před výběrem vhodného statistického testu bylo prvně zjišťováno, zda nasbíraná data vykazují normální rozložení. Jelikož by měly být parametrické statistické testy vždy první volbou při analýze dat, byl vzhledem k poměrně velkému počtu respondentů u jednotlivých škál dotazníků detailně prozkoumán tvar rozdělení a na základě toho bylo posouzeno, zda je možno při analýze dat pracovat s parametrickými statistickými metodami, či nikoliv. Při statistickém zpracování dat bylo bráno v potaz to, že pakliže máme dostatečně velký vzorek, nemusíme se striktně držet předpokladu normálního rozložení z důvodu platnosti centrálního limitního teorému. Ten zaručuje, že porušení normality ve velkých výběrových souborech nemá příliš vážné následky (Urbánek, 2007). V rámci této magisterské diplomové práce bylo ve všech případech používáno parametrických statistických metod.

Při výběru korelačního koeficientu bylo kromě normálního rozložení dat přihlíženo navíc k odlehlým hodnotám. Korelované proměnné byly zobrazeny bodovým grafem za účelem nalezení odlehlých hodnot. Zvolenou statistickou metodou byl Pearsonův korelační koeficient.

U dvou výběrového T-testu a analýzy rozptylu při jednoduchém třídění (ANOVA) je navíc nutné zjišťovat, zda porovnávané skupiny mají stejný rozptyl. Za tímto účelem byl u T-testu využit ke statistické analýze rovnou Welchův test, který je robustnější a není svázán podmínkou stejných rozptylů. Řada statistiků se přiklání k názoru, že Welchův test by měl být testem první volby. V případě ANOVY při jednoduchém třídění je také nutný předpoklad stejných rozptylů u všech srovnávaných náhodných veličin. V tomto případě byla využita Welchova ANOVA pro více nezávislých výběrů, u které není nutností podmínka stejných rozptylů (Urbánek, 2007). Pro porovnání rozdílů mezi jednotlivými škálami dotazníků byl dodatečně využit Hotellingův T-test.

Veškeré statistické analýzy byly testovány na 5% hranici statistické významnosti, tedy $\alpha = 0,05$. Pokud byla získaná p-hodnota nižší než uvedená hranice ($p < 0,05$), byla označena jako signifikantní. Dodatečně byl k signifikantním výsledkům dopočítán odpovídající ukazatel míry účinku.

8.1 Výsledky analýzy dat

Výsledky analýzy dat jsou prezentovány v 5 samostatných oddílech. První oddíl slouží k popisu skóre v jednotlivých dimenzích dotazníků PHCSCS-2 a B-J.E.P.I., druhý oddíl je zaměřen na analýzu dat dle demografických ukazatelů, třetí a čtvrtá podkapitola slouží k analýze dat dle osobnostních škál a kategorií sourozeneckého pořadí. Poslední podkapitola slouží k ověření vymezených hypotéz a vyjádření se k jejich platnosti. Výsledky byly stanoveny za pomoci deskriptivní statistiky a dodatečných statistických analýz.

8.1.1 Popisné statistiky skóre v jednotlivých dimenzích

V této kapitole jsou deskriptivní statistikou popsána získaná data z jednotlivých dotazníků využitých pro potřebu výzkumu. Jako doplněk bylo využito statistických testů, které se snažily zachytit a popsat vztahy mezi faktory, které byly v rámci výzkumu sledovány. Hlavním cílem bylo zachytit a interpretovat potenciálně důležité vztahy, které by mohly sloužit k bližšímu pochopení zkoumaného jevu či by mohly být využity pro budoucí výzkum v oblasti sebepojetí dětí a adolescentů. Komentář a omezení k zjištěným závěrům jsou samostatně uvedeny v diskuzi. V rámci deskriptivní statistiky byly vyhodnocovány základní informace o výsledcích dotazníků sebepojetí dětí a adolescentů PHCSCS-2 a osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. a jejich jednotlivých škál. Popisné statistiky skóre v jednotlivých dimenzích analyzovaných dotazníků zahrnují míry polohy (průměr a medián), míry variability (směrodatná odchylka) a míry popisující tvar rozdělení (šikmost a špičatost). Šikmost zjišťuje, zda jsou hodnoty rozloženy okolo průměru symetricky, špičatost pak porovnává koncentraci hodnot blízko průměru a dále od něho. Vše bylo převedeno do tabulky č. 6 a 7, které jsou uvedeny níže.

Tab. 6: Popisné statistiky dotazníku PHCSCS-2 (N = 497)

Škála	N	průměr	medián	min.	max.	šířka	špičatost	SD
Přizpůsobivost (BEH)	497	10,59	12	2	14	-0,84	-0,21	2,92
Intelektové a školní postavení (INT)	497	9,65	10	1	16	-0,34	-0,80	3,67
Fyzický zjev (PHY)	497	6,72	7	0	14	-0,31	-0,82	2,91
Nepodléhání úzkosti (FRE)	497	9,44	10	1	14	-0,54	-0,46	3,24
Popularita (POP)	497	8,34	9	0	12	-0,81	-0,05	2,70
Štěstí a spokojenost (HAP)	497	7,71	9	0	10	-1,08	0,37	2,48
Celkový skóre (TOT)	497	40,83	43	8	58	-0,60	-0,20	10,43

Získané hodnoty Celkového skóre (TOT) se pohybovaly v rozmezí 8-58. Průměrný skóre u (TOT) je ($M_{TOT} = 40,83$; $SD = 10,43$), což zhruba odpovídá výsledkům výzkumu realizovaným Obereignerů et al. (2017) uvedených v tabulce 8. Detailnější výsledky pro porovnání mezi výzkumy jsou uvedeny v tabulce 8. Výzkum Obereignerů et al. (2017) byl realizován na poměrně vysokém výzkumném souboru ($N = 5808$). Obdobné výsledky byly zaznamenány i v jednotlivých škálách PHCSCS-2, kde se minimální a maximální hodnoty pohybovaly v rozmezí od 0 – 16. Ve výzkumu Obereignerů et al. (2017) se získané hodnoty pohybovaly v rozmezí 0 – 16. Nejvyšších průměrných výsledků na jednotlivých škálách bylo naměřeno na první škále (BEH), kde se hodnota pohybovala ($M_{BEH} = 10,59$; $SD = 2,92$). Nejmenší průměrná hodnota byla naměřena na škále (PHY), tedy ($M_{PHY} = 6,72$; $SD = 2,91$).

Tab. 7: Popisné statistiky dotazníku B-J.E.P.I. (N = 497)

Škála	N	průměr	medián	min.	max.	šířka	špičatost	SD
Psychoticismus(PS)	497	3,97	3	0	15	0,98	0,70	3,10
Extroverze (EX)	497	13,90	14	2	21	-0,53	-0,14	3,89
Neuroticismus (NE)	497	10,91	11	0	20	-0,18	-0,64	4,35
Lži-skóre (LS)	497	7,57	8	0	16	0,08	-0,59	3,45

Získané hodnoty mezi jednotlivými škálami dotazníku B-J.E.P.I. se pohybovaly v rozmezí 0-21. Nejvyšší průměrné hodnoty bylo naměřeno u škály Extroverze ($M_{EX} = 13,90$; $SD = 3,89$; $SD = 3,10$). Nejnížší hodnoty se pohybovaly na škále Psychoticismus ($M_{PS} = 3,97$; $SD = 3,10$). Výsledky na všech škálách také odpovídají výsledkům výzkumu realizovaným Obereignerů et al. (2017) naměřených na menším počtu respondentů ($N = 296$), než v této magisterské práci.

Tab. 8: Popisné statistiky metod PHCSCS-2 a B-J.E.P.I. dle Obereignerů et al. (2017, 98)

Škála	N	průměr	medián	min.	max.	šířkost	špičatost	SD
Přizpůsobivost (BEH)	5808	10,35	11	0	14	-0,93	0,32	2,98
Intelektové a školní postavení (INT)	5808	9,91	10	0	16	-0,40	-0,46	3,31
Fyzický zjev (PHY)	5808	6,88	7	0	11	-0,49	-0,68	2,87
Nepodléhání úzkosti (FRE)	5808	8,98	10	0	14	-0,51	-0,58	3,45
Popularita (POP)	5808	8,40	9	0	12	-0,96	0,21	2,77
Šťěstí a spokojenost (HAP)	5808	7,77	8	0	10	-1,13	0,65	2,31
Celkový skóre (TOT)	5808	40,58	42	4	60	-0,70	0,05	10,22
Psychoticismus (PS)	296	3,91	3	0	18	1,51	2,31	3,70
Extroverze (EX)	296	14,51	15	1	21	-0,78	0,49	3,86
Neuroticismus (NE)	296	12,14	12	0	21	-0,33	-0,65	4,66
Lži-skóre (LS)	296	7,60	8	0	16	0,12	-0,79	4,02

8.1.2 Analýza dat dle demografických ukazatelů

Jako další byla provedena analýza a popis dosažené míry sebepojetí na základě sledovaných demografických ukazatelů, především dle věku a pohlaví respondentů. V tabulce 9 je uveden Celkový skóre (TOT) dotazníku PHCSCS-2 u vybraných věkových kategorií.

Tab. 9: Rozdíly v průměrných hodnotách Celkového skóru (TOT) dle věku (N = 497)

Věk	N	průměr	medián	min.	max.	SD
10	11	42,09	46	12	58	13,69
11	114	42,45	45	8	58	10,87
12	140	40,07	41	14	57	9,70
13	153	40,50	43	12	57	10,63
14	79	40,30	43	18	58	10,17

Nejvyššího průměrného Celkového skóru (TOT) dotazníku PHCSCS-2 vykazovali respondenti ve věku 11 let ($M_{TOT11} = 42,45$; $SD = 10,87$). Naproti tomu nejnižší průměr Celkového skóru (TOT) bylo zaznamenáno u respondentů ve věkové skupině 12 let ($M_{TOT12} = 40,07$; $SD = 9,70$).

Statistickou analýzou byly analyzovány jednotlivé věkové kategorie dle výše Celkového skóru (TOT) sebepojetí. Welchova ANOVA ukázala, že jednotlivé věkové kategorie (10 – 14 let) se statisticky neliší v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí ($F = 0,92$; $p = 0,46$). Testy párového srovnávání (post-hoc testy) také nezaznamenaly, mezi kterými skupinami se objevil statisticky významný rozdíl. V případě rozdělení výzkumného souboru dle pohlaví, byl párovým srovnáváním zaznamenán statisticky významný rozdíl v Celkovém skóru (TOT) pouze ve skupině 13 letých, a to ve prospěch chlapců, kteří dosahovali průměrných hodnot ($M_{CH13} = 43,00$; $SD = 9,15$) oproti dívkám ($M_{D13} = 37,97$; $SD = 11,46$).

Dalším demografickým ukazatelem, který by potenciálně mohl mít vliv na dosaženou míru sebepojetí, je pohlaví, neboť mnohé aspekty sebehodnocení vykazují často rozdíly podle pohlaví. Tabulka 10 uvádí průměrné hodnoty jednotlivých škál dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek. Tabulka je doplněna o směrodatné odchylky, které jsou uvedeny v závorkách.

Tab. 10: Průměrné hodnoty škál dotazníku PHCSCS-2 podle pohlaví ($N_{CH} = 268$; $N_D = 229$).

Pohlaví	N	Přizpůsobivost (BEH)	Intelektové a školní postavení (INT)	Fyzický zjev (PHY)	Nepodléhání úzkosti (FRE)	Popularita (POP)	Štěstí a spokojenost (HAP)	Celkový skóre (TOT)
Chlapci	268	10,19 (3,02)	9,65 (3,79)	7,09 (3,01)	10,35 (2,99)	8,58 (2,60)	7,93 (2,43)	41,85 (10,34)
Dívky	229	11,06 (2,74)	9,64 (3,54)	6,29 (2,73)	8,38 (3,20)	8,05 (2,80)	7,45 (2,52)	39,64 (10,44)

Tabulka jasně poukazuje na to, že chlapci ($N_{CH} = 268$) dosahovali téměř ve všech škálách PHCSCS-2 vyšších průměrných hodnot, než je tomu u dívek ($N_D = 229$). Vyšší průměrný skóre dosahovaly dívky pouze na škále Přizpůsobivost (BEH), ($M_{DBEH} = 11,06$; $SD = 2,74$). Nejviditelnější rozdíl mezi chlapci a dívkami lze pozorovat na škále Nepodléhání úzkosti (FRE) ($M_{CHFRE} = 10,35$; $M_{DFRE} = 8,38$) a samozřejmě v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí $M_{CHTOT} = 41,85$; $M_{DTOT} = 39,64$).

Porovnání, zda se výsledky jednotlivých škál a Celkového skóru (TOT) sebepojetí dotazníku PHCSCS-2 statisticky významně liší v závislosti na pohlaví, bylo také důležité z hlediska výzkumných cílů. U Celkového skóru (TOT) byla statistická analýza provedena Welchovým T-testem a pro porovnání rozdílů mezi jednotlivými škálami dotazníku PHCSCS-2 byl dodatečně využit Hotellingův T-test. Tabulka 11 udává srovnání průměru Celkového skóru (TOT) PHCSCS-2 u chlapců a dívek a tabulka 12 udává srovnání průměrů všech škál dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek.

Tab. 11: Srovnání průměru Celkového skóru (TOT) dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek ($N_{CH} = 268$; $N_D = 229$).

Škála	průměr		SD		t	p	míra účinku
	chlapci	dívky	chlapci	dívky			
Celkový skóre (TOT)	41,85	39,64	10,34	10,44	2,36	<0,05	0,21

Pozn.: Sloupec t obsahuje hodnotu testové statistiky Welchova testu. Mírou účinku se rozumí Glasova delta měřící rozdíl průměrů.

Výsledky statistické analýzy ukázaly, že chlapci se od dívek liší v dosažené míře Celkového skóru (TOT) sebepojetí. Chlapci na škále (TOT) skórují více než dívky ($t(495) = 2,36$; $p < 0,05$; $d = 0,21$). Dle Celkového skóru (TOT) dosahovali chlapci o

0,21 směrodatné odchylky více bodů než dívky, což se dá interpretovat jako mírně vyšší skóre.

Tab. 12: Srovnání průměru škál dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek ($N_{CH} = 268$; $N_D = 229$).

Škály	průměr		SD		t	p
	chlapci	dívky	chlapci	dívky		
Přizpůsobivost (BEH)	10,19	11,06	3,02	2,74	-3,33	< 0,05
Intelektové a školní postavení (INT)	9,65	9,64	3,79	3,54	0,03	0,97
Fyzický zjev (PHY)	7,09	6,29	3,01	2,73	3,08	< 0,05
Nepodléhání úzkosti (FRE)	10,35	8,38	2,99	3,20	7,10	< 0,001
Popularita (POP)	8,58	8,05	2,60	2,79	2,19	< 0,05
Štěstí a spokojenost (HAP)	7,93	7,45	2,43	2,52	2,14	< 0,05

Při ohledu do tabulky 12 je zřejmé, že vliv proměnné pohlaví u jednotlivých škál se statisticky liší ve významnosti. Statistická analýza poukázala na signifikantní rozdíl v jednotlivých škálách PHCSCS-2 dle pohlaví, ($F(6,49)=17,46$; $T_2=105,81$; $p < 0,05$).

Významný rozdíl je především ve škále Nepodléhání úzkosti (FRE), kde průměrný skór dosahoval u chlapců ($M_{CH} = 10,35$; $SD_{CH} = 2,99$), zatímco u dívek dosahoval průměrný skór hodnoty ($M_D = 8,38$; $SD_D = 3,20$). Nejmenší rozdíl je především ve škále Štěstí a spokojenost (HAP), kde průměrný skór dosahoval u chlapců ($M_{CH} = 7,93$; $SD_{CH} = 2,43$). U dívek dosahoval průměrný skór hodnoty ($M_D = 7,45$; $SD_D = 2,52$). Z výsledků Hotellingova testu nadále vyplynulo, že na škále Intelektové a školní postavení (INT) mezi zkoumanými skupinami chlapců a dívek není signifikantní rozdíl.

8.1.3 Analýza dat osobnostního dotazníku B-J.E.P.I.

Jako další byla provedena analýza a popis dosažené míry sebepojetí na základě osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. Jako první byl prozkoumán potenciální rozdíl v jednotlivých škálách dotazníku B-J.E.P.I. mezi skupinou chlapců a dívek. Ke statistickému srovnání bylo využito Hotellingova testu, který srovnával průměrné skóre naměřené u obou skupin respondentů. Výsledky shrnuje tabulka 13.

Tab. 13: Srovnání průměru škál dotazníku B-J.E.P.I. u chlapců a dívek ($N_{CH} = 268$; $N_D = 229$).

Škála	průměr		SD		t	p
	chlapci	dívky	chlapci	dívky		
Psychoticismus (PS)	4,26	3,64	3,32	2,79	2,25	< 0,05
Extroverze (EX)	14,22	13,53	3,86	3,89	1,97	< 0,05
Neuroticismus (NE)	9,97	12,00	3,95	4,55	-5,34	< 0,001
Lži-skóre (LS)	7,25	7,95	3,46	3,41	-2,28	< 0,05

Při ohledu do tabulky 13 je zřejmé, že vliv proměnné pohlaví u jednotlivých škál dotazníku B-J.E.P.I. se statisticky liší ve významnosti. Statistická analýza poukázala na signifikantní rozdíl v jednotlivých škálách B-J.E.P.I. dle pohlaví, ($F(4,49) = 13,94$; $T_2=56,09$; $p < 0,001$). Významný rozdíl je především ve škále Neuroticismus (NE), kde průměrný skóre dosahoval u chlapců ($M_{CH} = 9,97$; $SD_{CH} = 3,95$), zatímco u dívek dosahoval průměrný skóre hodnoty ($M_D = 12,00$; $SD_D = 4,55$). Nejmenší rozdíl je především ve škále Psychoticismus (PS), kde průměrný skóre dosahoval u chlapců ($M_{CH} = 4,26$; $SD_{CH} = 3,32$), zatímco u dívek dosahoval průměrný skóre hodnoty ($M_D = 3,64$; $SD_D = 2,79$).

Mezi další výzkumné otázky bylo poukázat na to, zda existuje statisticky významná korelace mezi výsledky Celkového skóru (TOT) a dimenzích naměřených dotazníkem B-J.E.P.I. Zvolenou statistickou metodou byl Pearsonův korelační koeficient, který měří lineární závislost mezi dvěma proměnnými. Pearsonův korelační koeficient sám o sobě splňuje požadavky na míry účinku. V rámci statistické analýzy byly však dodatečně jeho hodnoty převedeny na koeficient determinance (r^2). Koeficient determinance značí procento rozptylu, které spolu korelované veličiny sdílejí. Výsledky shrnuje následující tabulka 14 obsahující také informace o závislosti mezi jednotlivými škálami dotazníků PHCSCS-2 a B- J.E.P.I.

Tab. 14 : Korelace mezi skóry PHCSCS-2 a skóry škály B-J.E.P.I.

Škála	Psychoticismus (PS)	Extroverze (EX)	Neuroticismus (NE)	Lži-skóre (LS)
Přizpůsobivost (BEH)	-0,62*** (0,38)	0,14* (0,02)	-0,26** (0,07)	0,37*** (0,14)
Intelektové a školní postavení (INT)	-0,35*** (0,12)	0,38*** (0,14)	-0,28*** (0,08)	0,19*** (0,04)
Fyzický zjev (PHY)	-0,20** (0,04)	0,51*** (0,26)	-0,30*** (0,09)	0,95
Nepodléhání úzkosti (FRE)	-0,30** (0,09)	0,40*** (0,16)	-0,56*** (0,32)	0,53
Popularita (POP)	-0,33*** (0,11)	0,49*** (0,24)	-0,35*** (0,12)	0,16
Štěstí a spokojenost (HAP)	-0,37** (0,14)	0,47*** (0,22)	-0,34*** (0,11)	0,09
Celkové skóre (TOT)	-0,47** (0,22)	0,47** (0,22)	-0,47** (0,22)	0,14* (0,02)

Pozn.: Hvězdičky označují statistickou významnost: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$; *** - $p < 0,001$. V závorkách jsou uvedeny míry účinku (r^2).

Vztah mezi Celkovým skóre (TOT) a škálou (PS) lze popsat jako středně silný se zápornou lineární korelací ($r = -0,47$; $p < 0,01$), se škálou (EX) je zaznamenána středně silná kladná korelace ($r = 0,47$; $p < 0,01$), se škálou (NE) je korelace definována jako středně silná záporná lineární ($r = -0,47$; $p < 0,01$) a se škálou (LS) lze vztah popsat jako slabý pozitivní s lineární korelací ($r = -0,14$; $p < 0,05$). Jako míru účinku lze uvést koeficient determinance, který mezi Celkovým skóre (TOT) a škálami Psychoticismu (PS), Extroverze (EX) a Neuroticismu (NE) vychází ($r^2 = 0,22$), tedy škály (PS), (EX) a (NE) a dosažený Celkový skóre (TOT) společně sdílí 22 % rozptylu. Koeficient determinance u škály Lži-skóre (LS) je ($r^2 = 0,02$), tedy škála (LS) a Celkový skóre (TOT) společně sdílí 2 % rozptylu. Pro detailnější analýzu jsou ve výše uvedené tabulce uvedeny korelace mezi jednotlivými škálami PHCSCS-2 a B-J.E.P.I. Nejsilnější vztah se zde projevila mezi škálou Přizpůsobivost (BEH) a dimenzí Psychoticismus (PS), který lze popsat jako silný se zápornou lineární korelací ($r = -0,64$; $p < 0,001$).

8.1.4 Analýza dat proměnné pořadí narození

V rámci výzkumného šetření bylo důležité zjistit, zda existuje statisticky významný rozdíl v dimenzích osobnostního dotazníku B-J.E.P.I. u zkoumané skupiny respondentů v souvislosti s pořadím narození v rodině. Důležitou otázkou bylo, jestli se jednotlivé

kategorie sourozeneckého pořadí liší v naměřených hodnotách jednotlivých dimenzích B-J.E.P.I. Statistická analýza byla za tímto účelem provedena testem Welchova ANOVA, která ukázala, že mezi jednotlivými kategoriemi pořadí narození neexistuje signifikantní rozdíly v průměrných hodnotách škál Psychoticismu ($F = 1,73$; $p = 0,14$), Extroverze ($F = 0,80$; $p = 0,53$) a Lži-skóre ($F = 2,04$; $p = 0,09$). Na škále Neuroticismu byl zaznamenán signifikantní rozdíl ($F = 2,70$; $p = 0,03$). Pro identifikaci statisticky významných rozdílů mezi jednotlivými skupinami byl zvolen Tukeyho test párového srovnávání, který však nebyl schopen identifikovat, mezi kterými skupinami se objevil statisticky významný rozdíl. Pro úplnost jsou v níže uvedené tabulce 15 uvedeny p-hodnoty Tukeyho HSD testu srovnávajícího kategorie pořadí narození.

Tab. 15: Výsledky srovnání kategorií pořadí narození Tukeyho HSD testem ($N = 497$).

Pořadí narození	jedináček	nejstarší dítě	prostřední dítě	nejmladší dítě	dvojče
Jedináček	--	1,00	0,94	1,00	0,47
Nejstarší dítě	1,00	--	0,95	0,99	0,46
Prostřední dítě	0,94	0,95	--	0,85	0,31
Nejmladší dítě	1,00	0,99	0,85	--	0,52
Dvojče	0,47	0,46	0,31	0,52	--

Pozn: Ve sloupcích jsou uvedeny p-hodnoty získané ze srovnání jednotlivých kategorií pořadí narození se škálami dotazníku B-J.E.P.I.

V rámci statistického zpracování byla detailněji prozkoumána souvislost mezi pořadím narození respondentů a dosaženém Celkovém skóru (TOT) sebepojetí. K analýze dat byla zvolena Welchova ANOVA, která ukázala, že jednotlivé kategorie sourozeneckého pořadí se statisticky neliší v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí ($F = 1,61$; $p = 0,17$). K detailnějšímu prozkoumání bylo vhodné zaměřit se na vícenásobného porovnávání p - hodnot Celkového skóru (TOT) a kategoriemi pořadí narození. Vícenásobné srovnání poskytuje odpověď na otázku, které skupiny se od sebe vzájemně liší. Na základě vícenásobného srovnávání výsledky ukázaly, že není statisticky významný rozdíl mezi výše uvedenými kategoriemi a v Celkovém skóru (TOT) skóre.

I přesto, že výsledky statistiky nepoukazují na statisticky významné rozdíly, byly nad rámec testování detailněji popsány jednotlivé proměnné pořadí narození a Celkový skóre (TOT). Výsledky shrnuje následující tabulka 16.

Tab. 16: Deskriptivní charakteristiky kategorií sourozeneckého pořadí a Celkového skóru TOT (N=497)

Pořadí narození	N	průměr	medián	min.	max.	SD
Jedináček	61	40,74	43,00	16	58	10,23
Nejstarší dítě	189	41,66	44,00	8	58	10,10
Prostřední dítě	58	38,02	38,50	14	56	10,25
Nejmladší dítě	182	40,75	43,00	9	58	10,86
Dvojče	7	44,71	43,00	31	57	8,90

Nejvyššího průměrného Celkového skóru (TOT) dotazníku PHCSCS-2 vykazovali dvojčata ($M = 44,71$; $SD = 8,90$), ale vzhledem k velice malému vzorku je dobré poukázat na kategorii nejstarší dítě v rodině, která dosahuje vysokých průměrných hodnot ($M = 41,66$; $SD = 10,10$). Naproti tomu nejnižší průměr Celkového skóru (TOT) bylo zaznamenáno u prostředních dětí ($M = 38,02$; $SD = 10,25$). Ostatně i hodnota mediánu byla u respondentů v kategorii prostředních dětí podstatně nižší než u jmenované skupiny nejstarších dětí. Průměry respondentů v kategorii jedináčků dosahují hodnot ($M = 40,74$; $SD = 10,23$) a nejmladších dětí ($M = 40,75$; $SD = 10,86$), přičemž obě kategorie dosahují obdobných výsledků jako je Celkový skóre (TOT) celého výzkumného souboru ($M_{TOT} = 40,83$; $SD = 10,43$).

8.2 Výsledky ověření platnosti statistických hypotéz

Vzhledem k většímu počtu hypotéz, je žádoucí je ještě jednou vyjmenovat a u každé napsat její významnost.

8.2.1 Testování hypotézy č. 1

H 1: *Chlapci v porovnání s dívkami budou průměrně dosahovat signifikantně vyšších skóre v Celkovém skóre (TOT) sebepojetí.*

První hypotéza zkoumala potenciální rozdíl v míře Celkového skóre (TOT) sebepojetí mezi skupinou chlapců a dívek. Ke statistickému srovnání bylo využito Welchova testu, který srovnával průměrné skóre naměřené u obou skupin respondentů a pro porovnání rozdílů mezi jednotlivými škálami dotazníku PHCSCS-2 byl dodatečně využit Hotellingův T-test.

Výsledky statistické analýzy ukázaly, že chlapci se od dívek liší v dosažené míře Celkového skóre (TOT). Chlapci na Celkové škále (TOT) skórují více než dívky, $t(495) = 2,36$; $p < 0,05$; $d = 0,21$. Průměrný Celkový skóre (TOT) byl u chlapců ($M_{TOTCH} = 41,85$; $SD = 10,34$), zatímco u dívek dosahovalo průměrného Celkového skóre (TOT) hodnot ($M_{TOTD} = 39,64$; $SD = 10,44$). **Na základě zjištěných výsledků se tedy hypotéza č. 1 přijímá.**

8.2.2 Testování hypotézy č. 2

H 2: *Existuje statisticky významná negativní korelace mezi škálou Psychoticismu a Celkovým skórem (TOT) sebepojetí u zkoumané skupiny dětí a adolescentů.*

V druhé hypotéze byla zkoumána očekávaná souvislost mezi Psychoticismem (PS) a Celkovým skórem (TOT), konkrétně tedy výsledným skórem obou zvolených metod sběru dat. Síla vztahu byla kvantifikována prostřednictvím Pearsonova korelačního koeficientu.

Na škále Psychoticismu a na škále Celkový skóre (TOT) byl zaznamenán středně silný vztah v záporném směru se statistickou významností, $r(495) = -0,47$; $p < 0,001$. Mezi Celkovým skórem (TOT) a škálou Psychoticismu (PS) byla hodnota míry účinku ($r^2 = 0,22$), tedy škála Psychoticismu (PS) a dosažený Celkový skóre (TOT) společně sdílí 22 % rozptylu. Interpretace dosaženého výsledku je taková, že čím vyšší hodnoty sebepojetí, tím menší tendence k psychoticismu. **Na základě zjištěných výsledků se tedy hypotéza č. 2 přijímá.**

8.2.3 Testování hypotézy č. 3

H 3: *Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi škálou Extroverze a škálou Celkový skóre (TOT) sebepojetí u zkoumané skupiny dětí a adolescentů.*

V třetí hypotéze byla zkoumána očekávaná souvislost mezi Extroverzí (EX) a Celkovým skórem (TOT), konkrétně tedy výsledným skórem obou zvolených metod sběru dat. Síla vztahu byla kvantifikována prostřednictvím Personova korelačního koeficientu.

Na škále Extroverze (EX) a Celkový skóre (TOT) byl zaznamenán středně silný vztah v kladném směru se statistickou významností, $r(495) = 0,47$; $p < 0,001$. Mezi Celkovým skórem (TOT) a škálou Extroverze (EX) byla hodnota míry účinku ($r^2 = 0,22$), tedy škála Extroverze (EX) a dosažený Celkový skóre (TOT) společně sdílí 22 % rozptylu. Interpretace dosaženého výsledku je taková, že čím vyšší hodnoty sebepojetí, tím vyšší tendence k extroverzi. **Na základě zjištěných výsledků se tedy hypotéza č. 3 přijímá.**

8.2.4 Testování hypotézy č. 4

H 4: *Existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a dosaženým Celkovým skórem (TOT).*

Ve čtvrté hypotéze byla zkoumána souvislost mezi kategoriemi pořadí narození dětí a adolescentů a Celkovým skórem (TOT), konkrétně tedy skórem zvolené metody PHCSCS-2 a intervenující proměnnou sourozenecké pořadí. Souvislost byla kvantifikována prostřednictvím Welchovy ANOVY.

Výsledky statistické analýzy ukázaly, že jednotlivé kategorie sourozeneckého pořadí se statisticky neliší v dosaženém Celkovém skóre (TOT) sebepojetí, $F = 1,61$; $p = 0,17$. Nad rámec statistického testování byly detailněji popsány jednotlivé proměnné pořadí narození a Celkový skóre (TOT). Nejvyššího průměrného Celkového skóru (TOT) dotazníku PHCSCS-2 vykazovali dvojčata ($M = 44,71$; $SD = 8,90$), ale vzhledem k velice malému vzorku je dobré poukázat na kategorii nejstarší dítě v rodině, která dosahuje vysokých průměrných hodnot ($M = 41,66$; $SD = 10,10$).

Naproti tomu nejnižší průměr Celkového skóru (TOT) bylo zaznamenáno u prostředních dětí ($M = 38,02$; $SD = 10,25$). Ostatně i hodnota mediánu byla u respondentů v kategorii prostředních dětí podstatně nižší než u jmenované skupiny nejstarších dětí. Průměry respondentů v kategorii jedináčků dosahují hodnot ($M = 40,74$; $SD = 10,23$) a nejmladších dětí ($M = 40,75$; $SD = 10,86$), přičemž obě kategorie dosahují obdobných

výsledků jako je Celkový skóre (TOT) celého výzkumného souboru ($M_{TOT} = 40,83$; $SD = 10,43$). **Na základě výsledků provedené statistické analýzy nelze hypotézu č. 4 přijmout.**

8.2.5 Testování hypotézy č. 5

H 5: *Existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a v míře Neuroticismu mezi zkoumanou skupinou dětí a adolescentů.*

V páté hypotéze byla zkoumána souvislost mezi pořadím narození dětí a adolescentů a škálou Neuroticismu (NE), konkrétně tedy skórem zvolené metody B-J.E.P.I. Souvislost byla kvantifikována prostřednictvím Welchovy ANOVY.

Na škále Neuroticismu byl zaznamenán signifikantní rozdíl ($F = 2,70$; $p = 0,03$). Pro identifikaci statisticky významných rozdílů mezi jednotlivými skupinami byl zvolen Tukeyho test párového srovnávání, který však nebyl schopen identifikovat, mezi kterými skupinami se objevil statisticky významný rozdíl. **Na základě zjištěných výsledků se tedy hypotéza č. 5 přijímá.**

9 DISKUZE

Diskuze je rozdělena do třech samostatných částí. Limitace výzkumu pramenící z výběru výzkumného souboru a použitých standardizovaných metod budou uvedeny v první části. Část druhá se zaměřuje na popis zjištěných výsledků výzkumu a jejich uvedení do širších souvislostí. Zde jsou dosažené výsledky detailněji porovnány s ostatními výzkumy z oblasti faktorů podílejících se na utváření sebepojetí dětí a adolescentů. V poslední části bude vymezena možnost aplikace výzkumných zjištění do praxe a pramenící směry pro budoucí výzkumy.

9.1 Limitace výzkumu

V úvodu je vhodné nejprve rozebrat potenciální zdroje zkreslení, rizika a chyby výzkumu. V první řadě je nutné zohlednit při tvorbě teoretického podkladu této práce pojmovou komplikovanost definice pojmu sebepojetí. Přesná definice pojmu sebepojetí je složitá zejména z toho důvodu, že různí autoři nabízejí hned několik možných pohledů na tuto problematiku (Blatný & Plháková, 2003; Shavelson et al., 1976; Smékal, 2002). Pro tento výzkum je sebepojetí charakterizováno tím, že není jen souhrnem představ o sobě, ale je v něm zároveň vyjádřen i vztah k sobě charakterizovaný emocionálními prožitky „Já“. Rozvoj osobnosti je tedy podmíněný množstvím vzájemně se ovlivňujících vnitřních i vnějších faktorů působících na jedince. Pro účely této práce je bráno v potaz to, že mnoho autorů sdílí názor (Robins & Trzesniewski, 2005; Sulloway & Falbo, 1997; Harter, 1996; Markus & Wurf, 1987), že na utváření sebepojetí má rozhodující vliv více faktorů, jako např. biologické aspekty, prostředí, zkušenost, sociální interakce, individuální rozdíly a socializace. Avšak sociální interakce a osobnostní rysy jsou považovány za nejčastější a nejdůležitější faktory mající výrazný vliv na utváření sebepojetí každého člověka.

Limitace stávajícího výzkumu pramení především z výběrového souboru a metod pro sběr dat. Limitace v mezích tohoto výzkumu má největší dopad na případné aplikace výsledků výzkumu do praxe. Výběr skrze konkrétní oslovené základní školy zajišťuje, že se do souboru dostanou pouze vybraní respondenti. Zároveň se jako nevýhoda projevilo to, že spolupráci poskytlo pouze omezené procento oslovených školských zařízení. Vybraný

soubor tak spíše reprezentuje určitou populaci daných regionů než celé republiky, což značně omezuje reprezentativnost výzkumu. Výzkumný soubor byl vybrán na základě nepravděpodobnostní metody – účelového výběru, a z tohoto důvodu nelze mluvit o jeho reprezentativnosti vůči zkoumané populaci.

Kromě výsledků výzkumu mající za cíl najít odpovědi na stanovený výzkumný problém, byly provedeny navíc sekundární statistické analýzy. Jejich cílem bylo co nejpřesněji popsat všechny možné vztahy a souvislosti na základě získaných dat, a to za účelem prostého popsání vybraných fenoménů a zachycení vztahů, které by mohly sloužit jako základ pro další potenciální výzkumy. Některé výsledky tohoto statistického testování mohly být ovlivněny nedostatečnou velikostí výzkumného souboru či nedostatečným rozložením respondentů do skupin. Některé výsledky tak potřebují dodatečně prozkoumat, nejlépe v samostatném výzkumu, aby šlo získané závěry potvrdit, či vyvrátit.

Je zapotřebí uvést, že při uvedeném srovnání výzkumu s výsledky některých zahraničních studií je třeba projevit opatrnost z důvodu rozdílného sociálně-kulturního prostředí jednotlivých zemí, kde byl výzkum prováděn. Některé aspekty kultury mohou pozitivně, či negativně ovlivnit skóre v určitých škálách zvolených dotazníkových metod. Také některé zmíněné výzkumy zcela nepokrývají věkovou kategorii vybranou pro účely této diplomové práce.

Další limitace vychází z metod sběru dat, přesněji z dotazníku PHCSCS-2 a B-J.E.P.I. Obě zvolené psychodiagnostické metody jsou z hlediska tohoto výzkumu přínosné, ale je potřeba brát v úvahu také to, že samotné dotazníky mají i svá úskalí. V obou případech se jedná o subjektivní výpovědi jedinců, které ne vždy musejí odpovídat realitě. Výzkumný záměr obou dotazníků může být pro některé probandy zcela zřejmý. Z tohoto důvodu mohou být odpovědi vědomě či nevědomě zkresleny, obvykle ve směru vyšší konvenčnosti a sociální žádoucnosti. Strukturované dotazníky patří mimo jiné mezi metody, které mohou být co do výsledků diskutabilní. Jedním z argumentů je fakt, do jaké míry jsou dotazníky schopny postihnout skutečné charakteristiky respondenta, při omezeních týkajících se nejenom zvolených výroků, ale i oblastí, ke kterým se vztahují. Proto by měl psycholog při diagnostické úvaze vždy zohlednit také jiné zdroje dat, jako například klinický rozhovor, anamnézu, pozorování ve škole či výsledky dalších psychologických testů.

Další intervenující proměnou mající vliv na správné vyplnění dotazníků je i stejný způsob snímání dat. Jak již bylo popsáno ve výzkumné části, byla u všech žáků tendence dodržet podmínku stejného způsobu snímání dat. Na administraci dotazníků se podílelo celkem pět školních psychologů, z tohoto důvodu nelze tuto podmínku stoprocentně

garantovat. Roli však mohou sehrávat také lokální a místní vlivy dané specifiky konkrétní školy, konkrétní třídy, včetně atmosféry a klimatu celé školy či třídy. Při administraci nebyl mimo jiné zohledňován konkrétní čas sběru dat dotazníků. Do emočního i motivačního ladění při testování mohly vstoupit i otázky podání a momentálního naladění ze strany administrátora.

9.2 K zjištěným výsledkům

Jako první výzkumný cíl bylo porovnat rozdíly v celkové míře sebepojetí mezi skupinou chlapců a dívek. Mnohé aspekty sebepojetí často vykazují rozdíly podle pohlaví. Z dosažených výsledků dosahují chlapci statisticky významně vyššího sebepojetí než skupina dívek. Dosažený výsledek odpovídá výsledkům předešlých studií jako například (Krch & Drábková, 1999; Macek & Tyrlik, 2000; Orel et al., 2015; Robins & Trzesniewski, 2005; Vohradská, 2017). Nabízí se více interpretací, které korespondují s výše uvedenými výsledky. Sebehodnocení dívek je oproti chlapcům diferencovanější a labilnější a to z toho důvodu, že dívky se pravděpodobně snadněji cítí ohroženy a jsou senzitivní vůči své osobě. Nižší sebehodnocení sebe sama u dívek může být také interpretováno jako odraz horšího vyrovnávání se se změnami přicházejícími v období dospívání, což lze vysvětlit odlišným vnímáním těla, vývojovými změnami nastupujícími v pubertě nebo také odlišnými sociálními charakteristikami chlapců a dívek. Na základě některých vývojových studií (Langmaier & Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2000) se dívky obecně posuzují kritičtěji a objektivněji než chlapci. Příčinou může být vyšší míra submisivity a konformity u dívek (Krch & Drábková, 1999). Autoři Krch & Drábková (1999) dodávají, že dívky se snaží o společensky žádoucí chování, které je okolím pozitivně přijímáno a hodnoceno.

Pro lepší orientaci toho, v jakých oblastech sebepojetí jsou rozdíly mezi chlapci a dívkami nejmarkantnější, se část výzkumné části věnovala rozdílům ve všech škálách v Piers-Harrisově dotazníku. Zde se ukázalo, že dívky dosahují o něco vyšší skóre pouze v oblasti přizpůsobivosti. Naopak chlapci mají zřetelně vyšší skóre v tendenci nepodléhat úzkostnosti. Tento výsledek koresponduje se závěry studie Obereignerů et al. (2017). Výsledky opět podporují teoretické poznatky z vývojové psychologie. Od dívek se očekává větší konformita, poslušnost a schopnost přizpůsobení. Dívky vyžadují více opory a pomoci a lidé v jejich blízkosti mají tendenci chovat se k nim protektivněji. Od dívek se očekává méně soupeřivé chování a větší submisivita. Na druhé straně od chlapců se očekává menší přizpůsobivost (Beal, 1994; Vágnerová, 2010). Výzkum Gregussově & Morvayové (2005)

realizovaný na chlapcích a dívkách osmých ročníku přinesl poznatky, že i samotné dívky očekávají od chlapců větší míru dominance, nezávislosti a svobody. Chlapci naopak očekávají od dívek být milými, chápavými, starostlivými a s potřebou ochrany. Autoři Bragg & Allen (1970) zabývající se konformitou také potvrdili, že konformita se výrazně liší v závislosti na pohlaví. V naší kultuře se dle jejich názoru přisuzuje ženám konformní chování zejména jako přijetí a akceptování „ženské“ role, zatímco v případě mužů se očekávají spíše projevy nezávislosti.

Na druhou stranu výsledky jiných výzkumů týkající se mezipohlavních rozdílů v úrovni sebehodnocení jsou protichůdné, jako například (Guyot et al., 1981, in Asci et al., 2001; Wylie, 1979, in Asci et al., 2001) jsou přesvědčeni, že neexistují významné rozdíly v celkovém sebehodnocení u chlapců a dívek. Toto zjištění autoři odůvodňují tím, že dětské sebehodnocení a sebepojetí se posouvají v jeho vývoji dopředu společně s kognitivními schopnostmi a zkušenostmi bez rozdílů v pohlaví (Vágnerová & Klégrová, 2008). Tomuto stanovisku odpovídají detailnější výsledky tohoto výzkumu v oblasti intelektového a školního postavení, kde nebyl zjištěn signifikantní rozdíl mezi zkoumanými skupinami chlapců a dívek. Odůvodnění lze nalézt ve studiích, které nenalézají rozdíly v inteligenci mezi pohlavími. Dle nich jsou chlapci pouze sebejistější, nikoliv bystřejší (Petrides & Furnham, 2006).

Robins & Trzesniewski (2005) zkoumali odlišnosti v sebepojetí mezi chlapci a dívkami v období puberty. Ve svých studiích došli k závěrům, že největší odlišnosti se projevují v období puberty. Chlapci dosahují v tomto vývojovém období oproti dívkám vyššího sebehodnocení. Autoři se také shodují v tom, že s přibývajícím věkem dochází ke zmenšování těchto rozdílů. Langmeier a Krejčířová (2006) nacházejí stabilizaci a celkový nárůst sebepojetí kolem 15 až 16 roku. Autoři se domnívají, že tento posun je zapříčiněn v proměně současné společnosti, ve které dochází k prodlužování nástupu dospělosti a osobní nezávislosti. Výsledky tohoto výzkumu nenalezly signifikantní vztahy mezi věkem (10- 14 let) a celkovým skórem sebepojetí. Souvislost byla nalezena při detailnějším rozdělení věkových skupin dle pohlaví. V tomto případě byl nalezen statisticky významný rozdíl v kategorii 13 letých dívek a chlapců, ve prospěch vyššího sebepojetí u chlapců. Zkoumání odlišností v sebepojetí v souvislosti s věkem by bylo zapotřebí rozšířit výzkumný soubor o další věkové kategorie.

Jako další byla provedena analýza a popis dosažené míry sebepojetí na základě osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. Jako první byl prozkoumán potenciální rozdíl v jednotlivých škálách dotazníku mezi skupinou chlapců a dívek. Závěr analýzy poukazuje

na rozdíly v osobnostních charakteristikách dle pohlaví. Významný rozdíl se projevil především v míře neuroticismu, kde dívky dosahovaly vyšších hodnot než chlapci. Na stejné závěry poukazuje výzkum Obereignerů et al. (2017) ze kterého vyplývá, že v míře neuroticismu skórují dívky výše než chlapci. Dosažené závěry lze dát do souvislosti s korelací úrovně sebehodnocení a extroverzí, přičemž extroverze koreluje se sebehodnocením pozitivně a negativně naopak s neuroticismem (Blatný & Osecká, 1997; Watson & Clark, 1992). Což odpovídá závěrům této magisterské práce, kdy chlapci dosahují celkově vyššího skóru sebepojetí oproti dívkám, u kterých se v souvislosti s nižší mírou sebepojetí objevuje vyšší míra neuroticismu.

Teoretickým východiskem pro vztah sebepojetí a faktorů, které se podílejí na jeho utváření, byla v tomto výzkumu zkoumána proměnná osobnostní rysy. Shavelson et al. (1976) se domnívají, že mimo sociální vlivy jsou dalšími zdroji sebehodnocení kognitivní diskrepance v sebepojetí a pozitivní a negativní afektivita. V prvním případě jsou emoce považovány za důsledek diskrepancí mezi reálným a ideálním „Já“. Dle Higginse (1987) diskrepance mezi jednotlivými reprezentacemi „Já“ vedou k různým druhům zranitelnosti vůči rozličným negativním emocím a jsou podkladem nízkého sebehodnocení. Ve druhém případě jsou emoce považovány za primární zdroj sebehodnocení. Campbell & Fehr (1990) usuzují, že diskrepance mezi reálným a ideálním „Já“ se projevuje v absenci pozitivních závěrů o sobě a je spojena s depresivně laděnými negativními emocemi, mezi které patří například nespokojenost, smutek nebo zklamání. Temperamentová dimenze extroverze, která se váže na pozitivní emotivitu, přispívá naopak k vyšší úrovni spokojenosti (Costa & McCrae, 1980; Watson & Clark, 1992). Z těchto závěrů se dá předpokládat, že vztah rozporu mezi reálným a ideálním „Já“ k sebehodnocení bude u introvertů a extrovertů odlišný. Na úrovni prožívání je pro introverzi typický nízký výskyt pozitivních emocí. Je proto pravděpodobné, že u introvertů se výrazněji uplatňují negativní závěry, vyplývající ze srovnání aktuálního stavu s ideální představou o sobě. Extroverti, pro něž je naopak typický sklon k prožívání pozitivních emocí, nepřikládají význam diskrepanci v sebepojetí a v jejich sebehodnocení se pravděpodobně uplatňuje především pozitivní emotivita (Francis & James, 1996). Při porovnání celkového skóru sebepojetí se všemi dimenzemi osobnostního dotazníku se projevil středně silný záporný vztah v míře psychoticismu a neuroticismu. Interpretace dosaženého výsledku je taková, že jedinci dosahující vyšších hodnot sebepojetí vykazují celkově menší tendence k psychoticismu a neuroticismu. Na druhé straně mezi celkovým skórem sebepojetí a mírou extroverze se ukázal středně silný kladný vztah. Tedy čím vyšší sebepojetí, tím větší míru extroverze jedinec vykazuje. Opět

je možné tyto závěry podpořit některými výzkumy. Například Blatný (2010) zkoumal souvislost mezi osobní pohodou a osobnostními charakteristikami adolescentů. Z jeho výzkumů vychází, že vyšší sebehodnocení a spokojenost se životem u adolescentů koreluje s větší mírou svědomitosti, extroverze a naopak nižším neuroticismem. Lze zmínit i stejným směrem orientovaný výzkum autorů Blatný et al. (1999), ačkoliv porovnání s cíli této diplomové práce nemohou být zcela relevantní z důvodu jiné věkové kategorie zkoumaných respondentů. Blatný et al. (1999) se zabývali činiteli působícími na sebehodnocení u různých temperamentových typů. Závěry studie potvrzují vyšší sebehodnocení u jedinců skórujících v dimenzi extroverze, a na druhé straně tendence snižování sebehodnocení u jedinců vykazujících vyšší míru neuroticismu. Toto zjištění vede k závěru, že nejvyšší úroveň sebehodnocení se vyskytuje u sangviniků, respektive stabilních extrovertů. Naopak nejnižší úroveň sebehodnocení mají melancholici neboli labilní introverti. Obecně lze tedy shrnout, že výzkum opakovaně prokázal větší životní spokojenost u jedinců skórujících v dimenzi extroverze vysoko, než jak je tomu u introvertů a neurotiků (Costa a McCrae, 1984; Emmons a Diener, 1985).

Další oblastí výzkumu bylo zjistit, zda existuje statisticky významný rozdíl v osobnostním zaměření u zkoumané skupiny respondentů v souvislosti s pořadím narození v rodině. Analýza dat ukázala, že mezi jednotlivými kategoriemi pořadí narození neexistují signifikantní rozdíly v míře psychoticismu, extroverze a tendence k disimulaci. Na druhé straně se projevil rozdíl mezi mírou neuroticismu a pořadím narození dítěte. Při detailnější prozkoumání naměřených hodnot nebylo možné identifikovat, mezi kterými kategoriemi sourozeneckého pořadí lze tyto signifikantní rozdíly pozorovat. Tento závěr lze podpořit psychiatrickou studií autorů Ernst & Angst (2012) s názvem „*Birth Order*“. Jedná se o souhrnnou metaanalýzu výzkumu sourozeneckého pořadí v období 1943 – 1980. Oba autoři došli k závěru, že sourozenecké pořadí narození má žádný nebo nepatrný vliv na osobnostní charakteristiky. Za odůvodnění, proč tomu tak je, považují metodologické nedostatky jednotlivých studií. Ve výzkumech je důležité zohlednit různé faktory, jako je např. sociální vrstva nebo velikost rodiny. Autoři mimo jiné poukazují na fakt, že čím jsou studie precizněji provedené, tím méně signifikantních rozdílů se daří odhalit, a naopak, že ve studiích zatížených chybami se objevují rozdíly ve skutečnosti neexistující. Domnívají se, že často bývají v odborných publikacích citovány jen ty skutečně neexistující rozdíly, což budí klamný dojem, že člověk je determinován svou sourozeneckou pozicí.

Ačkoliv v tomto výzkumu byly shledány rozdíly mezi osobnostním zaměřením a pořadím narození pouze v míře neuroticismu, existuje řada výzkumů, které se naopak

přiklání k opačnému stanovisku. Například tendence k depresím a úzkostlivosti jsou často spojené s nízkou společenskostí (Price 1969), tedy atributem typickým spíše pro prvorozené. Falbo (1978) na základě výzkumů dochází k závěru, že v případě úzkosti existuje mírný trend ke zvýšení náchylnosti u později narozených jedinců. Vysvětlením pro protichůdné závěry v oblasti pořadí narození a osobnostních rysů se dají také vysvětlit z hlediska celkového počtu dětí v rodině. Autoři Sulloway & Falbo (1997) dospěli k názoru, že v případě dvou dětí v rodině dochází k relativně vyšší polarizaci v některých vlastnostech (jako je například externalizace), než jak je tomu v případě početnějších rodin. Tento jev je dominantní i v několika dalších projevech vlivu sourozeneckých konstelací, přičemž k maximalizaci většiny osobnostních rozdílů dochází zejména při odstupech mezi sourozenci kolem tří až čtyř let.

V rámci sourozeneckých konstelací byla detailněji prozkoumána souvislost mezi pořadím narození respondentů a dosaženou celkovou mírou sebepojetí. I zde statistická analýza nepotvrdila signifikantní rozdíly mezi kategoriemi sourozeneckého pořadí a dosaženou mírou sebepojetí. Opět však existují studie ve prospěch rozdílů v pořadí narození a celkovým sebehodnocením a sebepojetím. Price (1969) se domnívá, že vyšší nároky související s vyšším kladením nároků na sebe prvorozenými, v kombinaci s dalšími osobnostními rysy, mohou být jedním z hlavních důvodů, proč prvorození vykazují menší míru štěstí a spokojenosti v životě. Studie Gatese, Linerbergové, Crocettové & Hubbarda (1986) poukazuje na možnost vlivu sourozenecké pozice na sebepojetí, a s tím spjaté deprese a úzkosti. Výsledky studie ukazují na to, že první narozené dítě má menší sklony k depresivním projevům, než děti narozené v dalším pořadí. Prvorozené děti vykazovaly i méně úzkosti, než jejich sourozenci později narození. Také z této studie vyplývá, že prvorozené dítě mívá větší sebevědomí a lépe hodnotí sebe samého, než tomu bylo u jeho dalších mladších sourozenců. Tento fakt autoři vysvětlují výhodou prvorozených již v dětství, kde jsou ve srovnání se sourozenci větší, silnější a chytřejší, což v nich může vyvolat nejen vyšší sebejistotu, ale i dominanci a asertivitu (Hooke et al., 1966; Belmont & Marolla, 1973).

Při detailnějším popisu průměrných hodnot v míře sebepojetí mezi kategoriemi sourozenecké pořadí dosahovala nejvyšších hodnot sebepojetí dvojčata. Děti narození jako prvorození dosahovali také vysokých hodnot. Naproti tomu nejnižší průměr sebepojetí bylo zaznamenáno u dětí narozených jako prostřední (mající jednoho staršího sourozence a minimálně jednoho mladšího sourozence). Závěr lze interpretovat slovy Lemana (2008), který označuje prostřední sourozence jako jedince, kterým se nedostávalo

zvláštních výhod jako prvorozeným či posledním narozením, kteří bývali ze strany rodičů zpravidla nejvíce privilegováni. Proto může být v některých ohledech narušeno jejich sebepojetí a vnímání sebe sama.

Obecně lze ke vztahu mezi sourozeneckým pořadím a osobnostním rysům přistupovat v širším kontextu. Na jedné straně jsou výzkumy v této oblasti protichůdné, ale na druhé straně nelze některé potvrzené vlivy přehlížet. Rozdíly se mohou projevovat v jiných oblastech, než které jsou měřeny zvolenými výzkumnými metodami. Mnozí autoři zabývající se touto problematikou poukazují na rozdíly v různých oblastech jako je např. motivace dosáhnout úspěchu, soustředění, konformity, vnitřní svobody, verbálních dovednostech či altruismu (Leman, 2008; Prekopová, 2009; Sulloway, 1996). Dle výše uvedených poznatků se dá říci, že pořadí narození dítěte je důležité pro rozvoj každého jedince. Salmon (2003) poukazuje na nutnost brát v potaz to, že i přes důležitost sourozeneckého pořadí se jedná jenom o vliv, ne o konečnou skutečnost zasazenou do betonu a jednou provždy neměnnou. Způsob, jak rodiče jednají se svými dětmi, a jaké mají s nimi vztahy, jsou stejně důležité jako pořadí jejich narození, prostředí, v němž vyrůstají či tělesné a duševní dispozice (Prekopová, 2009). Každé pořadí narození má vlastní slabé i silné stránky. Záleží na rodičích, jak přijímají obojí a pomáhají dítěti rozvinout pozitivní rysy a vyrovnat se s těmi negativními.

Z pohledu porovnání vnitřních a vnějších faktorů ovlivňujících sebehodnocení a sebepojetí, jsou výsledky tohoto výzkumu více nakloněny ve prospěch vnitřních faktorů. Konkrétně tedy o větší vliv pohlaví a osobnostních rysů než pořadí narození v rodině. Z dlouhodobého pohledu jsou temperamentové charakteristiky spolehlivějším prediktorem spokojenosti než objektivní životní události (Costa & McCrae, 1984; Emmons & Diener, 1985). Lze dodat, že každý člověk má běžnou rovnovážnou hladinu subjektivní pohody, která je ovlivňována temperamentovými charakteristikami osobnosti. V životě každého mohou vnější události (jak negativní, tak i pozitivní) způsobit změny v úrovni subjektivní pohody pouze v tom případě, pokud se vymykají běžné životní zkušenosti a překročí svou intenzitou adaptační hranici člověka. Poté, po přizpůsobení se na nové okolnosti, se subjektivní pohoda vrací na svou základní úroveň, která je podmíněná osobnostní výbavou (Suh, Diener & Fujita, 1996).

9.3 Aplikace výzkumných zjištění

Na rozsáhlou problematiku sebepojetí dětí a adolescentů lze pohlížet z více perspektiv a teoretických východisek. Ačkoliv je hypotetický konstrukt sebepojetí měřený dotazníkem Piers-Harris 2 pojat co nejšířěji, a metoda jeho zkoumání se jeví jako vhodná (Obereignerů et al., 2017), je nutné brát v potaz i individuální rozdíly v utváření sebepojetí. Na vývoj dítěte a jeho projevy nepůsobí jen rodiče, ale množství biologicky i psychosociálně podmíněných činitelů. Tato práce se sice na jedné straně snažila postihnout některé faktory ovlivňující sebepojetí, ale vzhledem k rozmanitosti metodických postupů a podmínek zkoumání faktorů ovlivňujících sebepojetí by do budoucna bylo vhodné přesněji kategorizovat a detailněji prozkoumat jednotlivé proměnné mající blízky vztah k sebepojetí.

Uvedená práce měla za cíl postihnout míru sebepojetí v souvislosti s některými proměnnými faktory. Což přináší hrubý pohled na možné směry pro budoucí detailnější výzkumy. Například zajímavé by bylo do budoucna zkoumat vývojové změny v sebeposuzování v závislosti na pohlaví a s přesněji a širěji stanovenými věkovými kategoriemi. Přínosem pro osobnostní rozvoj v dalších vývojových fázích by také mohl být longitudinální výzkum míry sebepojetí od dětství přes dospívání do dospělosti a stáří.

Některé výsledky tohoto statistického testování mohly být ovlivněny nedostatečným rozložením respondentů do skupin. Některé výsledky tak potřebují dodatečně prozkoumat, nejlépe v samostatném výzkumu, aby šlo získané závěry potvrdit, či vyvrátit. To platí především pro zkoumanou proměnnou pořadí narození. Zde by mohlo být zajímavou oblastí výzkumu zaměření kategorií pořadí narození s ohledem na celkový počet dětí v rodině a věkový rozdíl mezi sourozenci.

Závěrem diskuze je nutné zopakovat to, co už bylo zmíněno v této práci. Dosažené výsledky této magisterské práce přinášejí pouze omezený rozsah dat a nezohledňují všechny intervenující proměnné a vstupující faktory na utváření sebepojetí dětí a adolescentů. Ve shodě s některými autory (Harter et al., 1998; Shavelson et al., 1976) je zřejmé, že sebepojetí nelze brát jako jednoduchý parametr. Jedná se o složitý psychologický konstrukt zahrnující celý soubor dílčích parametrů. Při zohledňování výzkumů a individuálním zhodnocení je potřeba více se zabývat nejen celkovým sebepojetím, ale rovněž jednotlivými oblastmi sebepojetí.

Sebevědomí a sebepojetí každého z nás je důležitou složkou osobnosti, která určuje, do jaké míry si uvědomujeme své možnosti, schopnosti a rezervy, jak se hodnotíme a do

jaké míry věříme ve svou schopnost obstát v životních situacích. S tím vším pak samozřejmě souvisí, zda se má člověk rád a sama sebe si váží. V rámci výzkumu sebepojetí je nutné zaměřit se i na další oblasti jeho vlivu jako např. intelektové nadání, socioekonomický status, vztahy s blízkými a v rodině, emoční nastavení nebo komunikační vzorce v rodině.

Vychovat dítě se zdravým sebepojetím není zcela jednoduché. Je však zřejmé, že správný způsob komunikace s ním s ohledem na jeho osobnostní charakteristiky tomu může značně pomoci. Význam práce může být v přínosu souhrnných poznatků problematiky sebepojetí pro pedagogy a další profese pracující s dětmi.

10 ZÁVĚR

Na základě stanovených cílů a jejich statistického zkoumání lze shrnout uvedená výzkumná zjištění takto:

- Výsledky statistické analýzy ukázaly, že chlapci se od dívek liší v dosažené míře Celkového skóru (TOT) sebepojetí. Chlapci na Celkové škále (TOT) skórují více než dívky.
- Chlapci dosahovali téměř ve všech škálách dotazníku PHSCS-2 vyšších průměrných hodnot, než je tomu u dívek. Vyšších průměrných hodnot dosahovaly dívky pouze na škále Přizpůsobivost (BEH). Nejviditelnější rozdíl mezi pohlavími ve prospěch chlapců lze pozorovat na škále Nepodléhání úzkosti (FRE) a v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí.
- Analýza nepoukázala na statisticky významné rozdíly mezi věkem a Celkovým skórem (TOT) sebepojetí. Pouze v případě rozdělení výzkumného souboru dle pohlaví, byl zaznamenán statisticky významný rozdíl v Celkovém skóru (TOT) ve skupině 13 letých, a to ve prospěch chlapců, kteří dosahovali vyšších průměrných hodnot (TOT) oproti dívkám.
- Statistická analýza poukázala na signifikantní rozdíl v jednotlivých škálách dotazníku B-J.E.P.I. dle pohlaví. Významný rozdíl je především ve škále Neuroticismus (NE), kde průměrný skór dosahoval u chlapců vyšších hodnot než u dívek.
- Potvrdila se statisticky významná korelace mezi výsledky Celkového skóru (TOT) a dimenzích naměřených dotazníkem B-J.E.P.I. Vztah mezi Celkovým skórem (TOT) a škálou Psychoticismus (PS) lze popsat jako středně silný se zápornou lineární korelací, se škálou Extroverze (EX) je zaznamenána středně silná kladná korelace, se škálou Neuroticismus (NE) je korelace definována jako středně silná záporná lineární a se škálou Lži-skóre (LS) lze vztah popsat jako slabý pozitivní s lineární korelací.
- Statistická analýza ukázala, že mezi jednotlivými kategoriemi pořadí narození neexistují signifikantní rozdíly v průměrných hodnotách škál osobnostního

dotazníku B-J.E.P.I., a to konkrétně ve škálách Psychoticismus (PS), Extroverze (EX) a Lži-skóre.

- Potvrdila se statisticky významná souvislost mezi pořadím narození a v míře Neuroticismu (NE) mezi zkoumanou skupinou dětí a adolescentů. Test párového srovnávání však nebyl schopen identifikovat, mezi kterými skupinami se tento statisticky významný rozdíl objevil.
- Nepotvrdil se předpoklad, že existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození respondentů a dosaženým Celkovým skórem (TOT) sebepojetí.

11 SOUHRN

Sebepojetí obecně patří mezi faktory, které výrazným způsobem ovlivňuje život každého člověka. Dá se říci, že je jedním z pilířů kvality života člověka. Na utváření sebepojetí se podílí mnoho vlivů a faktorů, které ovlivňují jeho obsah a dynamiku a jeho celkovou podobu. Některé mají vrozené dispozice, jako např. temperament, jiné jsou dané prostředím a lidmi pomocí sociálních interakcí a komunikace. Sebepojetí se vztahuje k vnímání sebe sama ve vztahu k důležitým momentům v lidském životě. Vnímání sebe sama je ovlivněno prostředím, zejména v raném dětství, a dále také biologickými a kulturními faktory.

Stěžejní východiska této magisterské práce sledují otázky týkající se problematiky sebepojetí dětí a adolescentů. Hlavní východiska práce se opírají především o specifické faktory mající vliv na utváření sebepojetí každé osobnosti. Vnímání sebepojetí se vyvíjí v interakci jedince s prostředím v raném dětství a z přístupu a chování k dítěti, dále je pak ovlivněno biologickými a kulturními faktory. Sebepojetí dětí a adolescentů bylo v rámci této výzkumné práce srovnáváno v souvislosti s osobnostními rysy jedince prostřednictvím osobnostního dotazníku pro děti B-J.E.P.I. K posouzení toho, jak vnímají žáci sebe sama, byl administrován dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2. Dosažená míra sebepojetí byla také srovnávána s intervenující proměnnou pořadím narození dítěte v rodině. V rámci výzkumu byly detailněji prozkoumány demografické ukazatele (věk, pohlaví), které dle teoretických východisek zmíněných v této práci mají vliv na dosaženou míru sebepojetí.

Práce je rozdělena na teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část je rozdělena do čtyř hlavních kapitol. První se věnuje teoretickým východiskům pojmu sebepojetí, dále pak specifickým znakům, vývojovému hledisku a činitelům ovlivňujícím sebepojetí. Druhá teoretická část je věnována charakteristikám jednotlivých kategorií pořadí narození. Třetí kapitola je věnována osobnostním rysům a zejména pojetí temperamentu dle Eysencka, neboť jedna z hlavních výzkumných metod se právě opírá o jeho teoretická východiska modelů osobnosti. Poslední teoretická část je věnována výzkumům v oblasti formování sebepojetí. Vzhledem k tomu, že nejčastěji zkoumaným a diskutovaným aspektem sebepojetí je u dětí a adolescentů sebehodnocení, se tato část magisterské práce zaměřuje i na výzkumy z oblasti sebehodnocení. Výzkumy jsou rozděleny v souladu s cíli tohoto výzkumu, tedy na výzkumy v oblasti rozdílů v sebepojetí mezi pohlavími, v pořadí

narození a v osobnostních charakteristikách. Malá část výzkumů je věnována výzkumům sebepojetí u specifických skupin v populaci.

Ve výzkumné části byla využita kvantitativní metodologie, konkrétně dotazníkové šetření. Výzkumný soubor tvořilo 497 dětí a adolescentů ve věku 10 – 14 let, z toho bylo 268 chlapců a 229 dívek. Respondenti byli osloveni přes školní psychology vybraných základních škol. Věkový průměr souboru byl 12,35 let, přičemž nejpočetnější byla věková skupina 13 letých. Výběr respondentů byl účelový, což značně znemožňuje generalizaci dat na širší populaci. Metodami sběru dat byl dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a osobnostní dotazník pro děti B-J.E.P.I. Celkem bylo testováno 5 hypotéz na hladině významnosti ($p < 0,05$). Získaná data byla statisticky analyzována v programu Statistica 12.

Chlapci v porovnání s dívkami, kteří byli účastníky výzkumu, dosahují průměrně signifikantně vyšších skóre v Celkovém skóre (TOT) sebepojetí. I ve většině škál dotazníku PHCSCS-2 dosahovali chlapci vyšších průměrných hodnot, než je tomu u dívek. Vyšších průměrných hodnot dosahovaly dívky pouze na škále Přizpůsobivost (BEH). Nejviditelnější rozdíl mezi pohlavími ve prospěch chlapců lze pozorovat na škále Nepodléhání úzkosti (FRE) a v Celkovém skóre (TOT) sebepojetí.

Analýza dat nepoukázala na statisticky významné rozdíly mezi věkem a Celkovým skórem (TOT) sebepojetí. Pouze v případě rozdělení výzkumného souboru dle pohlaví, byl zaznamenán statisticky významný rozdíl v Celkovém skóre (TOT) ve skupině 13 letých, a to ve prospěch chlapců, kteří dosahovali vyšších průměrných hodnot (TOT) oproti dívkám.

Byly potvrzeny signifikantní rozdíly v jednotlivých škálách dotazníku B-J.E.P.I. dle pohlaví. Významný rozdíl je především ve škále Neuroticismus (NE), kde průměrný skór dosahoval u chlapců vyšších hodnot než u dívek.

Potvrdila se statisticky významná korelace mezi výsledky Celkového skóre (TOT) a dimenzích naměřených dotazníkem B-J.E.P.I. Vztah mezi Celkovým skórem (TOT) a škálou Psychoticismus (PS) lze popsat jako středně silný se zápornou lineární korelací, se škálou Extroverze (EX) je zaznamenána středně silná kladná korelace, se škálou Neuroticismus (NE) je korelace definována jako středně silná záporná lineární a se škálou Lži-skóre (LS) lze vztah popsat jako slabý pozitivní s lineární korelací.

Statistická analýza ukázala, že mezi jednotlivými kategoriemi pořadí narození neexistují signifikantní rozdíly v průměrných hodnotách škál osobnostního dotazníku B-J.E.P.I., a to konkrétně ve škálách Psychoticismus (PS), Extroverze (EX) a Lži-skóre. Potvrdila se pouze statisticky významná souvislost mezi pořadím narození a v míře

Neuroticismu (NE) mezi zkoumanou skupinou dětí a adolescentů. Test párového srovnávání však nebyl schopen identifikovat, mezi kterými skupinami se tento statisticky významný rozdíl objevil.

Nepotvrdil se předpoklad, že existuje statisticky významná souvislost mezi pořadím narození respondentů a dosaženým Celkovým skórem (TOT) sebepojetí.

Závěrem lze shrnout, že z pěti stanovených hypotéz byl u čtyř nalezen statistický významný rozdíl. U jedné stanovené hypotézy nebyla prokázána statistická významnost. Praktickým přínosem práce je získání základního popisu zkoumaných fenoménů, který se dá využít pro další výzkumy. Do budoucna by mohly další výzkumy ověřit zjištěné výsledky na reprezentativnějším souboru dětí a adolescentů. Zároveň se nabízí srovnání s jinými proměnnými majícími vliv na utváření sebepojetí.

LITERATURA

- Adler, A. (1935). *Člověk jaký jest. Základy individuální psychologie*. Praha: Orbis.
- Adler, A. (1935). The Fundamental Views of Individual Psychology, tr. it. I concetti fondamentali della psicologia individuale. *Riv. Psicol. Indiv*, 33, 5-9.
- Adler, A. (1999). *Porozumění životu. Úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. [online]. [cit. 2019-01-11]. Dostupné z https://my.apa.org/apa/idm/login.seam?ERIGHTS_TARGET=https%3A%2F%2Fpsycnet.apa.org%2F.pdf.
- Ansbacher, H. L., & Ansbacher, R. R. (1956). The individual psychology of Alfred Adler. [online]. [cit. 2019-01-01]. Dostupné z https://my.apa.org/apa/idm/login.seam?ERIGHTS_TARGET=https%3A%2F%2Fpsycnet.apa.org%2F.pdf.
- Asci, F. H., Kosar, S. N., & Isler, A. K. (2001). The relationship of self-concept and perceived athletic competence to physical activity level and gender among Turkish early adolescents. *Adolescence*, 36(143), 499-507.
- Balcar, K. (1983). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Belmont, L., & Marolla, F. A. (1973). Birth order, family size, and intelligence: A study of a total population of 19-year-old men born in the Netherlands is presented. *Science*, 182(4117), 1096-1101.
- Biller, H. B. (1970). Father absence and the personality development of the male child. *Developmental psychology*, 2(2), 181.
- Blatný, M. (2003). Sebepojetí z pohledu sociálně-kognitivní psychologie. Temperament, intelligence, sebepojetí. *Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*, 87-149.
- Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada Publishing.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1997). Vztah sebehodnocení a struktury významu „Já“. *Československá psychologie*, 41(4), 314-322.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1998). Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládání. *Československá psychologie*, 42(5), 385-394.

- Blatný, M., Osecká, L., & Hrdlička, M. (1999). Vztah diskrepance mezi reálným a ideálním „Já“ k sebehodnocení u introvertů a extrovertů. *Sociální procesy a osobnost. Sborník příspěvků*, 7-11.
- Blatný, M., & Plháková, A. (2003). *Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- Blatný, M., & Sejblová, L. (1999). Struktura sebepojetí introvertů a extrovertů. In *Sociální procesy a osobnost*, (12–17). Získáno 17. ledna 2011 z PsycBOOKS database.
- Bragg, B. W., & Allen, V. L. (1970). Ordinal position and conformity: A role theory analysis. *Sociometry*, 371-381.
- Breland, H. M. (1974). Birth order, family configuration, and verbal achievement. *Child development*, 1011-1019.
- Brown, F. W., Richard, G., & Smith Jr, M. D. (1989). Birth Order of Patients With DSM-III-R. *Am J Psychiatry*, 146, 1193-1196.
- Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Campbell, J. D., & Fehr, B. (1990). Self-esteem and perceptions of conveyed impressions: Is negative affectivity associated with greater realism? *Journal of personality and social psychology*, 58(1), 122.
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate behavioral research*, 1(2), 245-276.
- Cole, E., & Kumchy, C. I. G. (1981). The CIP battery: Identification of depression in a juvenile delinquent population. *Journal of Clinical Psychology*, 37(4), 880-884.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1984). Personality as a lifelong determinant of well-being. *Emotion in adult development*, 141-157.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory. *Psychological assessment*, 4(1), 5.
- Demo, D. H. (1992). The self-concept over time: Research issues and directions. *Annual Review of sociology*, 18(1), 303-326.
- Dickstein, E. (1977). Self and self-esteem: Theoretical foundations and their implications for research. *Human development*, 20(3), 129-140.
- Disman, M. (2000). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Emmons, R. A., & Diener, E. (1985). Personality correlates of subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11(1), 89-97.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

- Ernst, C., & Angst, J. (2012). *Birth order: Its influence on personality*. New York: Springer Science & Business Media.
- Eysenck, H. J. (1947). *The dimensions of personality*. London: Hunt, Barnard and co.
- Eysenck, H. J. (1970). The classification of depressive illnesses. *The British Journal of Psychiatry*, 117(538), 241-250.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. London: Hodder & Stoughton.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1994). *B-JEPI osobnostní dotazník pro děti–příručka*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J. & Barret, P. (1985). A Revised vision of the Psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6, 21-29.
- Falbo, T. (1978). Only children and interpersonal behavior: An experimental and survey study. *Journal of Applied Social Psychology*, 8(3), 244-253.
- Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- Fontana, D. (2003). *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Praha: Portál.
- Forrest, D. W. (1974). Francis Galton: The life and work of a Victorian genius. [online]. [cit. 2019-01-01]. Dostupné z https://my.apa.org/apa/idm/login.seam?ERIGHTS_TARGET=https%3A%2F%2Fpsycnet.apa.org%2Fpdf.
- Fullerton, C. S., Ursano, R. J., Wetzler, H. P., & Slusarcick, A. (1989). Birth order, psychological well-being, and social supports in young adults. *The Journal of nervous and mental disease*, 177(9), 556-559.
- Galton, G. (1878). The action of brakes. On the effect of brakes upon railway trains. *Engineering*, 25, 469-462.
- Gates, L., Lineberger, M. R., Crockett, J., & Hubbard, J. (1988). Birth order and its relationship to depression, anxiety, and self-concept test scores in children. *The Journal of genetic psychology*, 149(1), 29-34.
- Gillernová, I. (2004). Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek. *Psychologické dny*, 5-6.
- Greenwald, A., G., Belezza, F., S., Banaji, M., R. (1988). Is self-esteem a central ingredient of self-concept? *Personality and social Psychology Bulletin*, 14, 34 – 45.

- Gregussová, M., & Morvayová, D. (2016). Predstavy žiakov 8. ročníka o pohlavných rolách, partnerských vzťahoch a sexualite. [online]. [2016] [cit. 2018-01-01]. Dostupné z <https://www.iuventa.sk/sk/NOVINKY/iuventa-aj-tento-rok-sucastou-profesia-days-v-bratislave.alej?ind=>.
- Hare, E. H., & Price, J. S. (1969). Birth order and family size: Bias caused by changes in birth rate. *The British Journal of Psychiatry*, 115(523), 647-657.
- Harter, S. (1978). Effectance motivation reconsidered. Toward a developmental model. *Human development*, 21(1), 34-64.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2012). *Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza*. Praha. Portál.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: a theory relating self and affect. *Psychological review*, 94(3), 319.
- Hoffman, E., & Lieberman, E. J. (1994). *The drive for self: Alfred Adler and the founding of individual psychology*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hooke, R., Folger, J. K., Bayer, A. E., Panos, R. J., Oberg, W., McGervey, J. D., ... & Altus, W. D. (1966). Birth order and achievement. *Science*, 152(3726), 1177-1184.
- Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Isaacson, C., & Radish, K. (2006). *Pořadí narození*. Bratislava: Eugenika.
- Junior, S., J., Cavazzotto, G., T. Paludo, C., A., Zambrin, F., L. & Simoes C., A. (2015). The impact of obesity on the perception of self-concept in children and adolescents. *Rev. bras. cineantropom. desempenho hum.*, 17(2), 165-174.
- Ketcham, B., & Snyder, R. T. (1977). Self-attitudes of the intellectually and socially advantaged student: Normative study of the Piers-Harris children's self-concept scale. *Psychological Reports*, 40(1), 111-116.
- Kliment, P. (2001). *Psychologie osobnosti: studijní opora*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kolaříková, O. (1986). *Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností*. Praha: Academia.
- Kolaříková, O. (2005). *Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století*. Praha: Academia.
- Konečná, V. (2006). Teorie vývoje a měření sebepojetí u dětí. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, (77-90). Získáno 17. ledna 2019 z PsycBOOKS database.

- Konečná, V. (2010). *Sebepojetí a sebehodnocení rozumově nadaných dětí*. (Nepublikovaná disertační práce). Masarykova univerzita.
- Krch, F. D., & Drábková, H., (1999). *Současné změny životního stylu a duševní zdraví české mládeže*. Hungary: Open Society Institute. Získáno z <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001028/01/29.pdf>.
- Kuba, R. (2012). *Sourozenecké konstelace a jejich vliv na osobnost člověka* (Bakalářská práce). Získáno 18. října z Digitálního repozitáře Univerzity Karlovy.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada publishing.
- Leman, K. (2008): *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál.
- Leman, K., & Kašparovská, H. (1997). *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál.
- Lewis, J. D., & Knight, H. V. (2000). Self-concept in gifted youth: An investigation employing the Piers-Harris subscales. *Gifted Child Quarterly*, 44(1), 45-53.
- MacDonald, A. P. (1971). Internal-external locus of control: Parental antecedents. *Journal of consulting and clinical psychology*, 37(1), 141.
- Macek, P. (1991). Příspěvek ke konceptualizaci obsahu sebepojetí. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, (63-70). Získáno 17. ledna 2019 z PsycBOOKS database.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macek, P., & Tyrlik, M. (2000). Posouzení dobrého a zlého člověka adolescenty: Souvislost se sebepojetím, rozdíly mezi děvčaty a chlapci. *Československá psychologie*, 44(1), 45-55.
- Manning, M. A. (2007). Self-concept and self-esteem in adolescents. *Student services*, 2, 11-15.
- Markus, H., & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual review of psychology*, 38(1), 299-337.
- Mikšík, O. (1999). *Psychologické teorie osobnosti. I. vyd. Praha: Karolinum, 213 s.* ISBN 80-7184-926-x.
- Mikšík, O. (1985). *Psychická integrita osobnosti*. Praha: Univerzita Karlova.
- Nakonečný, M. (1998). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Nisbett, R. E. (1968). Determinants of food intake in obesity. *Science*, 159(3820), 1254-1255.
- Novák, T. (2007): *Sourozenecké vztahy*. Praha: Grada Publishing.
- Obereignerů, R., Orel, M., Mentel, A., & Vohradská, R. (2017). *Sebepojetí dětí a adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Oehler, K. T. (2007). *Rivalita a jak s ní správně zacházet*. Praha: Beta Books.

- Orel, M., Obereignerů, R., & Mentel, A. (2016). *Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Orel, M., Obereignerů, R., Reiterová, E., Malůš, M., & Fac, O. (2015). Rozdíly v celkovém sebepojetí u dětí a adolescentů České republiky podle věku a pohlaví. *Psychologie a její kontexty*, 2(6), 65-77.
- Paterson, J., Pryor, J., & Field, J. (1995). Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 24(3), 365-376.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2006). The Role of Trait Emotional Intelligence in a Gender-Specific Model of Organizational Variables. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(2), 552-569.
- Pelikán, J. (2007). *Hledání těžiště výchovy*. Praha: Karolinum.
- Piers, E. V., & Herzberg, D. S. (2002). *Piers-Harris children's self-concept scale: Manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Prekopová, J. (2009). *Prvorozené dítě*. Praha. Portál.
- Price, C. (1969). *The study of assimilation. Migration*. Cambridge: University Press.
- Rajsiglová, A. (2014). *Antisociální chování adolescentů a jeho vztah k rysům osobnosti ak sebehodnocení*. (Nepublikovaná disertační práce). Masarykova univerzita.
- Reese, E., Bird, A., & Tripp, G. (2007). Children's self esteem and moral self: Links to parent-child conversations about emotion. *Social Development*, 16(3), 460-478.
- Robinson, K. E., Jenson, J. M., & Yaffe, J. (1992). Depression and conduct disorder among hospitalized adolescents. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 9(4), 329-339.
- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current directions in psychological science*, 14(3), 158-162.
- Rogers, M. C., Smith, D. M., & Coleman, M., J. (1978). Social comparison in the classroom: The relationship between academic achievement and self-concept. *Journal of Educational Psychology*, 70(1), 50-57.
- Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada publishing.
- Salmon, C. (2003). Birth order and relationships. *Human Nature*, 14(1), 73-88.
- Satirová, V. (1994). *Kniha o rodině*. Praha: Práh.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of educational research*, 46(3), 407-441.
- Schor, E. L., Stidley, C. A., & Malspeis, S. (1995). Behavioral correlates of differences between a child's assessment and the parents' assessment of the child's self-esteem. *Journal of developmental and behavioral pediatrics*, 16(4), 211-219.

- Smékal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
- Smékal, V. (2004). *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno: Barrister & Principal.
- Smith, M. D. (1979). Prediction of self-concept among learning disabled children. *Journal of learning disabilities*, 12(10), 664-669.
- Snopek, M., & Hublová, V. (2008). Sociální opora a její vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení a osobnosti u adolescentů: rodové rozdíly. *Československá psychologie*, 52(5), 500.
- Steelman, L. C., & Powell, B. (1985). The social and academic consequences of birth order: Real, artifactual, or both? *Journal of Marriage and the Family*, 117-124.
- Suh, E., Diener, E., & Fujita, F. (1996). Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of personality and social psychology*, 70(5), 1091.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. London: Pantheon Books.
- Sulloway, F. J., & Falbo, T. (1997). To rebel or not to rebel? Is this the birth order question?, *Psychocritiques*, 42(10), 938-939.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie. Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.
- Toman, W. (2005). *Familienkonstellationen. Ihr Einfluss auf den Menschen*. München: Verlag C. H. Beck.
- Urbánek, T. (2007). K prezentaci výsledků statistických analýz. *Československá Psychologie*, 51(6), 601.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2004). *Psychologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2010). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M., & Klégrová, J. (2008). *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Karolinum.
- Vaníčková, E., Hadj-Moussová, Z., & Provazníková, H. (1995). *Násilí v rodině: syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Praha: Karolinum.
- Vašina, L. (2010). *Komparativní psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Vohradská, R. (2017). *Sebepojetí žáků staršího školního věku se způsobem výchovy v rodině*. (Nepublikovaná bakalářská práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vymětal, J. (1996). *Rogersovská psychoterapie*. Praha: Český spisovatel.
- Vymětal, J. et al. (2007). *Speciální psychoterapie*. Praha: Grada Publishing.

- Výrost, J., & Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV Nakladatelství.
- Watson, D., & Clark, L. A. (1992). On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model. *Journal of personality*, 60(2), 441-476.
- Wedlichová, I. (2008). *Sebepojetí dospívajících a způsob výchovy v rodině*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Seznam tabulek a grafů
2. Seznam použitých zkratk
3. Abstrakt diplomové práce v českém jazyce
4. Abstrakt diplomové práce v anglickém jazyce
5. Informovaný souhlas
6. Informovaný souhlas s dotazníkovým šetřením
7. Datový soubor

Příloha 1: Seznam tabulek a grafů

Tab. 1: Interpretační rámce dotazníku PHCSCS-2.....	46
Tab. 2: Škály a ukázkové položky dotazníku PHCSCS-2.....	48
Tab. 3: Škály a ukázkové položky dotazníku B-J.E.P.I.	51
Tab. 4: Deskriptivní charakteristiky souboru chlapců a dívek z hlediska věku	54
Tab. 5: Kategorie sourozenecké pořadí	55
Tab. 6: Popisné statistiky dotazníku PHCSCS-2	59
Tab. 7: Popisné statistiky dotazníku B-J.E.P.I.	59
Tab. 8: Popisné statistiky metod PHCSCS-2 a B-J.E.P.I.....	60
Tab. 9: Rozdíly v průměrných hodnotách Celkového skóru (TOT) dle věku.....	61
Tab. 10: Průměrné hodnoty škál dotazníku PHCSCS-2 podle pohlaví.....	62
Tab. 11: Srovnání průměru Celkového skóru (TOT) dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek.....	62
Tab. 12: Srovnání průměru škál dotazníku PHCSCS-2 u chlapců a dívek	63
Tab. 13: Srovnání průměru škál dotazníku B-J.E.P.I. u chlapců a dívek	64
Tab. 14: Korelace mezi skóry PHCSCS-2 a skóry škály B.-J.E.P.I.....	65
Tab. 15: Výsledky srovnání kategorií pořadí narození Tukeyho HSD testem	66
Tab. 16: Deskriptivní charakteristiky kategorií sourozeneckého pořadí a Celkového skóru (TOT)	67
 Graf 1: Rozdělení výběrového souboru vzhledem k pohlaví a věku.....	 55

Příloha 2: Seznam použitých zkratek

ANOVA	- Analýza rozptylu při jednoduchém třídění
BEH	- Přizpůsobivost
B-J.E.P.I.	- Osobnostní dotazník pro děti
D	- Dívky
EEG	- Elektroencefalografie
EX	- Extroverze
FRE	- Nepodléhání úzkosti
HAP	- Štěstí a spokojenost
CH	- Chlapci
INC	- Index inkonzistentních odpovědí
INT	- Intelektové a školní postavení
LS	- Lži-skóre, disimulace
M	- Průměr
MMPI	- Minnesota Multiphasic Personality Inventory - 2
N	- Počet
NE	- Neuroticismus
NEO	- Pětifaktorový osobnostní inventář
PHCSCS-2	- Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Pier-Harris 2
PHY	- Fyzický zjev a vlastnosti
PS	- Psychoticismus
RES	- Index předpojatosti
SD	- Standardní odchylka
TOT	- Celkový skór
T-21	- Osobnostní dotazník pro děti
α	- Cronbachovo α (alfa)

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Sebepojetí dětí a adolescentů

Autor práce: Mgr. et Bc. Renata Vohradská

Vedoucí práce: doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.

Počet stran a znaků: 93/188 969

Počet příloh: 7

Počet titulů použité literatury: 123

Abstrakt: Magisterská práce je zaměřena na problematiku faktorů formujících sebepojetí dětí a adolescentů. Sebepojetí dětí a adolescentů bylo v rámci této výzkumné práce srovnáváno v souvislosti s osobnostními charakteristikami jedince. Dosažená míra sebepojetí byla také dána do souvislosti s intervenující proměnnou pořadím narození dítěte v rodině. Ve výzkumné části byla využita kvantitativní metodologie, konkrétně dotazníkové šetření. Výzkumný soubor tvořilo 497 dětí a adolescentů ve věku 10 – 14 let, z toho bylo 268 chlapců a 229 dívek. Metodami sběru dat byl dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a osobnostní dotazník pro děti B-J.E.P.I. Celkem bylo testováno 5 stanovených hypotéz. Chlapci v porovnání s dívkami dosahují signifikantně vyšších skóre v Celkovém skóru (TOT) sebepojetí. Existuje statisticky významná negativní korelace mezi škálou Psychoticismus a Celkovým skórem (TOT) sebepojetí u zkoumané skupiny dětí a adolescentů. Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi škálou Extroverze a škálou Celkový skóre (TOT) sebepojetí. Nebyla nalezena statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a dosaženým Celkovým skórem (TOT). Byla potvrzena statisticky významná souvislost mezi pořadím narození dítěte a mírou Neuroticismu mezi zkoumanou skupinou dětí a adolescentů.

Klíčová slova: sebepojetí, sebehodnocení, temperament, osobnost, rodinné konstelace

ABSTRACT OF THESIS

Title of the thesis: Self-concept of children and adolescents

Author: Mgr. et Bc. Renata Vohradská

Supervisor: doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.

Number of pages and characters: 93/188 969

Number of appendices: 7

Number of references: 123

Abstract: The thesis is focused on the issue of factors forming the self-concept of children and adolescents. In this research work, self-concept of children and adolescents were compared with regard to personality characteristics of the individual. The achieved self-concept was related to the intervening variable order of child birth in the family. Quantitative methodology, namely questionnaire survey, was used in the research part. The research group consisted of 497 children and adolescents aged 10 to 14, of whom 268 were boys and 229 were girls. The methods – the Piers-Harris Children's Self-Concept Scale 2 questionnaire and the personality questionnaire for children B-J.E.P.I. – were used to collect data. In total 5 hypotheses were tested. Boys achieve significantly higher scores in the Total Self-Concept Score (TOT) compared to girls. There is a statistically significant negative correlation between the Psychoticism Scale and the Total Self-Concept Score (TOT) in the investigated group of children and adolescents. There is a statistically significant positive correlation between the Extroversion Scale and the Total Self-Concept Score (TOT). There was no statistically significant connection between the order of the child birth and the achieved Total Score (TOT). The survey confirmed a statistically significant connection between the child birth order and the degree of Neuroticism between the observed groups of children and adolescents.

Key words: self-concept, self-evaluation, temperament, personality, family constellations

Příloha 5: Informovaný souhlas

Vážení rodiče,

obracím se na Vás s krátkou informací ohledně své činnosti na základní škole, kterou navštěvují Vaše děti. Jmenuji se Renata Vohradská a na ZŠ Pardubice – Ohrazenice působím jako školní psycholožka. Úkolem školního psychologa je zajištění poradenských služeb ve škole, což umožňuje poskytnutí pomoci okamžitě a přímo na místě. Školní psycholog využívá znalosti prostředí a atmosféry školy, je blízký a dosažitelný pro děti, rodiče a učitele.

V souladu se zákonem č.101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, je k činnosti školního psychologa nutný písemný souhlas zákonného zástupce dítěte. **Informovaný souhlas se projednává na celou školní docházku dítěte.** Svým podpisem udělujete souhlas, aby školní psycholog:

- Spolupracoval s učiteli při vyhledávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.
- Pracoval s celými třídními kolektivy (na tématech jako jsou: rozvoj spolupráce a komunikace, posílení pozitivních vztahů, rozvíjení osobnosti a sociálních dovedností).
- Poskytl poradenské konzultace dítěti, které ho samo vyhledá.
- Poskytl krizovou intervenci dítěti, které bude v psychicky mimořádně náročné situaci.
- Vytvářel podmínky k maximálnímu využití potenciálu dítěte.
- Prováděl opatření k posílení pozitivní atmosféry ve škole a ve třídách.
- Prováděl anonymní anketní šetření a průzkumy ve škole (např. s cílem zjistit potřeby žáků či zpětnou vazbu na vyučovací proces) a konzultoval zjištěné údaje s vedením školy, výchovným poradcem, školním metodikem prevence, třídním učitelem, při důsledném **zachovávání anonymity** jednotlivých žáků, kteří se jich účastnili.

Rozhodnou-li se rodiče, že generální informovaný souhlas s činností školního psychologa nepodepíší, nemá školní psycholog právo jejich dítěti výše uvedené služby poskytovat. Znamená to však například to, že pracuje-li školní psycholog s třídním kolektivem, pak dítě, jehož zákonný zástupce neudělil souhlas s působením školního psychologa na škole, odchází na tyto hodiny mimo svou třídu. **Své vyjádření máte samozřejmě možnost dle svého uvážení kdykoliv změnit.**

Při své činnosti dodržuji Etický kodex školních psychologů a příslušné zákonné normy. Konzultace s rodiči i dětmi jsou poskytovány bezplatně a informace, které během nich získám, považuji za důvěrné.

Osobně budu na škole k dispozici pravidelně dvakrát do týdne. Veškeré potřebné informace jsou dostupné na webových stránkách základní školy v sekci Školní psycholožka. V případě dotazů a žádostí o osobní setkání se na mne obraťte prostřednictvím emailu: psycholog@zsohrazenice.cz.

Věřím, že mé působení na ZŠ Pardubice - Ohrazenice bude ku prospěchu Vaším dětem i Vám.

Mgr. Renata Vohradská

Návratka – třídní/mu učitelce/li:

Informovaný souhlas s činností školního psychologa v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů

Jméno žáka/žákyněTřída

Potvrzuji, že jsem byl/a informován/a o činnosti školní psycholožky na škole, kterou navštěvuje náš syn/dcera, a souhlasím s poskytováním jejích služeb.

Svůj souhlas poskytuji dobrovolně a jsem si vědom/a skutečnosti, že tento souhlas mohu kdykoliv odvolat.

Dne.....

rodič (zákonný zástupce)

Příloha 6: Informovaný souhlas s dotazníkovým šetřením

Informovaný souhlas rodiče (zákonného zástupce) s dotazníkovým šetřením dítěte se školním psychologem

„Souhlasím s tím, že moje

dítě.....třída.....

se může zúčastnit dotazníkového šetření za účelem magisterské práce.

Dotazníkové metody:Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 a

Osobnostní dotazník pro děti B-JEPI.

Dne.....

.....

Rodič/ zákonný zástupce

Školní psycholog Mgr. Renata Vohradská, ZŠ a MŠ Pardubice Ohrazenice